

**Katedra sociologie Fakulty sociálních věd
University Karlovy**

Rigorózní práce

**Teorie hodnoty a peněz ve Filozofii peněz
Georga Simmela**

Vedoucí práce: PhDr. Jan Balon, Ph.D.
Vypracoval: Mgr. Lukáš Bůžek

Praha 2010

Poděkování:

Děkuji panu Doc.Phdr.Janu Sedláčkovi a panu Doc.Phdr.Ivanu Muchovi za cenné podněty při vypracovávání této práce.

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci napsal samostatně, s použitím literatury uvedené v příloze.

V Praze, dne 10. února 2010

OBSAH:

ÚVOD	5
1. KAPITOLA	
SIMMEL A MARX: OBECNĚ-TEORETICKÁ VÝCHODISKA	14
1. TEORIE SPOLEČNOSTI	15
1.1. Historický materialismus	15
1.2. Simmelův koncept interakce	20
2. SPOR O CHARAKTER SOCIÁLNÍ PRAXIS	23
2.1. Pojetí sociálního vztahu v Marxově teorii	23
2.2. Interakce a předmětná činnost v Simmelově teorii	29
2. KAPITOLA	
TEORIE HODNOTY A PENĚZ	33
1. TEORIE HODNOTY A PENĚZ V KAPITÁLU	33
1.1. Hodnota	33
1.2. Formy hodnoty	35
2. SIMMELŮV KONCEPT HODNOTY	38
2.1. Teorie směny	39
2.2. Směna jako forma hodnoty	42
2.3. Užitná hodnota	45
2.4. Koncept peněz	46
3. KONCEPT PRÁCE	50
3. KAPITOLA	
KRITIKA KAPITALISMU: TEORIE ODCIZENÍ	53
1. TEORIE ODCIZENÍ	55
1.1. Teorie vykořisťování	55
1.2. Teorie zbožního fetišismu	57
1.3. Vykořisťování v Simmelově teorii	61
1.4. Simmelova teorie objektivace	65
4. KAPITOLA	
SIMMEL A TEORIE MEZNÍHO UŽITKU	75
1. TEORIE MEZNÍHO UŽITKU	78
1.1. Marginalistická revoluce	79
1.2. Rakouská subjektivně-psychologická škola	80
1.3. Teorie subjektivní hodnoty	81
2. SIMMEL A TEORIE MEZNÍHO UŽITKU	87

3. SUBJEKTIVNOST A KONZISTENCE SIMMELOVY TEORIE HODNOTY	90
3.1. Subjektivní obsah hodnoty	91
3.2. Ekvivalence a směnitelnost	93
3.3. Konzistence Simmelovy teorie hodnoty	96
4. REIFIKACE TEORIÍ MEZNÍHO UŽITKU	99
5. SHRNUŤÍ:	101
5.KAPITOLA	
PENÍZE JAKO SOCIÁLNÍ FENOMÉN	104
1. SPOLEČNOST JAKO REGULATIVNÍ IDEA	105
2. PENÍZE JAKO SYMBOL	109
2.1. Teorie symbolů	109
2.2. Paradox směny	112
ZÁVĚR	117

ÚVOD

„Filozofie peněz“, nesporně nejvýznamnější sociologické dílo německého myslitele Georga Simmela, je rozdělena na dvě části - analytickou a syntetickou. Výklad výchozího konceptu této práce, teorie hodnoty a peněz, je proveden v první z nich. Tato část, jak říká Simmel, „dává peníze do vztahu k podmínkám, které určují esenci významu jejich existence.“¹ Idea a struktura peněz je zde odvozena z hodnotových citění, z praxis ve vztahu k věcem a z recipročních vztahů mezi lidmi a jejich předpokladů. Druhá, syntetická část, se zabývá vlivem peněz na interní život člověka – na vitalitu individuí, na spojitost jejich osudů a na kulturu obecně. „První část se snaží učinit esenci peněz pochopitelnou z podmínek a souvislostí života obecně; část druhá naopak usiluje o pochopení esence a organizace tohoto života z působení peněz.“²

Simmel se výkladu své teorie hodnoty a peněz věnuje především v první a částečně i druhé z celkově šesti kapitol svého rozsáhlého díla. Tato teorie je proto (zcela pochopitelně) součástí první, analytické části Filozofie peněz. Cílem tohoto textu je ukázat, co znamenají ona „hodnotová citění, praxis ve vztahu k věcem a reciproční vztahy mezi lidmi“, které podle Simmelových slov stojí v základu fenoménu peněz. Jaké jsou ony obecné podmínky života, které determinují jejich esenci? Odpověď na tyto otázky není nabíledni. Je to dáno především nesmírnou bohatostí Simmelova textu a nepřehledným, esejistickým stylem autora. Pochopení Simmelových myšlenek navíc výrazně stěžuje fakt, že celá kniha, jejíž německé vydání zabírá

více než sedm set stran (anglický překlad přes pět set), neobsahuje jedinou poznámku pod čarou nebo přesný odkaz na jiného autora nebo literaturu.

Nejlepším způsobem výkladu se ukázala komparativní analýza, která Simmelův složitý text vztáhne k jiným, strukturovanějším pracem. Jádrem tohoto výkladu tvoří první dvě kapitoly, kde je Simmelova teorie srovnávána s teorií hodnoty a peněz Karla Marxe. Výběr tohoto autora není náhodný. Simmel totiž v úvodu do *Filozofie peněz* prohlašuje, že se ve své knize pokusí „zkonstruovat nové patro pod historickým materialismem tak, aby vysvětlující hodnota začlenění ekonomického života mezi příčiny intelektuální kultury zůstala zachována, zatímco samotné tyto ekonomické formy budou vnímány jako výsledek hlubších hodnocení a proudů psychologických nebo dokonce metafyzických předpokladů.“³ Tento citát dává odtušit, že Simmelova *Filozofie peněz* je pokusem o kritickou recepci historického materialismu – tedy v podstatě filozofického a sociologického díla Karla Marxe. Je proto zřejmé, že srovnání Simmelovy teorie s teorií Marxovou může mít zásadní význam pro pochopení Simmelova díla jako celku.

Teorie hodnoty a peněz je základním analytickým konceptem Simmelovy teorie. Máme-li nalézt podstatu onoho „patra pod historickým materialismem“, musíme se nutně zaměřit právě na tento bod. Pochopení rozdílu mezi Simmelovým a Marxovým chápáním pojmů hodnoty a peněz však musí předcházet hlubší analýza teoretických východisek, ze kterých tyto koncepty pramení. Z obsahového hlediska je argument první kapitoly vybudován na jediné centrální tezi: základní rozdíl mezi Simmelem a Marxem nespočívá v dualitě materialismu a idealismu (Shad), ani racionalismu a iracionalismu (Vandenberghe), ještě méně pak objektivismu a subjektivismu (Frisby), nýbrž se jedná o *zásadní spor o charakter lidské praxis*. Tato teze, která se dotýká samotného základu Marxovy sociální teorie, nám umožní ukázat skutečnou hloubku Simmelova myšlení.

První dvě kapitoly jsou úzce zaměřené na vlastní výklad Simmelovy teorie hodnoty a peněz spolu s odkazem na obecnější konceptuální rámec, z něhož tato teorie vyrůstá.

Konstrukce konceptu hodnoty a peněz však, podobně jako u Marxe, není cílem Simmelova textu. Jedná se o výchozí koncept celé práce, který v menší či větší míře tvoří základ dalších analýz. Úkolem třetí kapitoly bude poukázat na implikace, které tato teorie má pro závěry ve Filozofii peněz vyslovené. Jaký vztah má k oněm „obecným podmínkám a souvislostem života“, o nichž Simmel mluví v úvodu? Jaké úvahy umožňuje a jaké naopak zapovídá? V rámci této práce pochopitelně není možno obsáhnout celý ohromný rozsah témat ve Filozofii peněz prezentovaných. Zaměříme se zde pouze na téma, které Simmel sdílí s Marxem, a které se zdá být nejvíce oceňovanou a současně i nejvíce kritizovanou součástí Simmelova díla – na téma odcizení. Ukážeme, že rozdílný přístup k problematice teorie hodnoty a peněz těchto dvou autorů zakládá odlišné chápání mocenských vztahů ve společnosti, odlišný přístup k teorii objektivace a obecněji i neshodu v otázce hodnocení v sociologické teorii.

Zatímco první tři kapitoly mají zásadní důležitost z hlediska explanačního, význam čtvrté kapitoly je spíše takřikajíc „hygienický“. Pochopení nejen samotné Simmelovy teorie hodnoty, ale i celé Filozofie peněz, totiž až příliš často zkresluje ztotožňování předpokladů této teorie se subjektivistickými předpoklady rakouské ekonomické školy mezního užitku. Děje se tak i přesto, že Simmel ve svém úvodu výslovně říká že „ani jediná řádka těchto zkoumání není míněna jako tvrzení z ekonomie.“⁴ Cílem druhé kapitoly proto bude Simmela od tohoto omylu očistit. Srovnáme zde Simmelovu teorii hodnoty se subjektivistickou teorií čelného představitele rakouské školy Eugena von Böhm-Bawerka. Tato část však možná bude mít přece jenom o něco více než pouze hygienický význam. Pomůže nám precizovat Simmelovo chápání problematiky lidské subjektivity v interakci, jeho vztah ke klíčovým konceptům ekvivalence a směnitelnosti a v neposlední řadě nám ukáže možnost, jak se

sociologickými prostředky diferencovat od ekonomické teorie, která, nutno poznamenat, dnes stále představuje dominantní mikroekonomickou teorii.

Marxova a Böhm-Bawerkova teorie hodnoty jsou z ekonomického hlediska obě čistě monistické teorie. První je objektivní - snaží se vysvětlit hodnotu jako funkci práce – a druhá subjektivní – vysvětluje hodnotu ze subjektivně pocíťovaného užitku. Tyto teorie takto tvoří jakési čisté ideální typy, ke kterým je možno vztáhnout Simmelovu teorii hodnoty. Říká-li se, že tato teorie leží někde mezi těmito opačnými póly⁵, potom cílem čtvrté kapitoly je pokusit se o přesnou lokalizaci tohoto místa.

V páté kapitole se pokusíme o shrnutí analýzy prezentované v tomto textu. Položíme si otázku, proč mohl být Simmel tolik fascinován fenoménem peněz. Každá podobná úvaha, kterou není možné nalézt přímo v textu, však vyžaduje značný vklad ze strany interpreta. Závěrečnou část je proto možno chápat jako pokus o jistý druh syntézy ze strany autora, která se přes všechnu nevyhnutelnou subjektivitu snaží co nejdůsledněji vycházet ze samotných Simmelových analýz. Z hlediska čistě analytického se pokusíme poukázat na zvláštní dualitu, která se skrývá ve fenoménu peněz a v procesu směny.

Pokud se týče metody, aplikované při vlastní analýze Simmelova textu, je tato práce založena v zásadě na jediné tezi. Je to teze o relativní nezávislosti a soběstačnosti Simmelova sociologického analytického přístupu. Budeme vycházet z předpokladu, že Simmelova teorie hodnoty a peněz jako součást Filozofie peněz tvoří spolu s jeho metodologickými eseji *relativně uzavřený autoreferenční celek*; že se jeho metodologie a analýzy provedené ve Filozofii peněz *vzájemně se doplňují a vysvětlují*; že veškerý, nebo téměř veškerý materiál pro vysvětlení Simmelovy teorie hodnoty a peněz je možné nalézt v textech, které Simmel napsal ve svém vrcholném sociologickém období. Simmela zde budeme vysvětlovat především zase jenom Simmelem. Originalita této práce, má-li mít aspirace tohoto druhu, spočívá právě

v důsledném propojení teorie hodnoty a peněz se Simmelovým metodologickým programem.

Tuto tezi lze podpořit následujícími fakty:

1) Filozofie peněz představuje přes svůj nesociologický název absolutní vrchol Simmelovy sociologické činnosti. Tato činnost se rozprostírá na půdoryse, který je možné vyznačit následujícími, z našeho pohledu relevantními událostmi⁶

- 1890 vydává Simmel své první velké sociologické dílo *Über sociale differenzierung*, jehož první kapitola nese název „O epistemologii sociálních věd“.
- 1894 vychází Simmelův konstitutivní metodologický esej „Problém sociologie“.
- 1896 Simmel publikuje článek nazvaný „O metodologii sociálních věd“, který je recenzí Stammlerovy knihy *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*.
- 1900 vychází *Filozofie peněz*
- 1908 vychází *Soziologie*, zahrnující mírně přepracovanou verzi „Problému sociologie“ a metodologický exkurz „Jak je společnost možná?“

Vydání *Filozofie peněz* leží časově uprostřed Simmelova sociologického období. Je poměrně symetrickým způsobem rámováno základními metodologickými eseji „Problém sociologie“ a „Jak je společnost možná?“, o které se hlavně bude opírat následující výklad Simmelova sociologického metodologického přístupu. Jak tvrdí Frisby, je to především období mezi lety 1890-1900, kdy je Simmel zaměstnán ustavením základů své sociologické metody. Teprve po roce 1900 a zvláště pak po roce 1908 se Simmelův zájem pomalu přesouvá do oblasti filozofie a estetiky.⁷

Při interpretaci Simmelovy teorie hodnoty budeme brát v úvahu nejen metodologické texty napsané před vydáním *Filozofie peněz*, ale také ty, které se objevily později v práci

z roku 1908. Soziologie totiž, jak tvrdí Frisby s odkazem na Tendbrucka, představuje ve skutečnosti rekapitulační dílo Simmelova sociologického období, jakési „dání sbohem“ sociologickému výzkumu.⁸ Objevují se zde převážně přepracované eseje, z nichž mnohé byly napsané ještě před rokem 1900.⁹

Zdá se tedy plausibilní tvrdit, že metodologické eseje v této knize obsažené představují spíše reflexi Simmelovy sociologické činnosti než do budoucnosti zaměřený program. Soziologie může být, troufám si tvrdit, vnímána nikoliv jako dílo přímo chronologicky navazující na Filozofii peněz, ale spíše jako jakési „pozadí“, z něhož tato vrcholná Simmelova kniha vystupuje.

V téměř celém svém sociologickém období, zvláště v letech 1897-1908 Simmel každý rok otvíral přednášky nebo semináře nazvané „sociologie“. Zdá se tedy, že toto období, se svým vrcholem ve Filozofii peněz, je naplněno Simmelovou intenzivní sociologickou činností, ve které vyvrátil zcela originální přístup k sociální realitě.

2) Tato vnější fakta mohou být doplněna významem, jaký Simmel sám svému novému metodologickému přístupu přikládal. V roce 1895, rok po napsání „Problému sociologie“, Simmel píše sebevědomě pruskému ministru školství Althoffovi, že „sociologie získává stále více prostoru na universitách a je jistě jen záležitostí času kdy tento fakt bude všude uznán. Tudíž není možná bezvýznamná jak pro vnější, tak i vnitřní fungování vědy, že, jak doufám a jak prokážu, jsem docílil toho, že nedostatek jasnosti a zmatek, který doposud obklopoval koncept sociologie, byl nahrazen novým a zřetelně ohraničeným komplexem specifických úkolů.“¹⁰

Simmel, zdá se, skutečně spojoval svůj nový metodologický přístup s velkými nadějemi. Svědčí o tom i fakt, že se téměř ve všech esejích napsaných do roku 1900 objevuje metodologický úvod naznačující Simmelova hlavní východiska.

Důležitost, kterou Simmel svému novému metodologickému přístupu přiřkládal, kontrastuje s relativně malým rozsahem vlastních metodologických textů. Například konstitutivní esej „Problém sociologie“ má ve své původní podobě z roku 1894 pouhých sedm stran (!). Simmelova metodologie je rozsahem a mírou rozpracování naprosto neporovnatelná s metodologickými texty jiných velkých klasiků sociologie, především Durkheima a Webera. Musíme se proto vyvarovat té krajnosti, abychom Simmelovy metodologické eseje chápali jako hotová samostatná pojednání. Simmel sám vždy zdůrazňoval provizorní a nehotový charakter jeho metodologie. „Vědecká praxe,“ říká Simmel, „zvláště když se zabývá novými oblastmi, se do určité míry nemůže obejít bez základu, který je intuitivní. Jistě, vědecká práce se nikdy nemůže spokojit pouze s vágními, intuitivními procedurami. . . . Nicméně bychom odsoudili vědu ke sterilitě, kdybychom před přijetím nových úkolů kladli kompletně zformulovanou metodologii jako podmínku učinění prvního kroku.“¹¹ Stejně tak se ovšem musíme vyvarovat druhé krajnosti, abychom při interpretaci Simmelova díla tuto metodu zcela ignorovali. Simmelova teorie hodnoty a peněz je z velké části teorií deduktivní a jako taková předpokládá určitou míru apriorních metodologických východisek. Je tedy přirozené, že pro tato východiska sáhneme do samotných Simmelových prací. Zdá se totiž velmi nepravděpodobné, že by se Simmel alespoň nepokusil tuto metodu, do níž vkládal tolik nadějí, aplikovat ve své vrcholné sociologické práci, jejíž vydání přesně konvenuje s koncem jeho úsilí o položení nových základů sociologickému zkoumání. Simmelovy metodologické texty budeme používat *přesně* k tomu účelu, pro jaký byly napsány: jako vodítka pro lepší pochopení vlastních Simmelových analýz. Simmel v eseji napsané v roce 1902 prohlašuje, že „je méně důležité předložit program, než demonstrovat jeho význam a užitečnost.“¹² Náš výklad vychází z předpokladu, že Simmelova teorie hodnoty a peněz je jednou z takovýchto demonstrací. To je smysl našeho výchozího prohlášení, že Simmelova metoda a výklad teorie hodnoty a peněz se *vzájemně* doplňují a vysvětlují. Troufám si tvrdit, že tato teorie je

naplněním Simmelovy metody *par excellence* a že právě skrze tuto teorii je možné pochopit její význam a dosah ve všech důsledcích.

Tím, co bylo řečeno, však v žádném případě nevylučuji, že jiné přístupy k analýze Simmelovy teorie hodnoty a peněz jsou možné. Simmel byl poslední, kdo by dogmaticky lpěl na jednotném analytickém modelu; jeho koncepty byly velmi otevřené a on sám byl vždy ochoten zvážit i jiná východiska. Jeho metodologie se navíc pochopitelně nerodila ve vakuu a lze v ní rozeznat významné vlivy především německé filozofické tradice, zvláště pak Kanta a Hegela. Nezávislost Simmelova metodologického přístupu není absolutní, nýbrž, jak bylo výše řečeno, *relativní*. V této souvislosti je třeba říci, že se pro potřeby této práce budu držet Frisbyho tvrzení, že Simmelovy metodologické koncepty nejsou založeny v novokantovském formalismu a že Simmel nebyl ani zdaleka tak spojen s novokantovstvím, jak bývá obvykle zdůrazňováno.¹³ Nebudu proto na případný vliv tohoto myšlenkového proudu brát zřetel.

Zdá se však, že všechny takovéto externí výklady mají vzhledem k aplikaci Simmelových vlastních východisek jako rámcového vysvětlujícího principu jeho teorie hodnoty a peněz pouze sekundární, doplňkový význam. Chápání Simmelovy teorie hodnoty a peněz jako samostatného celku v žádném případě neznamena redukcí této teorie. Právě naopak - myslím, že je-li skutečně Simmelův metodologický přístup originální, máme šanci jeho vysledováním ve výkladu teorie hodnoty zachytit právě ty aspekty, ve kterých je tato teorie nová a přínosná. Frisby ve své práci říká: „Pravé porozumění jakémukoliv dílu nemůže vycházet z přístupu, který toto dílo chápe jako obrovskou skládku latentních hypotéz, které mohou být instrumentálně extrahovány z jejich kontextu a zapojeny do služeb současných zájmů, nýbrž z vnitřního porozumění díla a jeho vlastního kontextu“.¹⁴ Pochopení Simmelovy metodologie jako základního stmelujícího principu celé teorie hodnoty nás, troufám si tvrdit, zaměří tímto směrem. To, co bylo zatím řečeno, však může naši výchozí metodologickou tezi pouze podpořit. Její skutečnou validitu musí prokázat až samotná analýza.

Přestože teorie hodnoty a peněz představuje jakousi vstupní bránu, klíč k porozumění celku Simmelovy Filozofie peněz, nemůže v žádném případě pokrýt obrovskou rozmanitost a bohatost všech analýz v tomto díle prezentovaných. Naše poznání, jakkoliv podstatný je jeho obsah, tak zůstane nutně fragmentární a neúplné. Tato práce proto nemůže být více než skromným příspěvkem k tomu, aby tradiční nálepka dezorganizovaného chaota byla z tohoto autora konečně již stržena a nahrazena novým, diferencovanějším chápáním jeho obrovského myšlenkového odkazu.

1. KAPITOLA:

SIMMEL A MARX: OBECNĚ-TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Ve výše citované pasáži z úvodu Filozofie peněz Simmel tvrdí, že se pokusí „zkonstruovat nové patro pod historickým materialismem“. Simmel zde deklaruje snahu o kritickou recepci filozofického a sociologického proudu historického materialismu – tedy v podstatě filozofického a sociologického díla Karla Marxe. Citát naznačuje, že se Simmel pokusí vymezit vůči historickému materialismu dvojitým způsobem: na jedné straně se od něj diferencovat a na straně druhé zachovat jeho výpovědní hodnotu.

Rozborem tohoto tvrzení se zabývalo množství autorů. Jako příklad můžeme uvést čelného Simmelova interpreta Davida Frisbyho, který v předmluvě k prvnímu vydání Filozofie peněz v roce 1978 v této souvislosti tvrdí, že Simmelova teorie hodnoty má velmi málo společného s Marxovou objektivistickou teorií hodnoty a naopak vykazuje velkou shodu se subjektivistickou teorií ekonomů mezního užitku jako jsou Menger nebo Böhm-Bawerk. Frisby takto v podstatě redukuje problém rozdílu mezi Marxem a Simmelem na rozdíl mezi Marxem a teorií rakouské školy, mezi objektivistickou teorií historického materialismu a subjektivistickou teorií mezního užitku.¹

Frisby se ve své analýze zaměřuje především na Simmelovu teorii práce a konstatuje, že klíčové aspekty Simmelovy kritiky pracovní teorie vůbec nesouhlasí s teorií Marxovou.²

Jeho hlavní výčítkou je, že Simmel nedostatečně rozpracovává vztah užité i směnné hodnoty k pracovní síle a nerozlišuje konkrétní a abstraktní práci.

Největší Simmelův přínos vidí Frisby v jeho analýze důsledků peněžní ekonomie a dělby práce. Simmelova síla je podle Frisbyho především tam, kde je jeho analýza Marxovým

názorům nejbližší. Právě v tomto smyslu je prý třeba chápat výrok Simmelova současníka R. Goldscheida, který tvrdí, že Filozofie peněz „představuje velmi zajímavý korelát Marxovu kapitálu“ a že „... některé pasáže Filozofie peněz se čtou jako překlad Marxových ekonomických diskusí do jazyka psychologie...“³, stejně tak jako Lukácsovo tvrzení, že se dostal k Marxovi právě skrze Simmela.⁴ Jádro tohoto rozšíření spočívá podle Frisbyho v Simmelově analýze dělby práce a odcizení.

Frisbyho kritikou Simmelova konceptu hodnoty a peněz se zde již detailněji zabývat nebudeme. Čteme-li však Frisbyho rozbor, nemůžeme se ubránit otázce, jestli nejdůležitější přínos Simmela skutečně spočívá mimo základní koncepty celé knihy, kterými jsou proces směny a fenomén peněz. Spočívá pouze v rozšíření analýzy průmyslové produkce? Máme právě tam hledat ono „patro pod historickým materialismem“?

Georg Lukács, který na začátku své kariéry intenzivně studoval Simmelovy práce a který, jakkoliv k nim byl později kritický, zůstal myšlenkami Simmela ovlivněn po celý život, říká s odkazem na tohoto autora: „Dokonce i myslitelé, kteří nemají žádný zájem popírat, nebo zakrývat ... existenci (reifikace) a kteří si více nebo méně jasně uvědomují její lidsky destruktivní důsledky, zůstávají na povrchu a vůbec se nepokoušejí jít za její objektivně nejodvozenější formy, formy nejvzdálenější od skutečného životního procesu kapitalismu, tj. za nejexternější a vyprázdňené formy, na základní fenomén vlastní reifikace. - Oni vskutku odlučují tyto prázdné manifestace od pravého základu kapitalismu a způsobují jejich nezávislost a stálost tím, že je chápou jako na čase nezávislý, obecný model lidských vztahů.“⁵ Touto „externí a vyprázdňenou formou“ je myšlen proces směny. Simmelovo zaměření se na tento fenomén zdá se udivovalo mnohé z jeho interpretů, zvláště pak ty, kteří se hlásili k marxistické tradici. Lukács chápe proces směny jako něco zcela bezpodstatného,

co krouží kolem podstaty skrývající se v procesu produkce, jako jevovou formu produktivní esence kapitalistického života.

Abychom porozuměli, proč Lukács, stejně tak jako jiní marxisté mohou tak vehementně odmítat Simmelovo zaměření na něco tak nepodstatného a odvozeného jako je směna, bude nezbytné v základních obrysech vyložit filozofická východiska jak Georga Simmela, tak i historického materialismu. Právě na této úrovni je základní rozdíl mezi Marxem a Simmelem nejlépe rozlišitelný a pochopitelný.

1. TEORIE SPOLEČNOSTI

1.1 Historický materialismus

Historický materialismus je fundamentálním konceptem celé marxistické doktríny. Je to takové pojetí dějin, které konečnou příčinu a rozhodující hybnou sílu všech dějinných událostí spatřuje v materiální produkci bezprostředního života, tedy v ekonomickém vývoji, ve změnách způsobu výroby a směny.⁶ Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých poměrů, výrobních poměrů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. „Souhrn všech těchto výrobních poměrů tvoří hospodářskou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité společenské formy vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec.“⁷ Společnost je tvořena ekonomickou základnou a nadstavbou sociálních, právních, politických a duchovních vztahů. Vývoj výrobních sil je postulován jako nezávisle proměnná dynamiky historického procesu, jako příčina revolučních změn ve struktuře společnosti. „Na jistém stupni svého vývoje se materiální produktivní síly společnosti dostávají do rozporu

s existujícími výrobními poměry nebo – což je jen právní výraz toho – s poměry vlastnickými, v jejichž rámci se dosud pohybovaly. ... Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba.“⁸

Součástí doktríny historického materialismu je i eschatologické pojetí dějin o jejich nutném vyústění v komunismu a s tím spojená historická periodizace společensko-ekonomických formací. Tyto problémy leží mimo rámec této práce. Pro naše účely je postačující zdůraznit explanační prioritu společenské základny a její vztah vůči společenské nadstavbě. Tato explanační priorita byla později jako reakce na kritiku precizována Engelsem: „Politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký a jiný vývoj se zakládá na ekonomickém vývoji. Ale ony všechny působí na sebe navzájem a také na ekonomický základ. Není tomu tak, že ekonomická situace je jedinou aktivní příčinou a všechno ostatní jen pasivním následkem. Naopak, je tu vzájemné působení na podkladě ekonomické nutnosti, která se v poslední instanci stále prosazuje.“⁹ Jedná se o vzájemné působení nerovných sil: na jedné straně politická moc, která usiluje o co největší samostatnost a na druhé straně ekonomický pohyb, který se přes všechno zpětné působení politického pohybu vcelku prosazuje.¹⁰

Nutnost, s jakou se ekonomický pohyb prosazuje, je v Marxově teorii dána jeho specifickým pojetím společenského bytí člověka, které ztotožňuje s jeho materiálním životním procesem. V Německé ideologii Marx a Engels hovoří o předpokladech své teorie: „... ne vycházíme z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují, ani z lidí, jak se o nich mluví, z lidí myšlených, domnělých, představovaných, abychom od nich dospěli ke skutečným lidem: vycházíme od skutečně činných lidí a z jejich skutečného životního procesu vyvozujeme také vývoj ideologických odrazů a ozvěn tohoto životního procesu. I mlhavé výtvořiny v mozku lidí jsou nutnými sublimáty jejich materiálního životního procesu, který lze empiricky zjistit a který je vázán na materiální předpoklady.“¹¹ Marx a Engels zde i na jiných

místech¹² zdůrazňují empirické založení jejich vědy, která nespočívá na dogmatech, na filozoficky odvozených abstrakcích, nýbrž na přesném popisu reálných, empirickým způsobem verifikovatelných podmínek. Avšak jakkoliv oprávněná může být z empirického hlediska perspektiva, která nevychází z vědomí, nýbrž jej považuje za výtvar skutečného, činného člověka; jakkoli empiricky opodstatněné může být umístění teoretického východiska ve společenském bytí a nikoliv v jeho sublimátech, vlastní obsah a podoba onoho společenského bytí nemůže být definována jinak než filozoficky. Historický materialismus jako empirická věda musí být založena na filozofickém pojetí člověka, předpokládá tedy širší ontologii a epistemologii.

Tímto filozofickým základem historického materialismu je Marxův praktický materialismus, jeho antropologická filozofie lidské praxis. Jejím jádrem je myšlenka, převzatá od Feuerbacha, že bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich bytím.¹³ Je podstatou Feuerbachovy kritiky Hegelova filozofického systému s jeho abstraktním pojmem bytí. Podle Marxe je Feuerbachovou zásluhou fakt, že „... proti negaci negace, která tvrdí, že je absolutním pozitivem, staví pozitivno, spočívající na sobě samém a založené pozitivně samo na sobě.“¹⁴ Proti Hegelovu abstraktnímu systému, který vychází z pohybu absolutního ducha, staví Feuerbach člověka jako tělesnou bytost, jehož bytí je neodlučné od jeho seberealizace.¹⁵

Marx přejímá od Feuerbacha pojem rodového člověka, jehož obsah však zásadně přepracovává, především z hlediska podoby lidského vztahu ke světu. „Hlavním nedostatkem všeho dosavadního materialismu“, říká Marx s odkazem na Feuerbacha, „... je, že chápe předmět, skutečnost, smyslovost pouze ve formě *objektu* nebo *nazírání*; nikoli však jako *smyslovou lidskou činnost, praxi*; nikoli subjektivně.“¹⁶ Proti nazíravému materialismu Feuerbachovu staví Marx své pojetí rodového člověka jako předmětné bytosti, která se činně uplatňuje a svůj život projevuje na skutečných, smyslových předmětech. Nepředmětná bytost,

tedy bytost, která není sama předmětem, ani nemá předmět, „je neskutečná, nesmyslová, jen myšlená, tj. jen domnělá bytost.“¹⁷ Jako rodová bytost se člověk potvrzuje především v činném vztahu k předmětnému světu, v jeho zpracovávání a přetváření. „Tato produkce je jeho činný rodový život. Touto produkcí se jeví příroda jako jeho dílo a jeho skutečnost. Předmět práce je tedy zpředmětnění rodového života člověka...“¹⁸ Předmětný svět je zpředmětněním rodového života člověka. Člověk svojí rodovou činností produkuje sebe sama i přírodu jako neorganické tělo člověka.¹⁹

Za pochopení člověka jako výsledku své vlastní činnosti vděčí Marx Hegelovi. Jeho velikost podle něj spočívá ve faktu, že „... postihuje podstatu práce a že předmětného člověka, pravého, protože skutečného člověka chápe jako výsledek jeho vlastní práce.“²⁰ Hegel sice chápal práci pouze jako „abstraktně duchovní činnost“, dokázal však uchopit její aktivní prvek a pochopil historii jako proces sebevytváření člověka, odcizení a jeho překonání.

Marx tedy nalézá ontologické jádro skutečnosti ve transformativní činnosti člověka, v jeho bytostném vztahu k předmětnému světu. Roy Bhaskar k tomu dodává, že Marx rozlišuje mezi reálnými a myšlenými předměty, nebo, jak říká, mezi intranzitivními předměty vědění a tranzitivním procesem nebo aktivitou produkce vědění. Toto rozlišení podle něj objasňuje smysl, ve kterém pro Marxe sociální praxe je *podmínkou*, nikoliv však *objektem*, přírodní vědy; zatímco je *ontologicky* stejně jako *epistemologicky* konstitutivní v sociální sféře. Zatímco idealismus abstrahuje od intranzitivní dimenze ideu nezávislé reality, Marxův transformativní materialismus abstrahuje od tranzitivní dimenze a vnímá roli lidské aktivity v produkci vědění a reprodukci a transformaci historicky existujících sociálních forem.²¹

1.2 Simmelův koncept interakce

Podle historického materialismu je nadstavba jako právní, politický a kulturní rámec společnosti určena základnou ekonomických výrobních vztahů, které korespondují s určitým stupněm vývoje výrobních sil. Proti tomuto do značné míry jednostranně determinujícímu pojetí, staví Simmel, jak říká S. Krakauer, jako jednu ze základních myšlenek své sociologie tezi o bytostné spojitosti všech sociálních fenoménů (*wesenszusammengehörigkeit*) a absence jakéhokoliv řazení nebo priority mezi prvky společnosti.²² Tento názor je úzce spjat se Simmelovou teorií interakce (*wechselwirkung*).

Podle Simmela předmětem zkoumání sociologie není specificky vymezená oblast reality, není to určitý typ obsahu zakládající pole působnosti nějaké vědy. Sociologie vede formou abstrakce řez všemi obsahy reality tím, že přináší nový epistemologický přístup. Jejím předmětem jsou „síly, vztahy a formy skrze které se lidské bytosti stávají společenskými.“²³ Předmětem sociologie jsou *formy asociativní interakce*, které izoluje z totality obsahů socio-historické reality. Všechny obsahy lidského života, všechny zájmy, potřeby, emoce v individuích získávají svou formu v procesu sociální interakce. „Ani hlad nebo láska, práce nebo religiozita, technologie nebo obsahy rozumu nejsou samy o sobě přirozeně sociální. Pouze komunita a interakce lidských bytostí je činí skutečnými a efektivními.“²⁴

Interakce je základní koncept Simmelovy sociologie. Podle D. Frisbyho Simmel tento svůj koncept s největší pravděpodobností přebral od svých učitelů na Berlínské univerzitě Lazaruse a Steinthala, představitelů *Völkerpsychologie*, případně také od H. Lotzeho, jehož kurzy praktické filozofie Simmel v 80. letech navštěvoval.²⁵ Společnost podle Simmela existuje tam, kde množství individuí vstoupí do interakce. Interakce vzniká vždy na základě jistých impulsů – erotických, religiozita, asociativních, nebo za nějakým účelem – obrany,

útoku, hry apod. Díky těmto interakcím individua, ve kterých tyto impulsy a účely spočívají, tvoří jednotu, tj. společnost. „Jednota v empirickém smyslu není totiž nic jiného než interakce jejích prvků.“²⁶ Základním elementem *společenské* reality nejsou izolovaná individua, která, pokud je chápeme odděleně od vývoje, jednání a především od interakce, jsou pouze prázdné entity, nýbrž je jím právě proces jejich vzájemné interakce.²⁷

Pro Simmela se však koncept interakce nevztahuje pouze na vzájemný kontakt lidí, ale je pro něj zároveň univerzálním principem veškerého bytí, principem pohybu celku.²⁸ Toto pojetí se odráží v jeho relativistickém náhledu na skutečnost, jehož vysvětlení věnuje jednu celou pasáž první kapitoly *Filozofie peněz*. Simmelův koncept sociální interakce musíme proto ještě upřesnit. Zdá se, že je zde několik důvodů, abychom z celkového Simmelova pojetí interakce vydělili interakci sociální a v dalších úvahách s ní zacházeli samostatně. První důvod je čistě vnější. Výše zmíněná myšlenka týkající se relativistického světového názoru se objevuje až ve druhém vydání *Filozofie peněz* v roce 1907 a podle vlastních Simmelových slov nemá žádný vliv na základní motivy celé práce.²⁹

Druhý důvod se již týká samotné podstaty tohoto konceptu. D. Frisby upozorňuje na fakt, že Simmelova sociální teorie obsahuje několik pojetí společnosti. Předmětem zkoumání sociologie, jak ho Simmel vymezuje v rané práci *Über soziale Differenzierung* a v prvních vydáních „*Problému sociologie*“, je společnost jako suma interagujících individuí. Je to společnost jako zespolečnění (*Vergesellschaftung*). Frisby tento pojetí nazývá graduálním konceptem společnosti (*gradual concept*). V pozdějších pracích se však podle Frisbyho objevují náznaky poněkud jiného pojetí společnosti – společnosti založené ve zkušenosti a vědění jejích účastníků.³⁰ Frisby cituje pasáž z pozměněné verze „*Problému sociologie*“, která se objevila v *Soziologie* (1908), kde Simmel říká, že cílem jeho zkoumání nejsou velké organizační systémy, protože kdybychom se zaměřili pouze na ně, bylo by naprosto nemožné spojit dohromady skutečný život společnosti, jak ho zakoušíme v každodenní existenci. „V

kontrastu k Durkheimovi,“ říká Frisby, „který viděl společnost jako „systém aktivních sil“, které působí *na* individua, Simmel zde vnímá společnost jako konstituovanou interakčními „silami“ *mezi* individui Společnost zakoušíme v každé interakci.“³¹

Frisby zde poukazuje na významný moment, který je přítomen v každé Simmelově analýze sociálních fenoménů. Společnost není Simmelem popisována pouze jako suma individuí, kteří vcházejí do recipročních vztahů – společnost je také zároveň něco, co je každodenně těmito individui zakoušeno. Povšimněme si zde toho významného faktu, že se u Simmela jedná o dvě *vzájemně se doplňující úrovně analýzy* toho samého sociálního fenoménu, kterým je *proces sociální interakce*. To nám umožní pochopit, že sociální interakce není pro Simmela pouhou hrou individuálních atomů, jak to naznačuje Böhringer, který Simmelův koncept interakce připodobňuje k Fechnerovu prostému atomismu (simple atomism)³², nýbrž je *zakoušena a prožívána* vědomými lidskými bytostmi. Zdá se, že můžeme tvrdit, že tento fakt radikálně vyděluje sociální interakci z celkového konceptu interakce. Fenomén interakce není pro Simmela pouhým předmětem vědeckého nazírání, není to *pouhé* jsoucno. Je to více – je to proces, který je současně prožíván participujícími lidskými bytostmi. Je-li interakce pro Simmela synonymem jednoty, pak je lidmi ve vzájemném kontaktu *jako jednota prožívána*. Pro Simmela je interakce zcela *nový fenomén*, který není bezzbytku redukovatelný na vědomí jednotlivých individuí.

Zdá se, že se Simmelovi daří pozoruhodným způsobem vyřešit klasický metodologický problém duality participativního a observativního přístupu. Zatímco v klasické sociologii pohled participativní znamená analýzu z úhlu individuálního jednání a pohled observativní většinou implikuje holistickou analýzu sociální struktury, Simmel umožňuje tyto dva pohledy syntetizovat pomocí jednotného konceptu sociální interakce.

2. SPOR O CHARAKTER SOCIÁLNÍ PRAXIS

Již na první pohled je vidět, že rozdíl mezi Simmelovou a Marxovou sociální teorií nelze redukovat na tradiční dualismus materialismu a idealismu, racionalismu a iracionalismu, či objektivismu a subjektivismu. Na úrovni základních konceptů, které určují celkový přístup k materiálu historické reality, se daleko spíše jedná *zásadní spor o samotný charakter praxis*. Oba přístupy mají společnou základní vlastnost, kterou je jejich procesualnost. Oba ontologické jádro skutečnosti nenacházejí ve statickém jsovcu, nýbrž v dynamickém procesu, který konstituuje realitu. Pro Marxe, esenciální a transhistorický konstitutivní fenomén je interakce mezi člověkem a přírodou. Simmel oproti tomu tento základní ontologicky a epistemologicky konstitutivní element lidské historie klade do intersubjektivní interakce. Zatímco Marx, řečeno jazykem vědeckého realismu, abstrahuje od tranzitivního procesu interakce mezi člověkem a materií, Simmel abstrahuje od, abychom tak řekli, „intertranzitivního“ procesu interakce lidských bytostí. Označme spolu s Aristotelem pojmem *praxis* smysluplnou činnost formující eticko-politický životní prostor.³³ Potom můžeme říci, že pro Marxe rozhodujícím elementem *praxis* je praxe v užším slova smyslu jako vztah člověka a světa, subjektu a objektu; kdežto pro Simmela takovýmto rozhodujícím momentem je intersubjektivní interakce, tedy vztah mezi dvěma subjekty.

2.1. Pojetí sociálního vztahu v Marxově teorii

Marx je však především považován za sociálního teoretika. Bude proto třeba se detailněji podívat na Marxovo pojetí sociálního vztahu. Na základě tohoto rozboru bude potom možné ukázat, v čem spočívá Simmelovo překonání Marxova stanoviska. Toto odlišení

nám zároveň později poslouží jako východisko pro preciznější pochopení rozdílu teorií hodnoty a peněz těchto dvou autorů.

Výše jsme se zabývali Marxovým pojetím *struktury a dynamiky* vývoje společnosti tak, jak je obsaženo v učení historického materialismu. Za rozhodující hybný moment dějin byla označena ekonomická činnost lidí, bytí, které určuje jejich vědomí. Bylo řečeno, že pro Marxe materiální produkce bezprostředního života nutně probíhá v součinnosti individuí. Jakým způsobem je ale tento fakt bytostné sociálnosti člověka, který byl zatím prezentován pouze na úrovni konstatování, v Marxově teorii uchopen? Jak je společenskost člověka zabudována do Marxova konceptu rodového člověka a jak se tento koncept promítá v Marxově chápání sociálního vztahu?

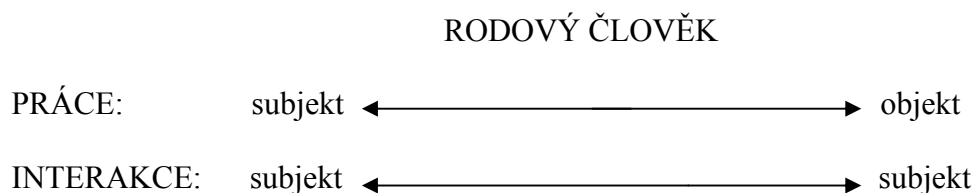
Marx v Německé ideologii vyjmenovává tři primární aspekty lidské činnosti. První předpoklad lidské existence, a tudíž celých dějin je, že „lidé musí mít možnost žít, aby mohli „dělat dějiny“. To předpokládá uspokojení základních potřeb, jako jsou potřeba potravy, pití, ošacení, bydlení atd. „Prvním historickým činem je tedy výroba prostředků k ukojení těchto potřeb, produkce přímo materiálního života“³⁴ Druhým předpokladem je uspokojení první potřeby, která plodí další potřebu – a produkce nové potřeby je prvním historickým aktem. Třetí okolností, která od samého počátku vstupuje do historického vývoje, je fakt, že lidé žijí ve vztahu s jinými lidmi, zpočátku v rámci rodiny, a vytvářejí nové sociální vztahy. „Tyto tři stránky sociální činnosti“, říká Marx, „nemají být chápány jako tři různé stupně, nýbrž právě jen jako tři stránky, nebo ... jako tři „momenty“, které existovaly od začátku dějin a od časů prvních lidí zároveň a ještě dnes se v dějinách uplatňují.“³⁵ Produkce života se jeví jako na jedné straně přírodní a na straně druhé společenský vztah. Společenským vztahem rozumíme součinnost většího počtu individuí. Z toho vyplývá, že „určitý způsob výroby nebo průmyslový stupeň je vždy spojen s určitým způsobem součinnosti čili s určitým společenským stupněm, a tento způsob součinnosti je sám „výrobní silou“....“³⁶

Tato pasáž ukazuje, že bytí člověka je podle Marxe dáno třemi různými dimenzemi, mezi něž patří jak vztah člověka k materiálnímu světu, tak i vztah lidí navzájem. Oba tyto vztahy se jeví jako nutné a univerzální momenty se stejným významem pro dějinný vývoj, se stejným potenciálem utvářet společensko-historickou realitu.

Podobně Marxovo pojetí sociability interpretuje F. Vandenberghe ve své práci o německé sociologii. Interakci chápe jako jednu z dimenzí Marxova konceptu praxis.³⁷ Svůj výklad filozofické normativní antropologie mladého Marxe opírá o jeho koncept člověka jako rodové bytosti. Člověk jako rodová bytost je charakterizován třemi určeními: 1) člověk rodový je obdařen vytvářet věci a vytvářet sebe, pracovat a seberealizovat se skrze svoji práci. Práce je živoucí produktivní aktivita orientovaná na cíl, je to instrumentálně expresivní aktivita. 2) je to sociální a sociabilní bytost, která se může realizovat pouze jako součást lidské komunity. Sociabilita člověka se projevuje v práci. Práce není pouze instrumentálně-expresivní aktivita, ale také přirozeně (par nature) sociální aktivita, která je implicitně komunikativní. Lidé, když produkují, nejsou ve vztahu pouze s přírodou (vztah subjekt-objekt), ale také stejně tak nezbytně udržují vztahy mezi sebou samými (vztah subjekt-subjekt) 3) je to bytost vnímavá a estetická, která v plnosti rozvíjí své smyslové orgány. Člověk, na rozdíl od zvířat dokáže předměty vytvářet a obdivovat je podle zákonů krásy. Tato schopnost se neomezuje na jeho pět smyslů, ale také na smysly duchovní a praktické jako jsou vůle, láska apod.

Podle Vandenbergha je Marxův koncept práce nebo praxis multidimenzionální. „Reprezentuje syntézu instrumentalismu, expresivismu a komunikace.“ Dimenze komunikativní je stejně důležitá jako ostatní dimenze – stačí, aby tato dimenze zmizela a člověk se stane odcizeným od svých bližních a v důsledku toho i od sebe sama.³⁸

Pokud bychom měli vztah práce a interakce shrnout v grafickém znázornění, vypadal by následovně:

V Marxově teorii jsou práce a interakce dvěma dimenzemi konceptu rodového člověka. Nacházejí se zde ve vztahu juxtapozice. Expresivita, instrumentalita, estetičnost, komunikativnost jsou, zdá se, v Marxově teorii přívlastky, které jsou připojeny k pojmu generického člověka.

Konstatováním nutnosti a univerzálnosti těchto vztahů si však nevytvoříme představu o vlastní podobě společnosti v Marxově teorii. Jak bylo řečeno, myšlenka zásadního významu společenskosti člověka je obsažena v pojmu rodového člověka, který Marx přebírá od Feuerbacha. Feuerbach tvrdí, že zatímco ostatní živé bytosti žijí v bytostném vztahu pouze k sobě samým, žije člověk v bytostném poměru k svému rodu. Člověk, na rozdíl od zvířat, může svou rodovou podstatu vyjádřit pouze fragmentárně. Pouze jako součást společnosti, spolu s ostatními, může člověk prožívat to, co je lidské.³⁹ Společnost je tedy pro Feuerbacha nutnou podmínkou, aby člověk mohl vyjádřit svou rodovou podstatu, aby mohl prožívat lidským způsobem: člověk je lidský jen jako součást společnosti. To, co podle Feuerbacha pojí individuum s druhými lidmi, je láska člověka vůči svému rodu. Tato láska se ukazuje v citu, který člověk chová bezprostředně k druhým. Láska člověka ke svému rodu je základem jeho autentického vztahu ke světu.⁴⁰ Naproti tomu Marx, zcela v souladu s jeho kritikou Feuerbacha, hledá pojítka mezi lidmi nikoliv v lásce ke svému rodu, nýbrž v bytostném

projevu rodové podstaty člověka, v jeho předmětné aktivitě. „*Lidská* podstata přírody je tu teprve pro *společenského* člověka; neboť teprve zde tu je pro něho jako *pouto s člověkem*, jako jeho jsoucno pro druhého a jsoucno druhého pro něho, jako živel života lidské skutečnosti, teprve zde tu je jako *základna* jeho vlastního *lidského* jsoucna.“⁴¹ Druhý člověk je nám přístupný ve svém bytostném projevu, ve svém zpředmětnění. Bytostný projev člověka se stává lidským skrze jeho začlenění do společnosti. Vztah člověka k člověku je tak, paralelně k Feuerbachovi, zprostředkován rodovostí člověka, která se zpředměťuje ve společnosti jako lidské podstatě přírody.

Tím se dostáváme k druhému charakteristickému znaku Marxovy sociální teorie, kterým je *jednota individua a společnosti*. Podle Marxe nelze společnost fixovat jako abstrakci proti individuu. Životní projev individua je projevem a uskutečněním společenského života.⁴² Ve společnosti se, jak jsme viděli, stává předmětná skutečnost lidskou skutečností. Tato předmětná skutečnost je zpředmětněním lidských bytostných sil, tedy i zpředmětněním bytostných sil každého jednotlivého člověka. Proto se všechny předměty stávají „... *zpředmětněním* (člověka) samého, předměty potvrzujícími a uskutečňujícími jeho individualitu, *jeho* předměty, tj. předmět se stává *jím samým*.“⁴³ Takto se člověk stává individualitou ve společnosti proto, že tato společnost je uskutečněním lidských, tedy i jeho vlastních, bytostných sil.

Člověk je pro Marxe předmětná bytost, jeho skutečnost je jeho zpředmětnění. Svými bytostnými silami člověk ve společnosti participuje na bezprostřední lidské skutečnosti. Skrze tuto bezprostřední lidskou skutečnost jako zpředmětnění rodových vlastností člověka je nám přístupna skutečnost druhého člověka i nás samých. Pojítkem mezi lidmi je jejich společná lidská podstata, konkrétně se projevující ve své jsoucnosti, v předmětné činnosti individuí. V části o odcizené práci dává Marx do souvislosti odcizení člověka své rodové podstatě jako předmětné bytosti s odcizením člověka člověku. „Vůbec věta, že člověku je odcizena jeho

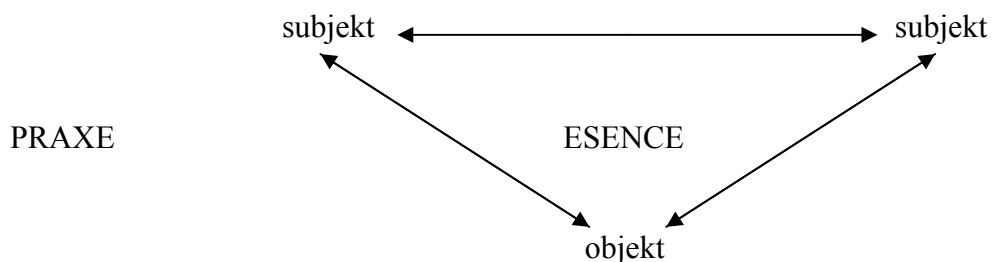
rodová bytost, znamená, že jeden člověk je odcizen druhému, tak jako je každý z nich odcizen lidské podstatě. – Odcizení člověka, *vůbec každý vztah, v němž je člověk vůči sobě, je uskutečněn, vyjádřen teprve ve vztahu, v němž je člověk vůči druhým lidem.* – Ve vztahu odcizené práce tedy každý člověk pohlíží na druhého člověka podle měřítka a vztahu, v němž je sám jakožto dělník.“⁴⁴ Marx zde hovoří o „každém vztahu, v němž je člověk vůči sobě“ – tedy, zdá se, nejen o vztahu odcizeném, ale i autentickém. Každý takový vztah, v němž je člověk vůči sobě (skrze svůj vztah vůči přírodě) je *vyjádřen* ve vztahu, v němž je člověk k jiným lidem.

Podobně můžeme v Kapitálu nalézt tuto pasáž: „V jistém směru je to s člověkem stejně jako se zbožím. Protože se nerodí ani se zrcadlem v ruce, ani jako fichtovský filozof: Já jsem já, vidí se člověk jako v zrcadle nejdříve v jiném člověku. Teprve tím, že se octne k člověku Pavlovi ve vztahu jako k člověku sobě rovnému, má člověk Petr k sobě samému vztah jako k člověku. Zároveň se mu i Pavel jako takový, v celé své pavlovské tělesnosti, stává jevovou formou druhu člověk.“⁴⁵ Sociální komunikace je zde Marxem popsána, podobně jako je tomu u zboží, v termínech esence a jevové formy. Je to jakási zrcadlová hra, ve které se lidem ve vzájemném kontaktu vyjevuje esence jejich lidství. Nic nenasvědčuje tomu, že by Marx vztah mezi Petrem a Pavlem chápal jako odcizený. Petr i Pavel mohou být autentická individua, svou předmětnou činností participující na bezprostřední předmětné skutečnosti. Jejich vztah je zde přesto popisován v podstatě jako mechanický kauzální proces, ve kterém je každé individuum *instrumentem* pro výraz podstaty toho druhého. Autentičnost či neautentičnost jejich vzájemného vztahu je dána nikoliv vztahem jako takovým, nýbrž především způsobem participace aktérů na předmětné skutečnosti.

Schematicky znázorněn by potom vztah praxe a interakce vypadal takto:

INTERAKCE

JEVOVÁ FORMA

Uvidíme, že takto pojímaný vztah mezi praxí (esencí) a interakcí (jevovou formou) se odráží v Marxově chápání vztahů mezi výrobou a směnou. Směna a všechny koncepty, které k ní přísluší, jako např. směnná hodnota, jsou prezentovány jako způsob výrazu nebo zjevná forma esenciálního procesu produkce. Ve směně je vnímatelná pouze jevová forma něčeho zcela odlišného – je to povrch, jehož jádrem je produktivní proces jako jediný zdroj hodnoty.

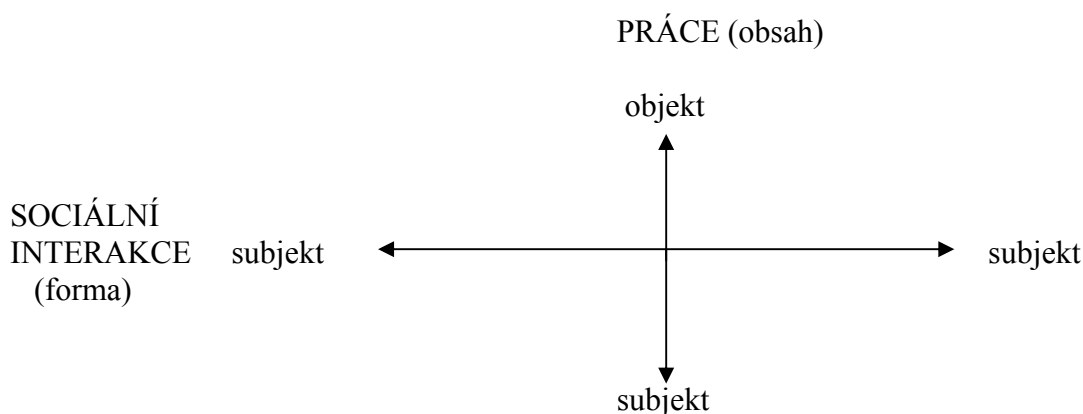
2.2. Interakce a předmětná činnost v Simmelově teorii

Vztah člověka k člověku a vztah člověka k věcnému světu jsou v Simmelově sociální teorii posunuty na zcela odlišnou rovinu: Simmel je pojímá jako *dialektický vztah mezi formou a obsahem*. Pomocí těchto pojmů diferencuje jednotný reálný fenomén interakce. Obsah interakce podle Simmela „...může být objektivního druhu, *produkce* díla, vývoj mechanických věd, nadvláda ideje, úspěch nebo selhání určité politického uspořádání, vývoj jazyka, zvyků, atd., nebo může být subjektivní podstaty a týkat se nesčetných stránek osobnosti, které skrze zespolečenštění (interakci – L.B.) nacházejí stimul, uspokojení a rozvoj, jednou směrem ke zdokonalení, jednou směrem k úpadku morálky.“⁴⁶ Všechny obsahy lidského života, všechny zájmy, potřeby, pocity člověka jsou formovány v procesu sociální interakce. „Materiály, které naplňují život ..., nejsou samy o sobě sociální. Ani hlad, ani láska, *práce* nebo religiozita, technologie nebo funkce a výsledky inteligence nejsou v

přísném slova smyslu sociální.“⁴⁷ Jsou to faktory, které se teprve prostřednictvím komunity a interakce stávají skutečnými a efektivními.

Simmel zdůrazňuje, že rozdělení sociálních fenoménů na obsah a formu má čistě analytický význam. Tvrzení, že Simmel objevuje novou dimenzi sociální reality, kterou je proces intersubjektivní interakce, že tento proces, jehož prostřednictvím se životní obsahy stávají sociální, má vůči těmto obsahům formativní funkci, však neimplikuje existenci jakýchsi reálných, samostatně účinných forem. Simmel v žádném případě realitě nesubsumuje jakési hypostazované formy jako samostatné reálné bytosti. Forma je chápána jako metodologický analytický nástroj. Sociologie, na rozdíl od politické ekonomie, etnologie či statistiky, není podle Simmela vymezena zvláštním předmětem zkoumání, specifickým výsekem reality, na který by se zaměřila, ale novým úhlem pohledu, skrze který přistupuje k *totalitě* socio-historické reality. Obsah a forma tvoří v každém daném sociálním fenoménu jednu realitu. „Sociální forma zbavená všeho obsahu nemůže nabýt skutečnosti o nic více, než může prostorová forma existovat bez materiálu, jehož formou je. Jakýkoliv sociální fenomén nebo proces se skládá ze dvou prvků (tedy obsahu a formy – L.B.), které jsou ve skutečnosti neoddělitelné ...“⁴⁸

V případě Simmela by potom graf, znázorňující vztah praxe a interakce vypadal následovně:

V Simmelově teorii je práce jako tranzitivní dimenze lidské praxe chápána jako obsah, který je nutně formován v procesu intersubjektívni interakce – plně v souladu se Simmelovým obecným metodologickým vyjádřením, že chce vést řez všemi obsahy socio-historické reality. Jakýkoliv vztah člověka ke světu, aby vůbec mohl být nazýván lidským, pro Simmela bezpodmínečně probíhá v rámci sociální interakce. Sociální interakce je *condicio sine qua non* lidskosti. Lidská práce (v užším smyslu produktivní činnosti) je jednou z jejích modalit, jejíž charakter je nutně určen charakterem sociální interakce. Sociální interakce, reciproční proces mezi lidmi, je základní formativní silou všech myslitelných obsahů sociálního života.

Marxovo chápání významu předmětného vztahu člověka k materiálnímu světu má dvě roviny. První z nich je nutnost uspokojení potřeby, motiv udržení života. Druhou rovinou je fakt, že tento vztah je zároveň *ontologicky konstitutivním elementem* sociální skutečnosti. Člověk v tomto vztahu vytváří sebe i předmětný svět. Simmel tím, že přesouvá jádro sociální skutečnosti do procesu sociální interakce (*Wechselwirkung*), uděluje lidskému vztahu dynamickou dimenzi. Pomocí své teorie Simmel redefinuje vztah člověka k materiálnímu světu jako objektivní obsah formovaný v interakci: jako jeden, byť nutný, z mnoha myslitelných motivů sociálního života. Vůči tomuto dynamickému pojetí se Marxův pojem vztahu jeví jako statický fenomén, v jehož rámci probíhají kauzální procesy vzájemného zrcadlení.

Simmelovo vymezení se k Marxově teorii lze na rovině základního teoretického přístupu vnímat jako diskurs o charakteru sociální praxis. Marx jí chápe především jako proces produkce a práce. Komunikativnost zde vystupuje jako jedna z jejích dimenzí, případně jako její jevová forma. Pro Simmela je esencí veškerého sociálního života interakce

mezi individui, která tvaruje všechny obsahy našeho života. Uvidíme, že tento základní rozdíl se projevuje v odlišném zacházení těchto autorů s pojmy hodnoty a peněz.

2. KAPITOLA

TEORIE HODNOTY A PENĚZ

1. TEORIE HODNOTY A PENĚZ V KAPITÁLU

Naše analýza Marxovy teorie hodnoty a peněz bude vycházet z první knihy Kapitálu, která obsahuje základní výklad těchto konceptů.

1.1 Hodnota

První kapitola Kapitálu je nejabstraktnější částí tohoto Marxova díla. Zabývá se filozofickou analýzou zboží a s ním spojených pojmů, z nichž nejzákladnějšími jsou koncepty užitné hodnoty a hodnoty (její substance a velikosti). Užitná hodnota je dána užitečností věci, která je podmíněna objektivními vlastnostmi zbožího tělesa, skrze které může uspokojit nějakou lidskou potřebu. Vlastnost – charakter věci nezávisí na tom, stojí-li člověka přivlastnění zbožího tělesa mnoho nebo málo práce. Užitná hodnota se realizuje jen v procesu spotřeby. Užitná hodnota je konkrétní a tudíž relativně nenahraditelná ve vztahu k našim potřebám. V kapitalistické společnosti jsou užitné hodnoty zároveň hmotnými nositeli směnné hodnoty.¹

Oproti konkrétní užitné hodnotě je směnná hodnota abstraktní. Jeví se jako proměnlivý, na době a místě závislý kvantitativní poměr, v níž se užitné hodnoty jednoho druhu směňují za užitné hodnoty jiného druhu. Základní Marxovou otázkou je, jestli přes rozdílnost vlastností předmětů ve směně můžeme nalézt uvnitř směnné hodnoty něco vnitřního, podstatného, co by zakládalo rovnost těchto předmětů? Pro zjištění odpovědi srovnajme mezi sebou několik druhů zboží, např. jeden kvarter pšenice, který může být směněn za x leštidla na boty nebo za y hedvábí. Jestliže všechny tyto druhy mají směnnou hodnotu kvarteru pšenice, musí z toho vyplývat, že různé směnné hodnoty (různá množství) téhož zboží vyjadřují něco stejného, něco třetího, na co jsou převoditelné. Musí to znamenat, že směnná hodnota může být jen „jevovou formou“ obsahu, který je od ní odlišitelný.²

Tento obsah však nemůže spočívat v těch součástech a formách tělesa, které z něj činí užitnou hodnotu, neboť ty jsou u každého statku odlišné. Jelikož jsou jednotlivé druhy zboží ve směně vzájemně nahraditelné, musíme abstrahovat od jejich konkrétních užitných vlastností. Vzájemná ekvivalence vylučuje kvalitativní jedinečnost, která určuje jejich užitečnost. Abstrahujeme-li od užitné hodnoty zbožních těles, zbude jim již jen jediná vlastnost, totiž že jsou produkty lidské práce. Tato práce však nemůže být konkrétní produktivní práce, protože ta produkuje užitnou hodnotu. Může to být pouze práce, ve které již jednotlivé formy nejsou rozlišené, tedy *abstraktní lidská práce*. Užitná hodnota čili statek má tedy hodnotu jen proto, že je v ní zpředmětněna čili materializována abstraktně lidská práce.

Velikost hodnoty měříme množstvím „hodnototvorné substance“, tedy trváním práce v časových jednotkách. „Jako hodnoty jsou všechna zboží jen určitá množství ztuhlé pracovní doby.“³ Přesněji řečeno velikost hodnoty dané užitné hodnoty je definována jako množství společensky nutné práce, neboli pracovní doba společensky nutná k jejímu zhotovení. Není to tedy libovolné číslo, které by bylo závislé na pracovní morálce nebo momentální náladě

výrobce. Je determinováno společensky danými výrobními podmínkami při společensky průměrném stupni dovednosti a intenzity práce – jinými slovy průměrnou produktivitou práce v dané společnosti. Ta závisí na stupni dovednosti dělníka, úrovni vývoje vědy, sociální organizaci výrobního procesu atd.

Užitná hodnota a hodnota se nalézají ve specifickém vztahu. Na jedné straně může být věc užitnou hodnotou aniž by byla hodnotou – tak je tomu v případě věcí, které nejsou zprostředkovány prací (voda, vzduch) a v případě, když produktem své práce uspokojujeme vlastní potřebu. Hodnota se naopak projeví jedině ve zboží, tedy tehdy, když je produkt vyroben pro jiné lidi a když je směněn do rukou toho, jemuž slouží jako užitná hodnota. Věc však nemůže být hodnotou, není-li užitným předmětem. „Je-li neužitečná, je neužitečná i práce v ní obsažená, nepovažuje se za práci, a netvoří proto hodnotu.“⁴

Stejně tak jako hodnota, i práce obsažená ve zboží má dvojaký charakter. Užitná hodnota zboží je výsledkem konkrétní užitečné práce. Ta je určena svým účelem, způsobem, jakým se vykonává, předmětem, prostředky a výsledkem. Užitné hodnoty jsou spojeny dvou prvků, přírodní látky a práce. „Člověk může při své výrobě působit jen tak jako příroda sama, tj. může měnit jen formy látek.“⁵ Zboží viděné jako abstraktní hodnoty jsou ztuhlé kvantitativní homogenní abstraktní práce. Kvalitativně různé produktivní činnosti jsou produktivním vynakládáním lidského mozku, svalů, nervů, rukou atd. Hodnota zboží představuje lidskou práci jako takovou, vynaložení lidské práce vůbec.

1.2 Formy hodnoty

Hodnotovost zboží se neskrývá v jeho přírodních vlastnostech. Jako výraz lidské práce je hodnota čistě společenská, je výrazem téže společenské jednotky. Může se tedy projevit pouze v poměru jednoho zboží k druhému, tedy ve směně. Tento poměr nazývá Marx formou

hodnoty. Ve své analýze sleduje vývoj výrazu hodnoty, obsaženého v hodnotovém vztahu zboží od nejjednodušší formy až po formu peněžní.

Prostá, jednotlivá neboli nahodilá forma hodnoty je jednoduchý vztah, ve kterém x zboží A má hodnotu y zboží B. V tomto vztahu dvě zboží různého druhu A a B hrají dvě různé úlohy – zboží A vystupuje v relativní formě hodnoty a zboží B ve formě ekvivalentu. Relativní forma hodnoty a ekvivalent představují dva vzájemně se podmiňující a zároveň vylučující póly téhož výrazu hodnoty. Řekněme, že zboží A (relativní forma hodnoty) bude pro nás určité množství plátna a jako zboží B (ekvivalent) bude sloužit kabát. Dostaneme tedy rovnici 20 loket plátna = 1 kabátu, nebo obecně: plátno = kabátu. V tomto vztahu se vyjadřuje jen hodnota plátna tím, že se uvádí ve vztah ke kabátu jako ke svému ekvivalentu, čili k něčemu, co je za ně vyměnitelné. Relativní forma potřebuje k vyjádření své hodnoty zboží jiného druhu, neboť sama v sobě ji vyjádřit nemůže – hodnota musí být vyjádřena relativně, v jiném zboží. Toto jiné zboží – ekvivalent – ve vztahu svoji hodnotu nevyjadřuje. Je materiálem pro vyjádření hodnoty jiného zboží. Relativní forma (plátno) tedy hraje aktivní úlohu, ekvivalent (kabát) úlohu pasivní.⁶ „Prostřednictvím hodnotového vztahu se tedy stává naturální forma zboží B formou hodnoty zboží A, čili těleso zboží B se stává zrcadlem hodnoty zboží A. Tím, že zboží A vstupuje ve vztah ke zboží B jako k tělesu hodnoty, jako k materializaci lidské práce, činí z užitné hodnoty B materiál pro vyjádření své vlastní hodnoty. Hodnoty zboží A vyjádřená takto v užitné hodnotě zboží B má formu relativní hodnoty.“⁷

Každé zboží představuje určité množství užitného předmětu a toto dané množství obsahuje určité množství substance hodnoty – lidské práce. Toto množství, jak již bylo řečeno, je dáno pracovní dobou nutnou k vyrobení daného množství užitného předmětu. Tato doba se ovšem mění s každou změnou výrobní síly v dané oblasti výroby. Je tedy záležitostí

čistě matematického počtu zjistit, jakým způsobem a v jaké míře působí změna výrobních síly na hodnotu předmětu.

Když se dva druhy zboží setkají v hodnotovém vztahu, jsou v tom samém okamžiku srovnávány i dva druhy práce v nich obsažených. Vrátime-li se k výše zmíněnému příkladu, potom jak ve formě krejčovství, tak ve formě tkalcovství (tedy činnostech produkujících plátno resp. kabát) se vynakládá lidská pracovní síla, která tvoří hodnotu. Ve výrazu hodnoty však nastává zvláštní situace. „Má-li se např. vyjádřit, že tkaní nevytváří hodnotu plátna ve své konkrétní formě jako tkaní, nýbrž ve své obecné vlastnosti lidské práce, staví se proti němu krejčovství, konkrétní práce, vytvářející ekvivalent plátna, jako názorná forma uskutečnění abstraktně lidské práce.“⁸ Konkrétní práce se stává jevovou formou jeho opaku. Dále ačkoliv je tato konkrétní práce, jako každá práce, která vyrábí zboží, soukromou prací, je přesto prací v bezprostředně společenské formě – právě proto, že je výrazem společné vlastnosti všech druhů zboží práce, tedy bezrozdílné lidské práce.

V této analýze forma hodnoty, neboli vyjádření hodnoty zboží, vyplývá z povahy hodnoty zboží, a ne naopak, že by hodnota a velikost hodnoty vyplývala ze způsobu jejího vyjádření jako směnné hodnoty. Prostá forma hodnoty zboží je prostá jevová forma protikladu mezi užitnou hodnotou a hodnotou. Tento protiklad, skrytý uvnitř každého druhu zboží, se projevuje ve vnějším protikladu, ve vztahu dvou zboží. V tomto vztahu jedno zboží, jehož hodnota se má vyjádřit, vystupuje bezprostředně jen jako užitná hodnota, zatímco druhé zboží, v němž se hodnota vyjadřuje, vystupuje bezprostředně jen jako směnná hodnota.⁹

Přechod od prosté hodnotové formy k peněžní formě je Marxem vyložen v čtyřech stádiích. Po prosté, jednotlivé čili nahodilé formě hodnoty následuje výklad úplné čili rozvinuté formy hodnoty. Jedná se o situaci, kdy jednotlivý druh zboží vyjadřuje svoji hodnotu v nesčetných jiných prvcích světa zboží. Zrcadlem hodnoty plátna se stává každé jiné zboží těleso. Je to poprvé, kdy se hodnota zboží ukazuje v realitě jako ztuhlá kvantita

nediferencované lidské práce. Třetím stádiem výkladu je všeobecná forma hodnoty. V předchozí formě jeden druh zboží vyjadřoval svou hodnotu v množství jiných zboží. Nyní je vztah převrácen. Různé druhy zboží vyjadřují nyní své hodnoty jednoduše a jednotně v jediném a téměř druhu zboží. Všeobecná relativní forma hodnoty světa zboží (tedy všech zboží, které vyjadřují svou hodnotu) vtiskuje zboží-ekvivalentu vyloučenému z tohoto světa charakter všeobecného ekvivalentu, přímo směnitelnému s jakýmkoliv jiným druhem zboží. „Jeho tělesná forma vystupuje ... jako viditelná inkarnace, jako všeobecné společenské zakuklení veškeré lidské práce.“¹⁰ Od všeobecné formy hodnoty je již jen krok k peněžní formě. Všeobecná ekvivalentní forma může příslušet jakémukoliv zboží. Toto zboží je ovšem ve všeobecné ekvivalentní formě je tehdy, pokud je jako ekvivalent vyloučeno ze středu všech ostatních zboží. Rozdíl mezi všeobecnou formou hodnoty a peněžní formou spočívá pouze v tom, že všeobecná ekvivalentní forma je díky společenskému návyku objektivně srostlá se specifickou naturální formou zboží, např. se zlatem. Takto lze tedy dojít od nejjednodušší formy hodnoty až k formě nejsložitější, k peněžní formě hodnoty. Celá její záhada je rozuzlena možností její redukce na tuto nejjednodušší formu.

2. SIMMELŮV KONCEPT HODNOTY

Simmela ve svém výkladu teorie hodnoty rozlišuje dvě základní kategorie, pomocí kterých řadíme čisté kvalitativní obsahy reality: kategorie bytí a hodnoty. V logice první z těchto kategorií jsou věci kladeny jako přírodní entity a my předpokládáme, že rozmanitost jejich kvalit spočívá v jednotném řádu jejich existence. Tváří v tvář zákonům přírody se všechny rozdílnosti rozpouštějí v obecnou afinitu a universální rovnost. Proti této indiferentní nutnosti, s jakou přírodní věda řadí objekty svého zkoumání, můžeme tyto předměty uspořádat v odlišném řádu – v řádu hodnoty. Rovnost mezi prvky je zde zcela eliminována,

principem jejich řazení není uniformita, ale rozdílnost. Vztah mezi těmito dvěma kategoriemi je podle Simmela zcela nahodilý. Přírodní procesy probíhají způsobem naprosto indiferentním vůči řazení věcí závislém na našem hodnocení. Tyto základní inkluzivní kategorie bytí a hodnoty je třeba odlišit od světa konceptů, prostřednictvím kterých chápeme věci v jejich objektivní a logické významnosti nezávisle na tom, existují-li v realitě nebo jsou-li hodnotné. Simmel dále, zdá se, rozlišuje hodnotu za prvé jako fundamentální inkluzivní kategorii a za druhé jako proces valuace. Upozorňuje na to, že hodnocení jako *proces*, jako psychologický fakt spadá do řádu bytí, je součástí tohoto světa. Z vědeckého hlediska mají přírodní proces a proces hodnocení stejnou logicko-epistemologickou strukturu. Na druhou stranu je však hodnocení na přírodním světě nezávislé. Je to dáno naší praktickou zkušeností tohoto světa z určité pozice v něm. „Co však myslíme hodnocením je něco na tomto světě nezávislého – je to celý svět viděný z určitého zorného úhlu.“¹¹ Předchozí výklad Simmelovy sociální teorie vysvětluje toto Simmelovo tvrzení o stejné logicko-epistemologické struktuře hodnotících a přírodních procesů. Viděli jsme, že pro Simmela je univerzálním principem veškerého bytí proces interakce elementů skutečnosti. V následujícím výkladu ukážeme, že tímto procesem hodnocení Simmel myslí směnu jako typ sociální interakce. Takto je definováno pojítko směny s univerzálním principem bytí. Směna je však typem *sociální* interakce. Výlučnost hodnotících procesů, které implikují subjektivní postoj, konvenuje s výše zmíněnými důvody vydělení sociální interakce z celku procesu bytí.

2.1. Teorie směny

Základní konceptuální rámec Simmelovy sociální teorie tvoří dualita obsahu a formy. Naším úkolem proto bude nejprve prozkoumat obsah – neboli mentální stavy – které jsou

předpokladem formování hodnoty. Poté přistoupíme k Simmelově analýze vlastního procesu směny jako formy hodnoty.

Na samém začátku Kapitálu můžeme nalézt tuto poznámku: „Žádost zahrnuje potřebu, je to chuť ducha a je mu tak přirozená jako hlad tělu....“¹² Marx zde pojem žádosti vztahuje k potřebě. Potřeba mu pak slouží pro definici pojmu užitné hodnoty. Pro Simmela má pojem žádosti jiný význam. Slouží mu jako termín označující základní subjektivní předpoklad vzniku hodnoty. Proces vzniku hodnoty je Simmelem chápán jako proces objektivace žádosti.

Žádost vzniká v okamžiku roztržení původní jednoty, ve které užíváme předměty. „Lidské užívání nějakého předmětu“, říká Simmel, „je naprosto nerozdělený akt. V takovýchto momentech náš zážitek nezahrnuje vědomí objektu, stojícího proti nám, nebo vědomí já odděleného od jeho současného stavu“.¹³ Problém hodnoty je Simmelem řešen zcela specifickým způsobem: jako *vztah* mezi žádajícím subjektem a žádaným objektem. Zatímco pro Marxe je smyslová afirmace předmětu v jeho samostatné podobě jako je jídlo, pití, zpracování předmětu atd. *afirmací předmětu*¹⁴, Simmel tvrdí pravý opak: „V praktickém světě....., jsou původ objektu jako takového, a fakt, že je žádán nějakým subjektem, korelativní pojmy – dva aspekty tohoto procesu diferenciacce, který rozděluje prvotní jednotu procesu užívání.....Obsah naší žádosti se stane objektem v okamžiku, kdy stojí proti nám, nikoliv pouze ve smyslu nepřístupnosti vůči nám, ale také v pojmech jeho *distance* jako něčeho, co ještě není užíváno, přičemž žádost je subjektivním aspektem tohoto stavu..... Takto zformovaný objekt charakterizovaný oddělením od subjektu, který toto oddělení ustavuje a současně se je snaží překonat, je pro nás hodnota.“¹⁵ Hodnota tak vzniká v kontrastu objektu odděleného od žádajícího subjektu. Je založena na rezistenci předmětů naší žádosti, na překážce, která nás dělí od možnosti jejich užívání. Pro označení této oddělenosti či rezistence volí Simmel pojem *distance*, která je základním faktorem podmiňujícím vznik

hodnoty: „Předměty není těžké získat protože jsou hodnotné, nýbrž hodnotnými nazýváme takové předměty, které se vzpírají naší žádosti po jejich vlastnictví.“¹⁶

Kdyby měl Simmel odpovědět na Marxovu otázku: „existuje nějaká podstatná vlastnost, kterou mají předměty ve směně společnou?“, mohl by říci: „společnou vlastností předmětů ve směně je fakt, že jsou předmětem žádosti.“ Nezbytnou podmínkou vzniku hodnoty však zároveň je, aby žádaný objekt stál v určité *distanci* od žádajícího subjektu. Můžeme tedy říci, že „velikost“ žádosti závisí na distanci mezi Já a žádaným předmětem. Podstatným faktem však je, že Simmel používá pojem distance jako *symbolické označení* pro kvalitativní a intenzivní proces objektivace, a nikoliv jako kvantitativně určené měřítko: „proces (objektivace distance) je samozřejmě intenzivní a kvalitativní, takže jakékoliv kvantitativní označení v pojmech distance je více méně symbolické. Stejný efekt může být způsoben množstvím dalších faktorů..... např. vzácností objektu, obtížností jeho získání, nezbytností odříkání, sebezapření.“¹⁷ Distance má pozitivní a intenzivní obsah, který lze obecně označit pojmem *oběti* - neboli „cenou“, která musí být v nejrůznější podobě podstoupena, abychom předmět žádosti získali.

Komplexnost Simmelova pojmosloví ve skutečnosti vyjadřuje jeden jediný akt. Je to akt *odtržení*, kterým je podmíněn vznik žádosti. Tímto aktem však nevzniká mezi námi a předmětem prázdný prostor ve smyslu prostorové distance. Distance je kvalitativní pojem, který má svůj intenzivní obsah v podobě *oběti*. Dalo by se tedy říci, že zatímco žádost je v Simmelově teorii pozitivním určením obsahu hodnoty, oběť v nejširším slova smyslu je určením negativním. Obě tato určení se vzájemně podmiňují. „Odtržení a přiblížení jsou v praxi komplementární pojmy, z nichž jeden předpokládá druhý; jsou to dvě strany našich vztahů k předmětům, které subjektivně nazýváme naší žádostí a objektivně jejich hodnotou.“¹⁸

2.2. Směna jako forma hodnoty

Tento akt diferenciacie je v praktických podmínkách ekonomického života realizován procesem směny. „Logická obtíž“, říká Simmel, „že hodnoty musejí existovat jako hodnoty, aby mohly vstoupit do formy a pohybu ekonomie, je nyní eliminována významností psychického vztahu, který jsme označili jako distanci mezi námi a předmětem. Tento psychický vztah rozděluje původní subjektivní pocitový stav na žádající subjekt a žádaný objekt mající hodnotu. *V ekonomice tato distance vzniká skrze směnu, skrze dvoustranný vliv bariér, překážek a odmítání.*“¹⁹ Ve směně je logicky zabudován fakt, že ustavuje distanci mezi subjektem a objektem a vytváří tak možnost žádosti. „Směna předpokládá objektivní měření subjektivních hodnocení, nikoliv ve smyslu jejich chronologické priority, ale v tom smyslu, že oba fenomény vznikají v tom samém aktu.“²⁰

Směna je Simmelem chápána jako specifická *forma sociální interakce*. „Směna je nejčistší a nejvíce vyvinutý druh interakce, který tvaruje lidský život, když usiluje o získání substance a obsahu.“²¹ Většinu sociálních vztahů můžeme podle Simmela interpretovat jako formu směny, jako vzájemnost dávání a získávání. Co odlišuje ekonomickou směnu od všech ostatních forem interakce je především pojem oběti. Ekonomická směna „znamená obětování jinak užitečného statku, nehledě na to, kolik eudaimonistického zisku zahrnuje.“²² Ekonomická směna z pohledu individua vždy obsahuje vzájemné vyrovnávání zisku a ztráty. „Vzájemná výměna mezi obětí a přínosem uvnitř individua je základním předpokladem a takřkajíc esenciální substancí směny mezi dvěma lidmi.“²³

Fakt, že Simmel umísťuje vznik hodnoty do aktu směny, určuje základní rozdíl jeho teorie oproti teorii Marxově. Tento rozdíl se projevuje především v chápání vztahu mezi ekvivalencí a směnitelností, který je v Simmelově teorii zcela opačný než je tomu u Marxe. Marx se ve svém výkladu odvolává na Aristotela, podle kterého „směna není možná bez

rovnosti, a rovnost není možná bez souměřitelnosti.“ Jde však ve své analýze dál než Aristoteles, nepovažuje kvalitativní rovnost mezi dvěma smyslově různorodými věcmi za nemožnou, není to pouhá „pomůcka v nouzi pro praktickou potřebu“. „Aristotelova genialita“, říká Marx, „se zračí právě v tom, že ve výrazu hodnoty zboží objevuje vztah rovnosti. Jen historické hranice společnosti, v níž žil, mu zabránily objevit, v čem tento poměr rovnosti „vpravdě“ tkví.“²⁴ Tímto společným prvkem, touto společnou substancí, která určuje hodnotu zboží, je, jak jsme viděli, pro Marxe lidská práce.

Pro Simmela jsou naopak ekvivalence a směnitelnost dva „reciproční pojmy, které vyjadřují ten samý stav věcí ve dvou různých formách, jednou ve stavu klidu a podruhé v pohybu.“²⁵ Kvalitativní procesy hodnocení mohou nabýt podoby ekvivalence jedině tehdy, jsou-li postaveny do relace s jinými podobnými procesy. Jádrem tohoto procesu je směna. „Kde praktické vztahy jsou ještě jednoduché a omezeného rozsahu, vyšší nebo nižší hodnota může být pouze důsledkem nebo výrazem přímé praktické vůle ke směně. A když říkáme, že jsme směnili věci, protože mají stejnou hodnotu, je to pouze příklad konceptuálně-lingvistického převrácení...“²⁶

„Na začátku byl čin“, říká Marx a Simmel by jistě souhlasil. Pro prvního je však tímto činem produkce prostředků pro uspokojení potřeby, produkce materiálního života. Směna je vnější formou odvozenou od substance skrývající se v procesu výroby. Simmel naopak postuluje „přímá praktickou vůli ke směně“ jako původní hodnotu ustavující čin. Směna je pro něj soběstačná esence ekonomického života. „Směna povyšuje specifický předmět a jeho význam pro individuum nad jeho jedinečnost, ne do sféry abstrakce, nýbrž do sféry živoucí interakce, která je substancí ekonomického života.“²⁷

Na rozdíl od Marxe, pro kterého je směnná hodnota výrazem hodnoty jako vnitřní kvality zboží dané abstraktní lidskou prací, Simmel chápe ekonomickou (nebo směnnou) hodnotu jako výraz vztahu mezi individuálními obsahy formovanými v procesu směny. Tyto

obsahy jsou psychologicky popsány v pojmech žádosti, který pro svůj vznik předpokládá jistou míru objektivace, diferenciaci subjektu od objektu, kde subjekt vnímá sebe i objekt ve vzájemném kontrastu. Směna jako ekonomický akt par excellence je zdrojem objektivace v tom smyslu, že ustaví distanci mezi žádajícím subjektem a žádaným objektem a zároveň poskytne prostředky pro její překonání. Směna zahrnuje na úrovni individua vzájemné srovnávání oběti – jako „ceny“ za překonání distance – a zisku. Hodnota je relativní abstraktní koncept, který vzniká v procesu směny vzájemným kontaktem individuí jako abstrakce od individuálních předmětných obsahů.

Rozdíl mezi Marxovým a Simmelových chápáním konceptu hodnoty může být ilustrován na příkladu, který oba autoři shodně používají, aby podpořili svou teorii. Jedná se o analogii s hmotností. Podle Marxe předmět – například homole cukru – jako fyzické těleso má určitou váhu nebo tíži. Abychom tuto váhu určili, můžeme vzít jiný předmět – například několik kousků železa – , jehož váha byla předem určena. „Tělesná forma železa vzata sama o sobě není jevovou formou tíže právě tak, jako jí není homole cukru. Ale přesto, abychom vyjádřili homoli cukru jako tíži, uvedeme ji do váhového vztahu k železu. V tomto vztahu vystupuje železo jako těleso, jež nepředstavuje nic než tíži. Tato množství železa slouží tudíž jako míra váhy cukru a představují vůči fyzickému tělesu cukru jen ztělesnění tíže, jevovou formu tíže. Kdyby obě tělesa nebyla těžká, nemohla by vstoupit do tohoto vztahu a jedno by nemohlo vyjadřovat tíži druhého.“²⁸ Hmotnost je chápána jako společná vnitřní substance věcí, která je – stejně tak jako hodnota ve vztahu zboží – vyjádřena ve vztahu hmotnosti. Marx se však již neptá, jak je určena váha kousků železa, které ukazují váhu jiných předmětů. Fakt určenosti hmotnosti je prostě předpokládán. Simmel odpovídá: „Velká většina našich představ je jednoduše brána za samozřejmost a otázka pravdy je většinou vztahována pouze k jednotlivých případům. Obrovská kvantitativní disproporce mezi počtem představ, které jsou zpochybnitelné a těmi, které jsou již ustavené ... pomáhá zakrýt reciproční vztah. Tímto

způsobem nás disproporce hmotností dlouho nutila všimnout si pouze gravitační přitažlivosti země na jablko a nikoliv jablka na zemi. Následně se zdálo, že těleso má hmotnost jako nezávislou kvalitu, neboť byla sledována pouze jedna strana vztahu.²⁹ Naší tendencí je vnímat hmotnost jako kvalitu inherentní předmětu aniž bychom si uvědomili, že co se zdá být vnitřní substancí je ve skutečnosti výrazem *relace* mezi dvěma kusy hmoty.

Výše zmíněné příklady ukazují další podstatný rozdíl mezi Simmelovým a Marxovým konceptem hodnoty. Simmel vnímá hodnotový vztah jako reciproční akt, který je díky faktu *současného* vzájemného ovlivňování dokonale symetrický. To je dáno jeho pojetím směny jako sociálního fenoménu *sui generis*, jako formy interakce, která není nikdy pouze jednostranným aktem. Marxův koncept je oproti tomu asymetrický. Pro Marxe je nepředstavitelné, aby v hodnotovém vztahu bylo jedno zboží relativní formou *a zároveň* i ekvivalentem. Výraz 20 loket plátna = 1 kabátu může být čten pouze zleva doprava *nebo* zprava doleva, nikdy ne obojí současně. Tato asymetrie je založená v jeho konceptu substanciální abstraktní hodnoty. Ve zboží, které vstupují do hodnotového vztahu, je hodnota již nakumulována jako výsledek procesu výroby, její velikost je určena vykrystalizovaným pracovním časem. Zbývá pouze ji vyjádřit – a jediný způsob, jak toho dosáhnout je, že zboží vstoupí do hodnotového vztahu, ve kterém aktivně vyjádří svou hodnotu v jiném zboží, které slouží jako pasivní zrcadlo.

2.3. Užitná hodnota

Simmel v úvodní kapitole Filozofie peněz zcela přehlíží Marxův koncept užité hodnoty. Přesto však můžeme v Simmelově výkladu nalézt jeho implicitní kritiku. Viděli jsme, že užitná hodnota je Marxem definována jako objektivní schopnost věci uspokojit

určitou lidskou potřebu. Je určena přírodními, např. fyzickými nebo chemickými vlastnostmi, které tuto věc činí užitečnou.³⁰

Za prvé se zdá, že Simmelovo výše zmíněné rozlišení mezi kategoriemi hodnoty a bytí znemožňuje definovat užitnou hodnotu stejným způsobem, jak to činí Marx. Viděli jsme totiž, že Simmel chápe hodnotu a bytí jako dvě kategorie, jejichž vztah je zcela *nahodilý*. Říká: „Série přírodních fenoménů mohou být popsány v jejich celistvosti bez toho, že bychom zmínili hodnotu věcí; a náš žebříček hodnocení zůstává stejný jestli se nějaký z jeho předmětů vyskytuje v realitě nebo nikoliv.“³¹ Naše vnímání předmětu jako určeného přírodními zákonitostmi je založeno na zcela odlišném mentálním procesu než pokud tomuto indiferentnímu řádu bytí z určitého úhlu pohledu přisoudíme nějakou hodnotu. Hodnota nemůže být založena na objektivních fyzikálních a jiných vlastnostech předmětu. Z našeho výkladu Simmelovy teorie směny lze dále odvodit, že užitná hodnota nemůže být popsána ani v termínech lidské potřeby. Podle Simmela „...potřeba a užívání jako takové nezahrnují ani hodnotu, ani ekonomickou hodnotu, které jsou realizovány současně skrze směnu mezi dvěma subjekty, z nichž každý, aby mohl být uspokojen, požaduje oběť na tom druhém.“³²

Simmel na mnoha místech ve Filozofii peněz používá výraz „přímé užívání předmětu“ a je zřejmé, že přímému vztahu mezi předmětem a člověkem přikládá hodnotu.³³ Přes tento fakt je však zřejmé, že *pojmem* užitné hodnoty je se Simmelovou teorií hodnoty neslučitelný.

2.4. Koncept peněz

V Simmelově pojetí jsou peníze, jako čistý koncept, „abstraktní hodnota“. Jako viditelný předmět jsou peníze substancí, která je ztělesněním, viditelným symbolem, této abstraktní ekonomické hodnoty. „Jestliže je ekonomická hodnota předmětů konstituována

skrze jejich vzájemný vztah směnitelnosti, potom peníze jsou autonomním výrazem tohoto vztahu. Peníze jsou reprezentantem abstraktní hodnoty. Z ekonomického vztahu, tj. směnitelnosti předmětů, je fakt tohoto vztahu abstrahován a získává v kontrastu s těmito předměty konceptuální existenci spojenou s viditelným symbolem.³⁴ Jestliže je ekonomika pro Simmela zvláštní forma komunikace a chování, potom peníze, jako symbol abstraktní hodnoty, jsou jejím jazykem. Každý předmět má specifický obsah, z něhož odvozuje svou hodnotu. „Peníze“, říká Simmel, „odvozuji svůj obsah od své hodnoty. Jsou hodnotou změněnou na substanci, hodnotou věcí bez těchto věcí samotných.“³⁵ Peníze vyjadřují stupeň směnitelnosti mezi zbožím a agregátem jiných zboží. Řekneme-li, že hodnota A je jedna marka, očistíme tím A od všeho, co není ekonomické, tj. co není směnný vztah ke všem ostatním zbožím.

Pro Marxe je funkce peněz nemyslitelná bez toho, že by měly vnitřní hodnotu – to znamená bez toho, že by byly produktem abstraktní práce. „Peníze jako každé jiné zboží“, říká Marx, „může vyjádřit velikost své vlastní hodnoty jen relativně v jiných zbožích. Tato hodnota je určena pracovní dobou nutnou k jeho výrobě a je vyjádřena v takovém množství jiného zboží, ve kterém je krystalizováno stejné množství pracovní doby.“³⁶ Aby mohly peníze vyjadřovat hodnotu jiných zboží, musí být podle Marxe samy zbožím, tj. musí mít směnnou stejně tak jako užitnou hodnotu (tyto dvě jsou neoddělitelné – viděli jsme, že předmět může mít směnnou hodnotu jen tehdy, když je i užitnou hodnotou). „Protože všechna zboží“, říká Marx, „jakožto hodnoty jsou zpředmětněnou lidskou prací, a tedy jsou sama o sobě souměřitelná, mohou všechna měřit své hodnoty týmž specifickým zbožím, a tak toto zboží přeměňovat ve svou společnou míru hodnot čili peníze. Peníze jako míra hodnoty jsou nutnou jevovou formou imanentní míry hodnot zboží, pracovní doby.“³⁷ Marx se dále ostře ohrazuje proti těm pojetím, které peníze chápou jako pouhé známky bez vnitřního hodnotového obsahu: „Protože v určitých funkcích mohou být peníze nahrazeny pouhými

známkami peněz, vznikl omyl – že peníze jsou pouhé známky. Na druhé straně bylo v tomto omylu nejasné tušení, že peněžní forma věcí je něco, co je mimo věc, že je to pouze forma, v níž se projevují lidské vztahy skryté za věcmi. V tomto smyslu by bylo každé zboží jen známkou, protože je jako hodnota jen věcným obalem lidské práce, která byla na ně vynaložena.³⁸ Zboží jsou pro Marxe známkami, protože jsou jakožto zboží jen věcným obalem něčeho společenského, tedy abstraktní lidské práce. A vztah těchto zboží je lidským vztahem, vyjadřuje něco společenského právě proto, že jsou v něm uvedeny do vztahu tyto abstraktní lidské činnosti. Peníze jsou jako každé zboží jen věcným obalem pro tu samou hodnototvornou substanci. Peníze jsou zboží, které společenský proces směny vydělil ze sféry bezprostředního užívání.

Tak, jako Simmel odmítá koncept abstraktní lidské práce jako substance hodnoty, musí odmítnout i pojetí peněz jako zboží. Jistě by souhlasil s tvrzením, že „peněžní forma věcí je něco, co je mimo věc, že je to pouze forma, v níž se projevují lidské vztahy skryté za věcmi.“ Tímto lidským vztahem však Simmel bude rozumět proces směny jako formy sociální interakce. Pro Simmela peníze nejsou „libovolným produktem lidského rozumu“³⁹, nýbrž symbolem abstraktní hodnoty, která vyvěrá ze základního ontologicky určujícího principu sociální skutečnosti, procesu sociální interakce. Aby předmět vůbec mohl plnit funkci peněz, musí být od specifických vlastností, které tvoří „užitnou hodnotu“ předmětu, odhlédnuto. Předměty se svými substanciálními vlastnostmi „přestávají být penězi nebo být schopné býti penězi do té míry, ve které peníze přestávají být předmětem užitku.“⁴⁰ Stejně tak jako byly vývojem společnosti ustaveny míry, které měří jiné věci – nebo jinak řečeno vyjadřovaly vztahy mezi jinými věcmi, aniž by měřily samy sebe, vydělují se i peníze z procesu recipročních hodnotových vztahů a reprezentují relativitu hodnoty, aniž by se samy staly předmětem té samé relativity, která vládne v oblasti ekonomických hodnot. Esence peněz pro Simmela spočívá přesně v tom faktu, že žádnou esenci nemají; jsou čistým

ztělesněním relativity věcí. Jsou symbolem objektivní abstraktní hodnoty, její reifikací ve formě hmatatelného předmětu.

Základní rozdíl mezi Simmelovou a Marxovou teorií hodnoty odpovídá vymezení rozdílu v jejich filozofickém přístupu. Oba dva autoři umísťují hodnotu do jádra svého pojetí společenského bytí: Marx do předmětné lidské činnosti, do interakce člověka s materiálním světem, Simmel do sociální interakce, chápané jako činný proces mezi individui. Pro oba dva autory je hodnota bytostně společenská: pro Marxe nepřímo, jako výraz lidské práce – analogicky k jeho pojetí společnosti jako předmětné lidské skutečnosti, jako zpředmětnění lidské podstaty; pro Simmela přímo, jako výraz živého procesu probíhajícího mezi individui ve směně. Zatímco pro Marxe je směna do značné míry mechanický akt, realizovaný ve vzdálenosti od skutečného činného procesu, Simmel objevuje směnu jako bytostný projev individuí, jako sociální fenomén sui generis, bezprostředně spojený se základním principem sociálního bytí – intersubjektivní interakcí. Rozdíl v pojetí hodnoty se u těchto autorů odráží v odlišném chápání podstaty peněz. Pro Marxe jsou peníze specifickou formou zboží, vydělenou z množství ostatních zboží pouze svou úlohou univerzálního ekvivalentu. Aby však tuto úlohu mohly plnit, musí mít všechny atributy zboží: musí být určeny dialektickým vztahem mezi užitnou a abstraktní hodnotou a musí být výrazem totožné kvality: lidské práce jako substance veškeré hodnoty. Simmel v kontrastu k tomuto pojetí chápe peníze jako *symbol* ekonomické hodnoty, jako zosobnění relativity mezi věcmi. Podstatnou vlastností peněz je fakt, že žádnou podstatu nemají: jsou symbolem vztahu mezi věcmi bez věcí samotných.

3. KONCEPT PRÁCE

Oba autoři – Simmel i Marx – používají termín abstraktní hodnoty pro označení ekonomického fenoménu spojeného s procesem směny. Marx ve svém výkladu směřuje k nalezení vnitřní kvality inherentní všem zbožím. Abstrakcí od všech specifických vlastností předmětů, které zakládají jejich užitnou hodnotu, dospívá ke konceptu abstraktní hodnoty. Jí odpovídá abstraktní, bezrozdílná lidská práce.

Pro Simmela je také hodnota výsledkem abstrakce od všech konkrétních obsahů. Je to však ultimátní abstrakce: je v ní odhlédnuto od všeho včetně faktu, že zboží je výsledkem lidské práce. „Abstraktní lidská práce“ je pro Simmela naprosto prázdný pojem. V 5. kapitole Filozofie peněz v části, kde se zabývá problémem „pracovních peněz“ a abstraktní lidské práce, Simmel říká: „(Obecný) koncept práce ... je ve skutečnosti určen pouze negativně jako to, co zbude, když odejmeme vše, co veškeré typy práce odlišuje jednu od druhé. ... Tvrzení, že práce je pouze práce a nic jiného znamená, jako základ pro rovnocenné hodnocení takové práce, něco tak nemyslitelného, abstraktně prázdného, jako teorie, že každý člověk je pouze člověkem a tudíž všichni jsou stejně hodnotní a mají nárok na stejná práva a povinnosti.“⁴¹ Pokud odmyslíme od všech kvalit, které člověk vykonává jako myslící bytost – s jeho intelektem, emocí a vůlí, pak nám již nic lidského nezůstane. „Lidskost“ pro Simmela spočívá právě ve formativní funkci „duše“, od které Marx při formulování konceptu abstraktní práce odhlíží. Pro „vynaložení abstraktní lidské práce“ je naprosto lhostejné, je-li prováděna člověkem nebo nikoliv.

Simmel zde naznačuje problém, který se může vyskytnout při interpretaci Marxova konceptu. Je Marxova abstraktní lidská práce čistě analyticko-teoretickým pojmem, který slouží k rozboru pojmu hodnoty, potažmo ekonomicko-sociálních vztahů společnosti, nebo se jedná o reálný fenomén specifický pro kapitalismus, kde se konkrétní práce stává stále

abstraktnější? Lze vysvětlení významu tohoto pojmu nalézt na rovině ontologické (jako jednu z dimenzí pojmu hodnoty) , či na rovině normativní (jako nástroj kritiky kapitalismu)?

Bylo řečeno, že Marx abstraktní práci pojímá jako *substanci* hodnoty, že ji chápe jako *ontologickou kategorii*. Zároveň jsme v Marxově pojmu abstraktní práce našli analytický nástroj pro odlišení jednotlivých aspektů lidské práce. Vandenberghe oproti tomu kloní k druhému způsobu interpretace. Abstraktní práce jako koncept normativní je podle něj Marxovi nástrojem kritiky kapitalistické společnosti. Rozlišením mezi konkrétní prací a prací abstraktní „Marx reformuluje svou teorii alienace práce v jazyce politické ekonomie. Není těžké vidět, že rozlišení mezi abstraktní a konkrétní prací ... rozlišuje zároveň mezi prací rodovou a prací odcizenou.“⁴² Koncept abstraktní práce podle Vandenbergha označuje reálný fakt modernity charakteristické abstrakcí od specifické kreativní a expresivní dimenze práce, mizením individuality v této práci ve prospěch pouhého vynaložení hrubé fyzické energie. Podobně Vandenberghe vykládá užitnou práci: „... (Z) analytického hlediska je užitná hodnota odvozena z „konkrétní práce“, zatímco směnná hodnota pochází z „abstraktní práce“. Konkrétní, nebo užitná práce je ... intencionální a kreativní vynaložení lidské síly v té či oné produktivní formě za účelem uspokojení konkrétních potřeb.“ Užitná práce je podle Vandenbergha ekvivalentem kreativní a expresivní činnosti rodového člověka.⁴³

Pokud je tento Vandenbergův výklad správný, pak jsou naše předchozí úvahy značně oslabeny. Marxův pojem abstraktní práce jsme totiž chápali jako substanci hodnoty, tedy jako ontologickou kategorii.

Je-li pojem abstraktní práce, jak říká Vandenberghe, vyjádřením *reálného* fenoménu, který charakterizuje kapitalistickou společnost, je-li ztotožněná s prací odcizenou a je-li zároveň, kontrastně k tomu, práce užitná vnímána jako autentická a kreativní, je těžké si představit, že by první mohla být substancí jakékoliv hodnoty. Tato hodnota by byla stejně

odcizená a neskutečná jako její substance. Jak jsme ukázali výše, Marx tuto hodnotu chápe v nerozdělitelné dualitě s hodnotou užitnou. Je-li abstraktní lidská práce, jak to činí Vandenberghe, ztotožňována s prací odcizenou, můžeme ještě abstraktní hodnotu z ní odvozenou nazývat hodnotou? V následující kapitole uvidíme, že jádro Marxovy kritiky kapitalismu spočívá nikoliv ve faktickém oddělení abstraktní a užité práce, nýbrž v teorii zbožního fetišismu a odcizení.

3. KAPITOLA

KRITIKA KAPITALISMU: TEORIE ODCIZENÍ

V prvních dvou kapitolách nás Simmelova teorie hodnoty a peněz zajímala pouze z analytického hlediska. Chtěli jsme ukázat, že do té míry, v jaké je založena na jeho sociologické metodologii, představuje Simmelova teorie hodnoty skrytou kritiku Marxovy teorie hodnoty rozpracované v Kapitálu. Snažili jsme se demonstrovat, jakým způsobem se Simmelovo překonání Marxových východisek na úrovni obecně filozoficko-sociologické odráží v jeho rozdílném přístupu k problematice ekonomické hodnoty.

Význam pracovní teorie hodnoty pro celek Marxova ekonomického systému je obrovský. Představuje jeho základní tmelící prvek, spojující monetární teorii, teorii nadhodnoty a teorii akumulace kapitálu v jediný koherentní systém. Pomocí své teorie hodnoty formuluje Marx všechny zákony pohybu kapitalismu, je mu odpovědí na otázku po skrytých hybných principech kapitalistické výroby.¹ Úvahy v závěru předchozí kapitoly nás přivedly k dalšímu významnému momentu v Marxově teorii. Je zřejmé, že Marxova teorie hodnoty svým významem překračuje úzkou oblast ekonomického diskurzu. Marxovi nešlo primárně o pouhé překonání stávajících teoretických přístupů a vypracování vlastní ekonomické teorie. Smysl této teorie leží vlastně mimo ni: je základem pro zásadní kritiku kapitalistické společnosti a jejích lidsky destruktivních účinků, k odhalení imanentních zákonů pohybu systému kapitalistické výroby, jejichž poznání je nezbytnou podmínkou pro

revoluční praxi, revoluční destrukci tohoto systému.² Tato teorie má tedy kromě úzce analyticko-metodologického ještě morální význam.

Je to právě důraz na lidsky destruktivní účinky, který mnozí interpreti označují za nejvýznamnější moment Simmelovy Filozofie peněz. Frisby říká, že „(Simmelova) Filozofie peněz byla pravděpodobně nejvýznamnějším dílem zabývajícím se důsledky peněžní ekonomie vydaným od Marxova Kapitálu.“³ Je příznačné, že jako nejvydařenější jsou Frisbym hodnoceny právě ty části Filozofie peněz, které vykazují nejvíce podobnosti Marxově teorii. Tento autor zároveň upozorňuje na zásadní rozdíly v přístupech Marxe a Simmela. S poukazem na Karla Mannheima říká, že „Simmelova analýza postrádá tu úroveň historické konkrétnosti, která ukazuje důsledky specifického způsobu dělby práce jako vyplývající z podstaty kapitalistické společnosti..... Ačkoliv je Simmelův popis těchto důsledků proveden se seismografickou přesností (Gadamer), umístění jejich zdroje se čím dál více ztrácí, alespoň pokud se týče zdroje konkrétně historického. Toto může pouze společnosti a objektivní kultuře přisoudit přírodní charakter a následkem toho rozbít jakýkoliv základ pro kritiku společnosti.“⁴

Je-li Marxova teorie hodnoty základním stavebním kamenem jeho kritiky kapitalistické společnosti, nabízí se analogicky otázka, jakou roli hraje námi analyzovaná Simmelova teorie hodnoty v jeho rozboru důsledků peněžní ekonomiky? Je-li Simmel do značné míry kritikem kapitalistické společnosti, jakým způsobem k této kritice přispívá jeho teorie hodnoty a peněz? Je-li tato teorie východiskem Simmelových analýz ve Filozofii peněz, jakým způsobem se váže k závěrům v této knize vysloveným? Jaký typ úvah umožňuje a jaký naopak zapovídá?

1. TEORIE ODCIZENÍ

Pro odpověď na výše položené otázky se nejprve musíme podívat na to, jakým způsobem je kritika destruktivních důsledků kapitalismu zakomponována do Marxovy teorie hodnoty. Tato kritika je obsažena především v jeho teorii odcizení, která podle mnohých autorů představuje jádro Marxova myšlení a prolíná se jako základní motiv celým jeho dílem.⁵ V našem výkladu se zaměříme především na ty aspekty Marxovy teorie odcizení, které se bezprostředně vážou k tématu této práce. Necháme stranou Marxovu antropologickou teorii „vnitřního odcizení“, kterou rozpracovává v Ekonomicko-filozofických rukopisech a budeme se zabývat teoriemi vykořisťování a fetišismu, zformovanými v o více než dvacet let mladším Kapitálu.⁶

1.1 Teorie vykořisťování

Zaměříme se nejprve na teorii vykořisťování, která představuje teoreticko-ekonomický základ Marxovy teorie odcizení. Vykořisťování je akt, v němž si kapitalista - vlastník výrobních prostředků i materiálních životních prostředků – bez náhrady přivlastní výsledek práce a práci dělníka. Ekonomickým pojmy je vykořisťování popsáno jako proces, v němž kupující – majitel peněz, kapitalista – vystupuje na trhu proti prodáváči - svobodnému dělníkovi jako majiteli své pracovní síly a z tohoto směnného vztahu první získá více než druhý. Rozdíl mezi tím, co kupující zaplatí a tím, co získá, se nazývá nadhodnota. Z předchozího výkladu Marxovy teorie hodnoty a směny ale víme, že ve sféře oběhu zboží se směňují pouze ekvivalenty: každý, kdo prodá, musí zase koupit a i když se někomu podaří prodat zboží nad hodnotou, celková hodnota směňovaného zboží se nezmění, protože kupující zase kupuje pod hodnotou. „..... (S)měňují-li se ekvivalenty, nevzniká žádná nadhodnota,

směňují-li se ne-ekvivalenty, také nevzniká žádná nadhodnota. Oběh, čili směna zboží nevytváří žádnou hodnotu.“⁷ Jak je tedy možné, že v případě vztahu kapitalisty a dělníka kupující získá více, přestože zaplatí plnou hodnotu zboží? Předpokladem takovéto směny je existence třídy, která jen kupuje, aniž prodává. „Peníze, za které taková třída ustavičně kupuje, musí k ní zřejmě ustavičně proudit od majitelů zboží, a to bez směny, zadarmo, z titulu toho nebo onoho práva či násilí.“⁸ To se stane jen tehdy, „... najde-li (majitel peněz) na trhu svobodného dělníka, svobodného ve dvojitým smyslu: jednak, že dělník jako svobodná osoba disponuje svou pracovní silou jako svým zbožím, jednak že nemá na prodej jiné zboží, že je volný jako pták, že je prost všech věcí nutných k uplatnění své pracovní síly.“⁹ Dělník je v podmínkách kapitalistické výroby svobodný pouze v negativním smyslu: je svobodný od pevných feudálních vazeb ke konkrétnímu pánovi a v materiálním smyslu od věcí nezbytných k rozvinutí svého pracovního a tedy i lidského potenciálu. Kapitalista a dělník se přes formální rovnost nacházejí ve zcela odlišném postavení: dělník je pod ekonomickým nátlakem, musí uživit sebe a svou rodinu a nemůže tak učinit jinak, než že prodá sebe jako pracovní sílu kapitalistovi. Kapitalista naproti tomu není, pokud to pro něj není výhodné, nucen kontinuálně tuto pracovní sílu kupovat.

Nadhodnota je v Marxově ekonomické teorii formulována jako rozdíl mezi hodnotou pracovní síly a hodnotou vytvářenou při její spotřebě, tedy v pracovním procesu. Hodnota pracovní síly je určena stejně jako u každého jiného zboží pracovní dobou nutnou k výrobě, neboli k reprodukci tohoto zboží – je to pracovní doba nutná k výrobě životních prostředků potřebných k reprodukci pracovní síly, jako je potrava, oděv, otop, bydlení apod. Ve spotřebě pracovní síly, v pracovním procesu, nejsou podle Marxe rozhodující její užitečné vlastnosti. Tato „užitečná vlastnost (pracovní síly), její schopnost vyrábět přizi nebo boty, byla jen *conditio sine qua non*, protože, aby vytvořila hodnotu, musí být práce vynaložena v užitečné formě. Rozhodující však byla specifická užitná hodnota tohoto zboží, její vlastnost, že je

zdrojem hodnoty, a to více hodnoty, než má sama.“¹⁰ Pokud je práce hodnototvorná, je brána v potaz jen její abstraktní stránka. Konkrétní práce ve zhodnocovacím procesu přichází v úvahu jen potud, pokud je vynaložením pracovní síly, a ne specifickou prací.¹¹ Aby mohla vzniknout nadhodnota, musí být hodnota vzniklá z živé práce, vynakládané při pracovním procesu, větší než hodnota pracovní síly. Takovýmto způsobem dělník ustavičně reprodukuje své postavení v pracovním procesu jako prodejce své pracovní síly, zatímco výsledek jeho práce je neustále kumulován v nový kapitál, který se proti němu hromadí jako cizí utlačující síla určující podmínky jeho práce. „Kapitál je mrtvá práce, která ožívá jako upír jen tehdy, když saje živou práci, a žije tím více, čím více živé práce vysaje.“¹²

Ekonomická analýza je Marxovi nástrojem, který vykořisťování odkrývá v exaktních pojmech a ukazuje je ve vědecké čistotě. Na rozdíl od ekonomických teorií svých předchůdců, kteří vidí nadhodnotu a s nimi spojenou akumulaci jako vlastnost imanentní kapitálu, se Marx snaží vytvořit takovou teorii, která by vědecky ukázala dělníka a jeho práci jako jediný zdroj růstu bohatství. Nadhodnota a akumulace bohatství pro kapitalistu je možná jedině z neustále reprodukované mocenské nerovnosti v pracovním procesu.

1.2. Teorie zbožího fetišismu

Marx v Kapitálu vychází z analýzy zboží. Toto zboží se nám zprvu jeví buď jako užitná hodnota, která uspokojuje lidské potřeby, nebo jako hodnota: jako vlastnost inherentní věci, která se projevuje ve směně. Marx se ve své analýze snaží odhalit *pravý* společenský základ této hodnoty: hodnota zboží je dána množstvím bezrozdílné společenské práce v něm obsažené. Mystický charakter zboží, zbožího fetišismus, spočívá v uvěznění myslí individuálního výrobce ve fenomenálním světě oběhu zboží a neschopnosti zahlédnout jeho společenskou podstatu. Z čeho vzniká tento záhadný charakter produktu práce, ptá se Marx,

jakmile na sebe bere formu zboží? „Zřejmě z této formy samé. Rovnost lidských prací dostává věcnou formu stejné hodnotovosti produktů práce, míra vynakládání lidské pracovní síly podle jejího trvání dostává formu velikosti hodnoty produktů práce; konečně vztahy mezi výrobci, v nichž se ona společenská určení jejich práce uskutečňují, dostávají formu společenského vztahu produktů práce.“¹³ Zbožní forma určuje, že se společenské charaktery jejich vlastní práce lidem odrážejí jako předmětné charaktery produktů práce samých. Společenský vztah mezi lidmi nabývá fantastické formy vztahu mezi věcmi.

Souvislostí produktivní činnosti a společenskosti výrobců jsme se zabývali výše ve výkladu Marxova chápání společnosti a společenské vazby. Individuum, společnost a příroda jsou navzájem spojeny pojmem bezprostřední lidské skutečnosti chápané jako zpředmětnění lidských bytostných sil. Člověk jako produktivní, předmětná bytost plně realizuje svou rodovou podstatu ve společenství s ostatními svou participací na bezprostřední lidské skutečnosti jako zdroji užitku a potěšení a jako katalyzátoru vlastního tvořivého impulsu. Ovšem v podmínkách zbožní výroby nevstupují výrobci do vzájemného vztahu přímo, nýbrž teprve směnou produktů své práce. Za těchto okolností se „soukromé práce ... fakticky realizují teprve v rámci této směny. Čili soukromé práce se fakticky realizují teprve jako články celkové společenské práce těmi vztahy, které vytváří směna mezi produkty práce a jejich prostřednictvím i mezi výrobci. Výrobcům se proto společenské vztahy jejich soukromých prací jeví jako to, co jsou, tj. ne jako bezprostředně společenské vztahy mezi osobami v jejich pracích, nýbrž naopak jako věcné vztahy osob a společenské vztahy věcí.“¹⁴

Teorie zbožního fetišismu je takto bezprostředně vázána na zbožní kapitalistickou výrobu jako určitý, historicky podmíněný a dočasný výrobní způsob. V protikladu se zbožní výrobou jsou společenské vztahy ve feudálním způsobu výroby charakterizovány bezprostřední osobní závislostí. Bezprostředně společenskou formou práce je tu její naturální forma ve své specifičnosti. „Roboty stejně jako práce vyrábějící zboží se rovněž měří časem,

ale každý nevolník ví, že ve službě svému pánovi vynakládá určité množství své osobní pracovní síly. . . . Ať už tedy jakkoli posuzujeme charakterové masky, v nichž tu středověcí lidé vůči sobě vystupují, v každém případě se společenské vztahy mezi osobami v jejich pracích jeví jako jejich vlastní osobní vztahy, a nemaskují se jako společenské vztahy mezi věcmi, produkty práce.¹⁵ Bezprostředně společenská práce se také projevuje např. ve venkovské patriarchální výrobě rolnické rodiny, kde se uplatňuje přirozená dělba práce mezi jednotlivými jejími členy. Vynakládání individuálních pracovních sil se měří časem a tento fakt se již od počátku jeví jako společné určení prací samých, protože individuální pracovní síly jsou již od počátku součástmi celistvé pospolitosti rodiny. Podobné vztahy mohou být i v ideálním sdružení svobodných lidí, kde je jistá část produktu použita znovu jako výrobní prostředky a zbytek je rozdělen podle individuální míry dané pracovní dobou.

Práce výrobce se stává lidskou prací tehdy, když je součástí společenské skutečnosti. Práce řemeslníka se stává společenskou v okamžiku, kdy se naučí své řemeslo. Jedině tím, že je člověk schopen participovat na lidské skutečnosti, stává se jeho předmětná činnost výrazem jeho rodových sil. Jako soukromý výrobce je však schopen projevit svou postatu pouze abstraktně, ve formě směny, tím, že porovná svůj výrobek s jiným jako hodnotu. Míra odcizení v teorii zbožního fetišismu je tedy mírou odcizení fenomenální skutečnosti od skutečnosti bezprostředních vztahů mezi výrobcí, nebo, řečeno pojmy Ekonomicko-filozofických rukopisů, mírou odloučení se od bezprostřední předmětné skutečnosti. Autentické vztahy mezi individui jsou dány bezprostředností vztahu k předmětné skutečnosti, možností rozvoje individuality skrze bezprostřední užívání a tvorbu. Zbožní výroba umožňuje pouze vztahy mezi soukromými výrobcí, které se realizují pouze ve zbožní formě. Zde se již nejeví bezprostředně tím, čím jsou, jako společenské vztahy mezi lidmi, nýbrž jako společenské vztahy mezi věcmi a věcné vztahy mezi lidmi.

Zbožní fetišismus tedy znamená, že se za první hodnota jeví jako vlastnost inherentní předmětům, zatímco ve skutečnosti je množstvím společenské práce v ní obsažené, za druhé že se společenské vztahy jeví jako vztahy mezi směňovanými věcmi, a nakonec, že formy zbožního fetišismu jsou specifickým a přechodným fenoménem charakteristickým pro kapitalistický způsob výroby založeným na soukromém vlastnictví a generalizované směně. V tomto systému nabývá zboží vlastního života a dominuje a řídí jednání člověka jako utlačující cizí síla. Zbožní fetišismus se takto jeví jako maskování společenských vztahů dvojího druhu. Jednak jako maskování reálných vztahů nerovnosti v procesu výroby a jako maskování možnosti ideálního stavu vztahů svobodných výrobců.

Zbožní fetišismus kapitalistického výrobního způsobu je posilován vulgární ekonomikou, která, vycházejíc ze zkušenosti ekonomických individuí, chápe směnnou hodnotu jako vlastnost inherentní zboží a neuvědomuje si společenský charakter hodnoty, tedy fakt, že tato hodnota vyplývá ze soukromé práce a její forma skrývá společenské vztahy soukromých pracovníků. Užitečnou hodnotu naproti tomu odvozuje z člověka, nikoliv z vlastností věcí. „(E)konomové, . . . , kteří si dělají zvláštní nárok na hloubku kritického myšlení, shledávají, že užitečná hodnota věcí je nezávislá na jejich věcných vlastnostech, naproti tomu že jejich hodnota jim přísluší jako věcem.“¹⁶

Marx také kritizuje klasickou politickou ekonomii, která podle něj sice pochopila fakt, že hodnota je výsledkem lidské práce, nedokázala však odhalit, že „hodnotová forma produktu práce je nejobecnější a nejabstraktnější formou buržoazního výrobního způsobu, která jej charakterizuje jako zvláštní typ společenské výroby, a tak jej zároveň charakterizuje historicky.“¹⁷ Zatímco vulgární ekonomie, vycházejíc z fluktuace cen na trhu, nepochopila společenský charakter hodnoty, klasická politická ekonomie nepochopila její historickou podmíněnost, tedy fakt, že její forma je pouze záležitostí charakteristickou pro kapitalistický způsob výroby.

1.3. Využívání v Simmelově teorii

Ve výkladu možné Simmelovy kritiky Marxovy teorie využívání rozlišme fakt, že jeden člověk prostřednictvím jisté mocenské výhody bohatne z práce druhých a pojmový aparát, pomocí kterého Marx využívání analyzuje. Viděli jsme, že klíčovým pojmem Marxovy teorie využívání je pojem nadhodnoty jako té části produktu, kterou kapitalista bez náhrady získá z produktivního procesu pracovní síly. Simmelova kritika tohoto pojmu je implikována v jeho obecné kritice Marxovy teorie hodnoty. Z našeho předchozího výkladu je zřejmé, že právě tak jako Simmel neuznává živou práci (a její abstraktní stránku) jako zdroj ekonomické hodnoty, nemůže přijmout tuto veličinou ani jako zdroj nadhodnoty, kterou by si zdarma přivlastňoval vlastník výrobních prostředků a která by se akumulovala v kapitálu.

Nadhodnota je v Marxově teorii definována jako rozdíl mezi hodnotou pracovní síly a hodnotou vytvořenou touto pracovní silou v pracovním procesu. Přestože hodnota pracovní síly a hodnota výsledku práce jsou zde dvě různé veličiny, je jejich rozdíl produktem jednoho jediného aktu směny, ve kterém jedna strana dá více, než získá. Takové tvrzení je ale v rozporu se Simmelovým pojetím hodnoty. „... (V) žádném individuálním případě,“ říká, „žádná ze smluvních stran nezaplatí cenu, která je pro ní vzhledem k tomu, co získá, za daných okolností příliš velká. Jestliže zloděj s pistolí v ruce donutí přepadeného prodat své hodinky a prsteny za tři čtyřkrejčary, potom se za těchto okolností – tedy že si jedině takto může zachránit život - tomuto přepadenému se zdá hodnota toho, co směnil, rovna ceně; nikdo by nepracoval za hladovou mzdu, kdyby v situaci, ve které se skutečně nalézá, nedal přednost takové mzdě před nicneděláním.“¹⁸ Podle Simmela je tedy i v situaci, kdy je jedna strana zvýhodněná okolnostmi oproti druhé, zachována objektivní rovnost směny ekvivalentů. V případě prodeje pracovní síly je ekvivalence zachována, přestože jsou s tímto prodejem

spojeny jiné, na pracovní síle nezávislé okolnosti, jako nezbytná potřeba, záliba, podvod, monopol a podobné. „V širším a subjektivním smyslu trvá i zde ekvivalence mezi hodnotou a cenou, zatímco jednotná norma pracovní síly, která tuto diskrepanci umožňuje, se svým původem směně nevymyká.“¹⁹

Nepoměr mezi hodnotou vzniklou z živé práce a hodnotou pracovní síly, který se v Marxově teorii jeví jako rozpor uvnitř jediného směnného aktu prodeje pracovní síly, se v Simmelově teorii láme na rozdíl mezi hodnotou práce a hodnotou pracovní síly, které každá vyvěrají z jiného hodnototvorného procesu. „Rozlišení mezi pracovní silou a prací je platné pouze pro účely socialismu, neboť znázorňuje teorii, že dělník obdrží pouze část hodnoty, kterou vytvoří. Jeho práce vyprodukuje více hodnoty, než je ve formě životních prostředků investováno do jeho pracovní síly; tím, že podnikatel koupí celou pracovní sílu za její hodnotu, získá přebytek, o který konečný produkt práce tuto hodnotu převyšuje. Ale dokonce i z tohoto pohledu se mi zdá, že je možné místo pracovní síly označit práci za hodnotu, a uvnitř ní pak vymezit kvantitu, jejichž hodnoty se na jedné straně vrací k dělníkovi jako mzda a na druhé straně vytvářejí zisk podnikatele.“²⁰ Simmel se tímto výrokem zřetelně staví proti Marxovu pojetí, podle kterého je práce substance a imanentní míra hodnot, ale sama hodnotu nemá.²¹ Řekne-li, že práci je možné označit jako hodnotu, činí tak v rámci své vlastní teorie, kde práce získává hodnotu procesem směny.²² „Nadhodnota“ je zde jednoduše vyjádřena jako rozdíl mezi mzdou a ziskem jako dvou hodnotových kvantit vymezených uvnitř jednotné hodnoty práce (zboží). Mzda jako hodnota pracovní síly a hodnota práce (výrobku) jsou zde, stejně jako u Marxe, dvě různé veličiny, jejichž velikost je ale určena skrze dva různé směnné procesy, jednou směny práce za peníze a podruhé směny zboží.

Simmelova teorie hodnoty je obecně zaměřena proti takovým přístupům, které do analýzy vnášejí apriorní, směně předcházející měřítko hodnoty. V těchto teoriích jsou podle něj nejprve určité hodnotové kvality definovány jako ekonomické hodnoty a dva předměty

uznány jako ekvivalenty teprve tehdy, obsahují-li stejné množství této základní hodnoty. Zároveň je určitá proporce mezi těmito hodnotami uznána jako správná nikoliv pouze v objektivním, nýbrž i morálním smyslu.²³ Apriorismus Marxovy teorie ilustruje jeho pojetí vztahu mezi hodnotou a cenou. Hodnota je zde chápána jako něco zákonitého a objektivně platného. Přestože zákon hodnoty působí jako slepá síla, může vlivem okolností nastat kvantitativní inkongruence mezi cenou a velikostí hodnoty. „To není nedostatkem ... formy (zboží),“ říká Marx, „naopak, právě tím se stává adekvátní formou takového výrobního způsobu, v němž se pravidlo může v nepravidelnosti prosadit jen jako slepě působící zákon průměru.“²⁴ Zákon hodnoty se vůči kolísání cen prosazuje jako imanentní síla, nezávislá na vůli jednotlivých ekonomických aktérů. V Simmelově teorii je vztah hodnoty a ceny přesně opačný: cena jako odraz bezprostředních vztahů ekonomických aktérů se teprve postupně formuje do představy o stálé hodnotě věcí; hodnota, říká Simmel, je epigon ceny. Abychom si uvědomili tento fakt, je třeba se podle Simmela osvobodit od hluboce zakořeněných a v praxi snad oprávněných představ o hodnotě. „V rozvinutých podmínkách tyto představy spočívají ve dvou na sobě spočívajících vrstvách: jedna se skládá ze společenských tradic, z většiny zkušeností, ze zdánlivě logických požadavků; a druhá z individuálních konstelací, momentálních potřeb, nátlaku náhodných okolností. Rychlé změny v této druhé vrstvě zakrývají našemu vnímání pomalý vývoj v první z nich a její formování skrze přeměnu té druhé.“²⁵ Vidíme, že rozdíl v chápání vztahu hodnoty a ceny u těchto dvou autorů odráží jejich rozdílné chápání společenského procesu: pro Marxe je rozhodující společenský výrobní proces, který a priori a imanentně vnucuje své zákony aktérům v procesu směny. Naopak směna je v Simmelově teorii vřazena do obecnějšího rámce teorie interakce, a tím může být označena za určující v ekonomické sféře.

Možná rozhodujícím v Simmelově kritice Marxovy teorie hodnoty je však fakt morálního náboje, který Marxův apriorní pojem abstraktní hodnoty obsahuje. Simmel nemůže

souhlasit s takovým přístupem, v němž obhajoba morálních stanovisek předchází vytvoření teorie. Simmelovo odmítání morálních principů, které by a priori vstupovaly do sociologické analýzy, bude lépe pochopitelné, vrátíme-li se k jeho rozdělení dvou základních inkluzivních kategorií hodnoty a bytí. Bylo řečeno, že tyto dvě kategorie implikují naprosto odlišnou logiku řazení věcí v realitě – v řádu bytí jsou věci řazeny podle principu univerzální rovnosti a obecné afinity, zatímco kategorie hodnoty tuto rovnost zcela eliminuje a věci jsou zde řazeny podle principu rozdílnosti. Viděli jsme, že Simmel chápe vztah těchto dvou kategorií jako zcela nahodilý: přírodní procesy probíhají způsobem zcela indiferentním vůči kritériím určujícím uspořádání prvků uvnitř kategorie hodnoty.

Je zřejmé, že formuluje-li Simmel svou sociologickou teorii hodnoty, pohybuje se v řádu bytí. Jeho teorie je ontologická, nikoliv normativní: jejím primárním účelem je analýza, nikoliv kritika. Naopak teorie historického materialismu je svou podstatou kritická: byla bezprostředně vytvořena jako nástroj revoluční praxe. Simmel však tento postup považuje za protikladný přirozenému způsobu uvažování. „Jestliže je historický materialismus vytvořen jako vědecká demonstrace socialistické doktríny, potom se zde, podobně jako u mnohých jiných případů, setkáváme s postupem, který je obrácený tvořivému pohybu mysli. Socialistická teorie nebyla logicky odvozena z nezávisle zformovaného historického materialismu, ale spíše v praxi zformovaná socialisticko-komunistická tendence musí nejprve vyprodukovat jediný pro ni možný základ: musí prohlásit ekonomické zájmy za zdroj a společný jmenovatel všech ostatních.“²⁶

Je zřejmé, že se Simmelova pojmová kritika teorie vykořisťování nedotýká závažných problémů vyplývajících z nerovného mocenského postavení v pracovním procesu. Přes zpochybnitelnost použitého pojmového aparátu Marx ve své teorii vykořisťování originálním způsobem tematizuje problém lidské svobody v kapitalistické společnosti. Ukazuje, že přes všechna zdání člověk není strůjcem svého osudu, nýbrž je v rámci historicky vzniklých

mocenských vztahů nucen k určitému jednání, a že vzhledem k nezbytnostem, které musí dojít naplnění, je jeho život zásadním způsobem určován vůlí někoho jiného. Tato nesvoboda zároveň není zachycena jako něco, co by bylo v rámci systému akcidentální, jako něco, co by mohlo být napraveno tím či oním opatřením, nýbrž je ukázána jako základní princip tohoto systému, princip, na kterém stojí sama jeho existence a reprodukce. V tomto ohledu je jistě oprávněné Simmela kritizovat za to, že se těmito aspekty nejen ve své teorii hodnoty, ale v celé práci Filozofie peněz téměř vůbec nevěnuje.

Přesto se ale nezdá, že by Simmel svou analýzou kritiku mocenských vztahů ve společnosti znemožňoval. Říká-li, že i v případě zřetelné nerovnosti ve směně je přesto zachována ekvivalence hodnoty, neimplikuje tím přece, že tato nerovnost *neexistuje*, nýbrž pouze úvahy o ní umísťuje *za rámec* teorie hodnoty a peněz. Mocenské struktury, ač principiálně přístupné sociologickému zkoumání, jsou předmětem jiného druhu studia a tématem na jiného okruhu otázek, než jaký si Simmel sám ve své knize vymezil. Dále tím, že vyznačuje ostrou hranici mezi úvahami v řádu bytí a úvahami v řádu hodnoty, *vědomě* eliminuje možnou deformaci své sociologické teorie apriorními hodnotovými koncepty. Je zřetelné, že Simmelův humanismus, jeho chápání člověka jako autentické kreativní bytosti a jeho analýza destruktivních účinků moderní společnosti jsou předmětem jiného typu uvažování a jiného způsobu kladení předmětů reality, než jak je tomu u jeho sociální teorie. Existenciální rozměr člověka, který tvoří základní kámen a integrující princip Marxovy sociální teorie, je v případě Simmela od jeho sociologické teorie principiálně oddělen.

1.4. Simmelova teorie objektivace

Odcizení v marxistické teorii představuje poslední fázi procesu objektivace, během kterého člověk při práci zpředměťňuje čili objektivuje svou subjektivitu ve vnějším světě.

Vytvořený předmět získává autonomii a žije vlastním životem. Objektivace je nutnou, ale nepostačující podmínkou odcizení. Teprve když se osamostatněný produkt obrátí proti svému stvořiteli, aby ho zotročil, když předmět ovládne a dominuje subjektu, můžeme hovořit o odcizení.

Samotný proces objektivace bez svého odcizujícího zabarvení je chápán jako přirozená součást produktivní činnosti člověka. V Ekonomicko-filozofických rukopisech Marx říká: „Předmět práce je ... *zpředmětnění rodového života člověka*: tím, že se člověk zdvojuje nejen intelektuálně jako ve vědomí, nýbrž činně, skutečně, a pohlíží na sebe sama ve světě, který sám vytvořil.“²⁷ Objektivaci lze interpretovat jako funkci společenského života. Viděli jsme, že rodový život člověka i lidský svět jako jeho výtvar jsou nutně společenskými. Společnost je uskutečněním lidských bytostných sil. Každý výtvar individua je objektivním do té míry, v jaké je výrazem jeho rodových vlastností a tím je principiálně přístupný i ostatním lidským bytostem.

Podobným způsobem se zdá být obecně chápáno i Simmelovo pojetí objektivace. Frisby ve své analýze Simmelova výkladu kulturního odcizení ve Filozofii peněz například říká, že „individuum, *jako střed kreativity, produkuje kulturní formace*, které získávají nezávislou existenci a postupně se staví proti individuu jako něco cizího.“²⁸ Zde, stejně jako výše, se nabízí otázka, zda je možné, aby, zatímco Marx ve výkladu objektivace postupuje v souladu se svým pojetím člověka a sociální reality, se Simmel vzdal své sociální ontologie ve prospěch klasických pojetí? Neimplikuje naše chápání Simmelovy teorie hodnoty, které je jiné než Frisbyho, také jiné Simmelovo pojetí objektivace?

Mnohé rozpory v chápání Simmelovy teorie objektivace a teorie hodnoty a peněz obecně mohou vyplývat ze specifického postupu výkladu v první kapitole Filozofie peněz. Tato kapitola je rozdělena do tří částí. Výklad procesu objektivace se objevuje především v první z nich. Druhá část se zabývá směnou jako procesem formování hodnoty a v třetí části je

rozpracována teorie peněz. Každá tato část byla často vykládána odděleně, bez snahy po nalezení vnitřních souvislostí. Vidíme, že Simmel umísťuje to, co jsme označili za těžiště a východisko jeho teorie, tedy proces směny jako formy interakce, nikoliv na začátek, nýbrž až do druhé části, tedy – řekli bychom symbolicky – do středu výkladu teorie hodnoty. Objektivace byla kvůli tomuto výkladovému postupu často chápána jako *předpoklad* směny. Naším úkolem bude ukázat, že tomu tak není.

Jak bylo řečeno výše, Simmel provádí analýzu interakce na dvou úrovních. První úroveň můžeme nazvat sociologicko-metodologickou. Viděli jsme, že Simmel chápe společnost jako sumu interakcí. Interakce je pro něj elementem sociální skutečnosti, zakládajícím jednotu všech sociálních útvarů. Druhá úroveň je úroveň lidské zkušenosti interakce. Simmel se zaměřuje na to, čemu říká „skutečný život společnosti, jak je zakoušen v naší zkušenosti“. Tyto dvě úrovně analytického přístupu se v Simmelově výkladu teorie hodnoty neustále prolínají. Budeme-li na tuto dualitu brát zřetel, vyjasní se nám mnohé na první pohled poněkud protikladné Simmelovy výroky.

Podívejme se nejprve na Simmelův filozoficko-psychologický výklad obsahu hodnoty. Viděli jsme, že procesu objektivace hodnoty předchází nerozdělený akt lidského užívání předmětu, kdy náš psychologický stav není určen kontrastem mezi subjektem a objektem. Rozdělení původní jednoty užívání předmětu je popsáno jako proces objektivace žádosti. V praktické sféře jsou původ vlastního objektu a fakt, že je žádán subjektem, korelativní termíny – jsou dvěma aspekty procesu diferenciací, který rozštěpí jednotu procesu užívání. Hodnota tak vzniká v kontrastu objektu odděleného od žádajícího subjektu. Je založena na rezistenci předmětů naší žádosti, na překážce, která nás dělí od možnosti jejich užívání. Bylo řečeno, že pro označení této oddělenosti či rezistence volí Simmel pojem *distance* jako základní faktor podmiňující vznik hodnoty. *Distance* má kvalitativní a intenzivní obsah, který

je označen pojmem oběti, která představuje dělítka a zároveň i spojovací článek mezi námi a předmětem.

V tomto výkladu se Simmel na mnoha místech zabývá problémem objektivitu či subjektivitu hodnoty. Naše mysl má podle Simmela zvláštní schopnost oddělit sebe sama od idejí, které myslí a reprezentovat tyto ideje jako by byly nezávislé na její vlastní reprezentaci. „Je pravda, že každá hodnota, do té míry, v jaké ji pocítujeme, je prostě jen pocit; ale tímto pocitem je myšlen signifikantní obsah, který je sice skrze pocit psychologicky uvědomován, ale není s ním totožný ani se jím nevyčerpává. Tato kategorie se zjevně staví mimo kontroverzi týkající se subjektivitu nebo objektivitu hodnoty, neboť tato kontroverze popírá korelativnost k subjektu, bez které „objekt“ není možný. Je to spíše třetí, ideální kategorie, která vstupuje do této duality, ale nerozpouští se v ní. V souladu s praktickým charakterem oblasti, do které patří, disponuje zvláštní formou vztahu k subjektu, která neexistuje u abstraktně platných obsahů našich teoretických představ. Tato forma může být označena jako požadavek nebo nárok. Viděn z hlediska naturalistické věčnosti se může tento nárok zdát subjektivní, z pohledu subjektu naopak objektivní; ve skutečnosti je to třetí, ze subjektu ani z objektu neodvoditelná kategorie, která stojí mezi námi a předměty.“²⁹ Pojem hodnoty tedy podle Simmela přesahuje prostou konceptuální dualitu subjektu a objektu. Pro její popis je nutné vytvořit třetí kategorii, která by zachovávala vztah k subjektu a zároveň by se z jeho pohledu jevila jako něco objektivního, tento subjekt přesahujícího. V tomto citátu můžeme rozpoznat dvě výše naznačené úrovně analýzy. Simmel se na obecně teoretické úrovni snaží překonat dualitu mezi subjektem a objektem. Používá pojem nároku jako kategorie označující nemožnost redukce pojmu hodnoty na jednu z polarit subjektu a objektu. Na druhou stranu z pohledu subjektu je tento nárok vnímán jako objektivní vlastnost věci.

Simmel dále v souvislosti s nemožností redukovat hodnotu na dualitu subjektu a objektu říká: „Jediný element bytí, podle některých charakteristik označovaný jako jeden a ten

samý, se může pro nás stát předmětem různými způsoby: jako předmět představivosti (des Vorstellens), nebo jako předmět žádosti. V každé z těchto kategorií má konfrontace subjektu a objektu jiné podněty a jiné účinky, takže vede pouze k zmatkům, když je praktický vztah mezi člověkem a jeho předměty stavěn před alternativu mezi subjektivitou a objektivitou, která je platná pouze v oblasti intelektuální představy. Neboť i když hodnota předmětu není objektivní v tom samém smyslu jako barva nebo hmotnost, není také v žádném případě subjektivní v tom smyslu, který by odpovídal této objektivitě. Praktický vztah k předmětům ... vytváří zcela jiný druh objektivit tím, že reálné okolnosti vytrhnou předmět žádosti a užívání ze subjektivního dění a tak vytvoří specifickou kategorii, kterou nazýváme hodnota.³⁰ Hodnota je kategorie, která se bezprostředně týká praktického života člověka. V této oblasti nelze na teoretické úrovni hovořit o dualitě mezi subjektem a objektem - ta je platná pouze v oblasti intelektuálních představ.

Tvrdili jsme, že jádrem praktického života člověka je pro Simmela intersubjektivní interakce. V ekonomické sféře je jím potom proces směny. Byla-li tato naše úvaha správná, potom se právě zde budou nacházet ony „reálné okolnosti“, které jsou příčinou vzniku hodnoty a jsou zdrojem specifického typu objektivace. Potvrzení naší teze lze nalézt hned v následující větě na začátku dalšího odstavce: „V ekonomice tento proces probíhá takovým způsobem, že obsah oběti nebo odříkání, který je včleněn mezi člověka a předmět jeho žádosti, je v tom samém okamžiku předmětem žádosti někoho jiného. První se musí vzdát držení nebo užívání věci, kterou žádá ten druhý, aby ho mohl přimět odřeknutí se toho, co vlastní a co je žádáno tím prvním.“³¹

Tato pasáž představuje v Simmelově textu přemostění mezi výkladem obsahu hodnoty k výkladu jeho formy – směny. Směnou je logicky završen proces objektivace, ve kterém vzniká ekonomická hodnota. Simmel tímto konceptem převádí problém hodnoty z roviny abstraktních filozoficko-psychologických předpokladů do reálného praktického života.

Filozof, který zatím jako plavec provádí cviky na suchu, se vrhá do vod sociální praxe.

Všechny filozofické pojmy použité v první části první kapitoly Filozofie peněz jsou *vnitřními kategoriemi* reálného procesu směny. Jsou to předpoklady *pojmu* hodnoty, nikoliv však předpoklady hodnoty jako reálného fenoménu. Samotný fakt směny dává procesu valuace a objektivace hodnoty rozhodující kvalitu tím, že staví subjektivní hodnocení do vzájemného vztahu.

Je to právě směna jako sociologický fenomén *sui generis*, jako forma sociální interakce, která vyzvedá předměty ze sféry subjektivity na supra-subjektivní rovinu, kde nabývají specifického typu objektivitu. „Forma, kterou hodnota nabývá ve směně, začleňuje tuto hodnotu do výše popsané kategorie stojící mimo subjektivitu a objektivitu v přísném slova smyslu. Ve směně se hodnota stává supra-subjektivní, supra-individuální, aniž by se zároveň stala objektivní kvalitou a realitou věcí samotných.“³² Tato objektivita není redukovatelná na kategorickou dualitu subjektu a objektu. Není vlastností ani objektů ve směně, ani není analyzovatelná čistě ze subjektivity směňujících individuí. Z pohledu sociologicko-teoretického je pro Simmela společnost „obecnina (das Allgemeine), která je zároveň konkrétně živá. Odtud jedinečný význam, který směna, jako ekonomicko-historické uskutečnění relativity věcí, má pro společnost; směna vyzvedává jednotlivý předmět a jeho význam pro individuum nad jeho singularitu, nikoliv však do sféry abstraktního, ale do živé interakce, která je takřka podstatou ekonomické hodnoty.“³³ Sociální objektivita v je Simmelově sociologii relativní – je vyjádřena v kategorii, kde je vztah mezi subjektem a objektem stále otevřen.

Zkušenost individua ve směně je však jiná: „Já, ačkoliv je všeobecným zdrojem hodnot, ustupuje tak daleko od svých výtvorů, že může měřit jejich vzájemnou důležitost bez zpětného vztahu k tomuto Já.“³⁴ Objektivní procesy natolik ovládnou vědomí individua, že si již není vědomo toho, že předmět těchto procesů má nějaký vztah k jeho subjektivitě. Jeho

pozornost je zaměřena především na *rovnost* hodnot. Subjektivní aspekt je vyjádřen pouze předmětem ve směně. „Tímto způsobem vyrůstá subjektivní proces, v jehož diferenciaci a rostoucím napětí mezi funkcí a obsahem se tento proces stává „hodnotou“, v objektivní, nadosobní vztah mezi předměty.“³⁵ Směňující subjekt vnímá předměty, jakoby patřily do světa zcela nezávislého na jeho vůli a hodnocení. Je si vědom pouze toho, že ustavuje hodnotové vztahy, jejichž obsah spočívá v samotných předmětech směny. Množství jednoho předmětu odpovídá určitému množství jiného předmětu a tato proporce se jeví jako něco objektivně správného a zákonitého. Nabízí se obraz zcela rozvinuté ekonomiky, ve které předměty „...cirkulují podle svých vlastních, v každém okamžiku stanovených norem a měřítek, s kterými stojí tváří v tvář individuu jako objektivní říše.“³⁶ Směna tak v sobě slučuje zvláštní dualitu: jako nejčistší forma interakce je příkladem živoucích intersubjektivních vztahů. Zároveň je v ní subjekt konfrontován se zcela objektivní situací, v níž je vykonavatelem nároků a norem autonomních, na subjektu nezávislých mechanismů.

Oba dva autoři, Simmel i Marx, se svou teorií snaží proniknout za jevový svět věcných vztahů, za ten způsob vnímání skutečnosti, který věcem, jež jsou bytostně sociální, přisuzují inherentní, na subjektu nezávislé vlastnosti.³⁷ Obě dvě teorie hledají vysvětlení tohoto zdání v procesu směny. Zatímco Marx ale proniká za masku směnné formy k produktivnímu lidskému procesu, jemuž poněkud mechanicky přisuzuje společenskost jako jeden z jeho základních atributů, Simmel za touto maskou vidí směnu jako typ interakce, jako společenský fenomén *sui generis*. Bezprostřední, takřka automatická objektivace produktivního procesu je v jeho teorii nahrazena objektivací spočívající v živém procesu směny mezi individui. Věcná objektivita věcí tak, jak se jeví ekonomickému subjektu, je nahrazena objektivitou relativní, spočívající na předivu intersubjektivních vztahů interagujících individuí. Směna, tento nejčistší typ interakce - produkuje čistý typ objektivity, kde se lidské výtvořiny zdají obíhat podle na subjektu zcela nezávislých měřítek a norem. Toto rozdvojení nespočívá, jak je tomu

u Marxe, ve dvou různých oblastech analýzy (tedy ve svém důsledku ve dvou různých oblastech reality), nýbrž v různém úhlu pohledu a metodologickém nástroji, který zkoumá jeden a ten samý reálný proces: jednou z pozice vědecké teorie a podruhé z hlediska zkušenosti individua.

Relativita, která vyplývá z logiky směny, vytváří hodnotu předmětů v objektivním smyslu, neboť právě skrze relativitu jsou věci postaveny do distance od subjektu. Fenomén peněz jako symbol abstraktní hodnoty proces objektivace završuje. Peníze „jsou vrcholem a ztělesněním (relativity a distance), znovu dokazující jejich vzájemnou souvislost. Tím, že nikdy nemohou být užívány přímo, vylučují peníze jakýkoliv vztah k subjektu. Svět mimo subjekt (das Jenseits des Subjekts), který je všeobecně představován hospodářským stykem, je v penězích zpředmětněn, a proto z jeho obsahů v sobě vytříbily ty nejvěcnější zvyklosti, nejlogičtější, čistě matematické normy, absolutní cizost všemu osobnímu. Jelikož jsou peníze pouze prostředkem pro získání předmětů, stojí svou vnitřní podstatou v nepřekročitelné distanci od toužícího a užívajícího Já; a do té míry, ve které jsou nepostradatelným prostředkem, který se staví mezi Já a předměty, odtahuje také tyto předměty do distance od nás.“³⁸ Peníze reifikují distanci mezi námi a předměty tím, že nás staví do pevného, kvantitativně přesně vymezeného vztahu k nim.

Pro peníze je charakteristické, že postrádají jakoukoliv individualitu. Absence jakékoliv vnitřní hodnoty je činí absolutně směnitelnými – jsou přímo zosobněním směnitelnosti. Pokud jsou předměty směňovány za peníze a vymaní se z čistě naturální směny, tuto neexistenci inherentních kvalit od peněz přebírají. Rozmístíme-li hodnoty na jedno kontinuum mezi dva póly podle jejich individuality a nenahraditelnosti, potom „na jedné straně (najdeme) zcela nepatrné množství hodnot, na kterých závisí zachování našeho Já v jeho individuální integritě, a u kterých tedy směnitelnost nepřichází v úvahu; a na druhé straně (budou) peníze – z věcí vyabstrahovaná směnitelnost – jejichž absolutní neexistence

individuality spočívá v tom, že vyjadřují vztah mezi individuálními věcmi – právě ten vztah, který při změnách uvnitř těchto věcí zůstává stále stejný.³⁹

I v Marxově teorii peníze představují završení procesu fetišizace. Viděli jsme, že odcizení může být definováno jako míra, v níž se společenská skutečnost oddělila od bezprostřední předmětné skutečnosti jako světa bezprostředního užívání a tvořivosti. Odcizení je tedy možné chápat jako míru oddálení realizace užitné hodnoty předmětu. V kapitalismu předměty nejsou vyráběny za tím účelem, aby uspokojily tu či onu konkrétní potřebu, nýbrž aby byly směněny. „Zlato“, říká Marx, „se stalo ideálními penězi čili mírou hodnot, protože všechna zboží v něm změřila své hodnoty, a tak z něho udělala pomyslný opak své užitné podoby, podobu své hodnoty. Reálnými penězi se stává proto, že z něho zboží svým všestranným zcizováním dělá skutečně odcizenou čili přeměněnou formu své užitné podoby, a tedy skutečnou podobu své hodnoty. Ve své hodnotové podobě zahlazuje zboží jakoukoliv stopu své přirozené užitné hodnoty a zvláštní užitečné práce, která je vytvořila, a zakukluje se ve stejnorodou společenskou materializaci bezrozdílné lidské práce.“⁴⁰ Peníze, jak již bylo řečeno, mohou měřit hodnoty ostatních zboží právě jen proto, že jsou produktem lidské práce. Společenský proces v kapitalismu způsobuje, že jejich užitná hodnota jako projev konkrétní práce nebude nikdy realizována. To, co je předpokladem existence a funkce peněz, práce jako zdroj jejich vnitřní hodnoty, je společenským procesem do značné míry popřeno. Ekonomický proces se jeví jako proces negace a ztráty.

V případě Simmelova konceptu peněz je tomu jinak. Jejich podstatou je naopak fakt, že žádnou vnitřní hodnotu nemají. Společenský proces tak není procesem negace jejich podstaty, nýbrž naopak procesem její realizace. Peníze jsou završením procesu objektivace hodnoty, jsou hodnotou reifikovanou ve skutečný, věcný a hmatatelný předmět jako její symbol. Jedině „takto je pochopitelné, že peníze jako abstraktní hodnota nevyjadřují nic než relativitu věcí, která konstituuje hodnotu; a zároveň že peníze, jako stabilní pól, kontrastují

s věčným pohybem, kolísáním a srovnáváním věcí.⁴¹ Odcizení, které se v Marxově teorii jeví jako oddálení objektivovaného předmětu bezprostřednímu užívání a které se v peněžích projevuje jako *permanentní* oddálení, je Simmelem reformulováno jako objektivace předmětů skrze proces směny a reifikace jejich vztahu k subjektu prostřednictvím peněz jako abstraktního symbolu relativity věcí. Frisby má pravdu když tvrdí, že přestože se v Simmelově textu objevují prvky historického materialismu, jako například pojem reifikace, schází jeho analýze odkaz na konkrétní historické uspořádání vztahů. Pojem reifikace skutečně nabývá v Simmelově pojetí jiného významu tím, že jsou z něj eliminovány konkrétně historické mocenské aspekty. Nelze ale souhlasit s Frisbyho tvrzením, že tento pojem ve Filozofii peněz spočívá v idealistické metafyzice kultury.⁴² Z naší analýzy vidíme, že pojem reifikace je zabudován do Simmelovy teorie hodnoty a peněz, která je aplikací jeho, i Frisbym oceňovaného, sociologického pojetí společnosti.

4. KAPITOLA

SIMMEL A TEORIE MEZNÍHO UŽITKU

V předcházející kapitole jsme se pokusili vymezit rozdíl mezi Simmelovou a Marxovou teorií hodnoty a peněz. Naším cílem bylo ukázat, že v této Simmelově teorii lze nalézt velmi účinnou kritiku Marxových základních konceptů. Nevede však tato naše analýza, přes všechnu neshodu se stávajícími interpretacemi této Simmelovy teorie¹, ke stejnému závěru, totiž k jejímu ztotožnění se subjektivistickou teorií ekonomů mezního užitku jako jsou Menger nebo Böhm-Bawerk? Neústí úvahy provedené v předchozí kapitole k redukci problému rozdílu mezi Marxovou a Simmelovou ekonomickou teorií na rozdíl mezi Marxem a teorií rakouské školy, mezi objektivistickou teorií historického materialismu a subjektivistickou teorií mezního užitku?

Tuto tezi zastává především čelný Simmelův interpret David Frisby, nejprve ve svém úvodu do Filozofie peněz², mnohem detailněji potom v knize Simmel and Since. Podle něj můžeme v prvních dvou kapitolách Filozofie peněz nalézt „ozvěny základních prvků marginalistické teorie hodnoty“ stejně tak jako kritiku této teorie, ať již v explicitní, nebo implicitní podobě.³ Simmelova ekonomická teorie hodnoty je prý ve Filozofii peněz prezentována převážně v termínech lidského subjektu. Je budována na „solipsistických

předpokladech individuálního subjektu“: hodnota je přiřazována předmětům subjektivní touhy, poptávky, je formována skrze distanci mezi spotřebitelem a příčinou požitku.

Simmel se ale teoriím mezního užitku podle Frisbyho vzdaluje především ve třech oblastech. Za prvé zdůrazňuje odlišné aspekty zákona indiference, stavu rovnováhy a diferenčních koeficientů. Indiference vůči hodnotám a typům osobnosti spojované s principem indiference charakterizují vyspělou tržní ekonomiku, kde oběh a směna zboží, peněz a lidí probíhá v dynamickém proudu, ve kterém neexistuje stav rovnováhy. „Velká část Simmelovy analýzy je věnována důsledkům posunu od vzájemných vztahů mezi lidmi nebo mezi člověkem a věcmi směrem k vztahům mezi věcmi“. Druhý podstatný rozdíl se podle Frisbyho skrývá v Simmelově sociologii a sociální psychologii. Marginalistická teorie nechává veškerou ekonomickou hodnotu záviset na stupni předpokládaného uspokojení, které popisuje v pojmech poptávky, touhy apod. a tím se sémanticky spíše přimyká k psychoanalytické teorii od které se Simmel svým přístupem k emocionálním stavům, osobnostním typům a „morálním sentimentům“ spojovaným s vyspělou peněžní ekonomikou značně odlišuje. Konečně třetí odlišnost spočívá v tom, že Simmel pojímá směnu nejen jako ekonomický fenomén, ale též jako sociologický fenomén sui generis, tedy jako formu interakce nebo recipročního efektu, které tvoří jádro jeho sociální teorie. Právě tento argument umožňuje Frisbymu tvrdit že „...koncept (interakce) je v protikladu k subjektivistickým předpokladům marginalismu a také k Simmelovu vlastnímu východisku ve Filozofii peněz. V tomto a jiných ohledech jeho práce obsahuje sociologickou a filozofickou kritiku jeho vlastních předpokladů.“⁴

Podle Frisbyho je tedy Simmelova teorie hodnoty subjektivistická, protože se ve svých základních předpokladech shoduje s teoriemi mezního užitku. Mnohé části Filozofie peněz však zároveň obsahují kritiku těchto marginalistických východisek. Děje se tak v Simmelově poukazu na zvěcnění vztahů mezi lidmi ve vyspělé peněžní ekonomii, v jeho přístupu k lidské

emocionalitě. Poslední Frisbyho postřeh zdá se obsahuje nejzávažnější námitku proti Simmelově teorii hodnoty: Simmelovo pojetí ekonomické směny jako druhu sociální interakce stojí v přímém rozporu se základními marginalistickými východisky jeho teorie hodnoty.

Je zřejmé, že Filozofie peněz je dílo otevřené velkému množství interpretací a že Simmelovy formulace jsou vzhledem k jeho obtížnému stylu často mnohoznačné. Přes tento fakt se však nabízí otázka, jestli tato Simmelova práce skutečně obsahuje tak zásadní rozpor, o jakém se Frisby zmiňuje. Jsou základní východiska Simmelova konceptu ekonomické hodnoty, který musí stát v základu každé teorie peněz, v rozporu s centrálním principem jeho sociologie, s principem interakce? Je Simmelova nejdůležitější práce skutečně rozlomena na dvě části, z nichž jedna obsahuje kritiku druhé?

Frisby ve svých pracech udává přehled mnohdy protikladných „čtení“ tohoto Simmelova díla. V jeho výčtu kritik Simmelovy teorie hodnoty se objevuje také velmi negativní reakce zakladatele rakouské subjektivistické školy C. Mengera, podle kterého se Simmel téměř výhradně zaměřuje na historickou ekonomii, zatímco v oblasti ekonomické teorie se nezdá být dostatečně zběhlý.⁵ Je-li Simmelova teorie hodnoty skutečně tak blízká učení marginalistů, z čeho potom vyplývá jejich mnohdy tak podrážděná reakce? Vychází Simmel skutečně z marginalistických předpokladů? Je Simmelova teorie hodnoty skutečně tak „subjektivistická“?

Odpověď na tyto otázky je již v podstatě implikována ve výkladu první kapitoly. Přesto však není od věci se na vztah Simmela a teoretiků mezního užítku podívat detailněji. Hovoří pro to několik důvodů. Především je to fakt, že se Simmel na mnoha místech výkladu hodnoty explicitně vůči těmto teoriím vymezuje. Srovnání s teoretiky mezního užítku nám proto pomůže prozkoumat námi dosud přehlížené části Simmelova výkladu a lépe porozumět již prezentovaným pojmům. Na obecně metodologické úrovni nám potom toto srovnání lépe

přiblíží Simmelovo chápání subjektivity a následně umožní jemněji odlišit jednotlivé aspekty subjektivního obsahu hodnoty.

Simmel v úvodu do Filozofie peněz prohlašuje, že „ani jediná řádka těchto zkoumání není myšlena jako prohlášení o ekonomii.“ Což pro něj znamená, „že fenomény hodnocení a koupě, směny a prostředků směny, formy produkce a hodnoty vlastnictví, které ekonomie vidí z jednoho úhlu, jsou zde viděny z jiného.“⁶ Samo toto prohlášení, tak provokativní vzhledem k tématu jeho práce, tradičně vnímanému jako výsostná doména ekonomie, vyvolává zvědavost a chuť dopátrat se, v čem skutečný rozdíl mezi Simmelovým přístupem a přístupem ekonomů spočívá.

Vlastnímu rozboru vztahu Simmela k teoriím mezního užitku bude předcházet výklad základních myšlenek těchto teorií, zvláště pak teorie hodnoty Eugena von Böhm-Bawerka jako předního představitele rakouské školy. Tento výklad je možná poněkud detailnější, než je nutné vzhledem k významu těchto teorií pro sociologii. Zdá se však vhodné, aby čtenář, který nemusí být zběhlý v ekonomických teoriích, měl možnost alespoň v hrubých rysech poznat základní problémy, se kterými se teoretikové mezního užitku potýkají, stejně tak jako posoudit rozsah a hloubku jejich analýz. Následovat bude výklad Simmelovy možné přímé kritiky základních konceptů ekonomické teorie mezního užitku. Teprve na závěr se zaměříme na výše položené otázky subjektivnosti a koherence Simmelovy teorie hodnoty.

1. TEORIE MEZNÍHO UŽITKU

V této části nejprve ukážeme obecné teze teorií mezního užitku, abychom vzápětí z početné rodiny škol, které pod tuto jednotnou hlavičku spadají, vybrali ekonomii rakouské školy jako čistý příklad subjektivistické teorie hodnoty.

1.1 Marginalistická revoluce

Vznik teorií mezního užítku a mezní produktivity se datuje do poslední třetiny 19. století. Tento proces, který bývá označován jako „marginalistická revoluce“ v ekonomické teorii, v podstatě odstartovává vývoj soudobé mikroekonomie. Na uskutečnění této revoluce se podílela rakouská (vídeňská) subjektivně psychologická škola, cambridgeská škola v Anglii, lausannská škola ve Švýcarsku a někteří další ekonomové. Tyto školy, s výjimkou školy rakouské, jsou označovány jako neoklasické.⁷

Teorie mezní užitečnosti se vyzemily především vůči do té doby dominující politické ekonomii Davida Ricarda a Johna Stuarta Milla. Zatímco se klasikové soustředili na nabídkovou stranu trhu a jejich hlavním zájmem bylo tudíž vytvoření nákladové teorie hodnoty a pracovní teorie hodnoty, marginalisté se zaměřili na poptávkovou stranu trhu. Marginalistická teorie byla dále zasazena do odlišných ekonomických institucí než ekonomie klasická. Klasikové viděli společnost jako celek složený ze společenských tříd a zkoumali jejich vzájemné vztahy a rozdělování národního produktu mezi nimi. Zdrojem dynamiky ekonomického procesu byl pro ně kapitalista. Marginalisté naproti tomu zaměřili svou pozornost na stranu spotřeby - spotřebitel se pro ně stal primárním a svrchovaným nositelem ekonomických rozhodnutí. Konečně marginalistická revoluce také znamenala zásadní převrat v metodologii, když začala používat mezní veličiny. Jednotlivec činí svá rozhodnutí „na okraji“ své stávající situace. Proto se pojmy mezní užitečnosti, mezní příjmy, mezní náklady, mezní produkty a další mezní veličiny staly klíčovými v nové ekonomii marginalistů. Marginální analýza též přinesla do ekonomie nové nástroje a techniky a otevřela prostor pro matematizaci ekonomie.⁸

Vybudování nového myšlení bylo iniciováno Williamem Jevonsem a Carlem Mengerem, kteří nezávisle na sobě v roce 1871 vydali díla, ve kterých poprvé v propracované

a ucelené podobě formulovali teorii mezní užitečnosti. Budou to tudíž autoři rakouské subjektivně psychologické školy, jejíž byl C. Menger zakladatelem a W. Jevons jako představitel anglické verze teorie mezního užitku, o které se bude opírat náš výklad teorie subjektivní hodnoty.

1.2 Rakouská subjektivně-psychologická škola

Učení rakouské školy se v mnoha ohledech od teoretických koncepcí ostatních škol a autorů marginálních teorií liší. Odlišnost spočívá zejména v tom, že zcela odmítla separátní teorii nákladů a na bázi teorie mezního užitku vytvořila *důsledně monistickou subjektivní ekonomii*. Společným jmenovatelem ekonomů rakouské školy je metodologický individualismus a metodologický subjektivismus. Metodologický individualismus se vymezuje vůči metodologickému kolektivismu německé historické školy tím, že odmítá její holistický přístup k ekonomickým jevům. Kolektivní entity jsou podle „rakušanů“ pouhými abstrakcemi, které nemají způsobilost jednat. Toto je vlastní pouze jednotlivcům. Metodologický subjektivismus je protipólem pozitivismu ve vědě představovaným zejména A. Comtem. Rakouská škola nepopírá objektivní existenci ekonomických jevů, ale nepovažuje je za výsledek objektivních zákonů, ale za výsledek subjektivních rozhodnutí a záměrného jednání jednotlivců.⁹

K dalším společným znakům patří odmítání matematizace ekonomie, která podle nich vede k zamlžování podstat ekonomických jevů a některé další metodologické odlišnosti jako odmítání modelu dokonale konkurenční ekonomiky a podobně.

Učení rakouské školy se do značné míry zformovalo ve střetu s druhou významnou školou působící v Německu – německou historickou školou. Tento střet je znám pod pojmem první spor o metodu (Methodenstreit). Tento spor je z hlediska předmětu této práce

významný, protože C. Menger v něm podrobil kritice zejména nejvýznamnějšího představitele historicko-popisné metody charakteristické pro německou historickou školu Gustava Schmollera, který byl zároveň jedním ze Simmelových příznivců a ochránců na Berlínské universitě. Menger tvrdí, že teoretické poznání ekonomických jevů, založené na abstraktně deduktivní metodě, nemůže být nahrazeno historickým popisem hospodářských jevů.¹⁰

1.3 Teorie subjektivní hodnoty

Zrození teorie subjektivní hodnoty je zásluhou zakladatele rakouské školy C. Mengera. Propracovanější a systematičtější podobu však této teorii dali až Mengerovi žáci Friedrich von Wieser a Eugen von Böhm-Bawerk. Böhm-Bawerk vytvořil jako první ucelený výklad nové teorie v práci „Základy teorie hospodářské hodnoty statků“.¹¹ O toto dílo se také bude opírat následující výklad. Podle potřeby též upozorním, pokud to bude nutné vzhledem k předmětu této práce, na některé zásadnější odlišnosti Böhm-Bawerkových názorů od dalších představitelů rakouské školy.

Každý systematický výklad hodnoty statků naráží podle Böhm-Bawerka hned od počátku na problém mnohoznačnosti slova „hodnota“. V dosavadních ekonomických koncepcích můžeme vyzorovat tendenci se buďto zaměřit pouze na jeden význam tohoto slova a ostatní méně privilegované ignorovat, nebo se snažit do ekonomické teorie zapracovat všechny možné existující významy, které se v běžné mluvě používají.¹² Správným středem mezi těmito extrémy je takový přístup, který si všímá pouze významů relevantních vzhledem k cíli studia: ekonomie proto bude z běžně používaných významů slova hodnota recipovat jen ty, které jsou národohospodářsky relevantní.

Takové významy jsou dva: je to *subjektivní a objektivní hodnota*. Subjektivní hodnotu definuje Böhm-Bawerk ve shodě s Mengerem a Wieserem jako „význam, který má statek anebo soubor statků pro blahobyt subjektu.“ Statek má pro mne hodnotu, „jestliže poznám, že můj blahobyt je s ním spjat takovým způsobem, že mi jeho vlastnictví přináší uspokojení potřeby, požitků, příjemnost, které bych musel postrádat, anebo ušetří utrpení, které, kdybych onen statek nevladnil, bych musel snášet.“¹³ Objektivní hodnota potom znamená „... sílu anebo schopnost statku přivodit některý objektivní úspěch“. V užším ekonomickém smyslu se jedná především o objektivní směnnou hodnotu, která vyjadřuje „objektivní platnost statků při směně“ nebo jinými slovy „... možnost dostat za ně směnou určité množství jiných hospodářských statků, při čemž se touto možností rozumí síla anebo vlastnost prve jmenovaných statků.“¹⁴ Ve své práci se Böhm-Bawerk – ve shodě s metodologickým subjektivismem rakouské školy - primárně zaměřuje na hodnotu subjektivní.

První část výkladu směřuje k obhajobě základní teze teorií ekonomů rakouské školy, že hodnota statku je určena velikostí jeho mezního užítku. Hodnota, jak bylo řečeno, je význam statku pro náš blahobyt. Blahobyt má dva stupně významu. Nižší stupeň, pouhá schopnost být užitečným, je vlastní všem statkům bez rozdílu. Hodnotou se oproti tomu může stát pouze takový statek, který není pouze vhodnou příčinou, ale *nepostradatelnou podmínkou* blahobytu. Hodnota je potom ten význam, „který má statek pro blahobyt subjektu jakožto poznaná podmínka jinak postrádaného užítku.“¹⁵ Takováto vlastnost přísluší pouze části statků. Podmínkou pro vznik hodnoty je proto kromě užitečnosti také *vzácnost*. „Statky nabývají hodnoty tehdy, když celková pohotová zásoba statků tohoto druhu je tak malá, že buďto nestačí pokrýt potřeby, které chtějí být jimi uspokojeny, anebo stačí právě tak těsně, že by ona zásoba bez exemplářů, o jejichž hodnocení právě jde, již nestačila.“¹⁶ Princip

vzácnosti vysvětluje, proč statky, které mají nesporně zásadní význam pro náš život, jsou-li k dispozici v neomezeném množství, nemají hodnotu v ekonomickém smyslu.

Blahobyť, který získáme v závislosti na nějakém statku, spočívá v uspokojení nějaké potřeby. Abychom rozhodli, nakolik závisí blahobyť nějaké osoby na daném statku, je třeba nejprve definovat tu potřebu, jejíž uspokojení je určující pro hodnotu statku a dále určit velikost této potřeby. Řešení se proto rozpadá na zodpovězení dvou dílčích otázek: 1. která z několika anebo mnoha potřeb závisí na statku? a 2. jak velká je důležitost této závislé potřeby, resp. jejího upokojení?

Nejprve je třeba zodpovědět první z výše položených otázek. Chceme-li seřadit potřeby podle stupně jejich důležitosti, narážíme na problém skrývající se ve dvojsmyslnosti výrazu „pořadí potřeb“. Můžeme tím totiž myslet buďto pořadí *druhů* potřeb, anebo pořadí *konkrétních* potřeb, jednotlivých pocitů potřeb. Obě pořadí se od sebe podstatně liší. Zvolíme-li pro posuzování hodnoty stupnici druhů potřeb - tak, jak to činila klasická ekonomie - a budeme posuzovat druhy potřeb jakožto *celky*, přisoudíme pak nepochybně potřebě výživy nejvyšší pořadí, potom budou následovat potřeby bydlení a odívání a tak dále až k potřebám hudebních požitků nebo šperků, jejichž význam pro zachování života je relativně nejnižší. Kritérium konkrétních potřeb naproti tomu bere v úvahu fakt, že intenzita potřeby uvnitř jednoho a téhož druhu potřeb není stejně naléhavá. „Konkrétní potřeba výživy u člověka, který již osm dnů nesnědl ani sousto a téměř umírá hlady, je nekonečně závažnější než potřeba jiného, který sedí u oběda a snědl již dva ze svých obvyklých tří chodů a přeje si vychutnat třetí.“¹⁷ Dá se říci, že naše potřeby, jsou ve své většině přístupné uspokojování po kusech, lze je rozdělit na konkrétní dílčí potřeby. „.....(S)ukcesivní dílčí uspokojení, která lze získat stejnými množstvími statků, mají mezi sebou obvykle nestejný, a to postupně až k nule ubývající význam.“¹⁸ U každého druhu potřeb jsou pak zastoupeny stupně důležitosti od nejvyššího až po nejnižší.

Členění potřeb lze vyjádřit pomocí tzv. Mengerových škál, kde sestupná řada čísel v řádcích vyjadřuje pořadí druhů potřeb podle jejich významu, zatímco klesající čísla ve sloupcích ilustrují pokles užítku z následujících aktů uspokojení téže potřeby podle zákona o klesajícím mezním užítku. Mengerovy škály můžeme interpretovat buďto tak, že jeden druh statku může uspokojovat různé potřeby, nebo že spotřebitel má k dispozici určité množství statků a může uspokojení svých potřeb maximalizovat prostřednictvím směny.

Mengerovy škály podávají přehled potřeb, které mohou záviset na určitém statku. Ale která z několika anebo mnoha potřeb skutečně závisí na určitém statku? Předpokládejme, že jeden a týž statek lze použít k uspokojení různých konkrétních potřeb a že máme k dispozici více kusů téhož druhu statku. Závislá potřeba je potom ta potřeba, která by přišla o své uspokojení, kdybychom onen statek, který máme hodnotit, neměli. Takový osud pokaždé potká nejméně důležitou potřebu ze všech v úvahu přicházejících potřeb. Máme-li např. k dispozici dva kusy chleba, z nichž jeden bude sloužit k uspokojení mé potřeby hladu a druhý k nasycení mého psa, bude hodnota jednoho kusu chleba záviset na té potřebě, která přijde o své naplnění v případě jeho ztráty. Je zřejmé, že nikdo nenakrmí svého psa na úkor vlastního strádání hladem. Ztracený kus chleba bude nahrazen v jeho důležitější funkci a výpadek bude převeden na nejméně důležité místo, na krmení psa.

Nyní lze zformulovat základní tezi teorie hodnoty: velikost hodnoty se měří podle důležitosti oné konkrétní potřeby či dílčí potřeby, která je nejméně důležitá ze všech potřeb krytých pohotovou celkovou zásobou statků příslušného druhu. Tento na hranici ekonomické přípustnosti se nacházející nejmenší užitek nazýváme mezní užitek a jednoduchá formulace zákona velikosti hodnoty je takováto: *hodnota statku je určena velikostí jeho mezního užítku.*¹⁹

Pomocí teorie mezní užitečnosti je vysvětlen tzv. Smithův paradox, který poukazuje na častý rozpor mezi užitnou hodnotou statků a jejich směnnou hodnotou. „Věci, které mají

největší užitnou hodnotu, mají často malou nebo žádnou směnnou hodnotu. A zase takové, které mají největší směnnou hodnotu, mají malou nebo žádnou užitnou hodnotu: Není nic užitečnějšího než voda, avšak sotva by se dalo za ni něco koupit. Diamant zase nemá skoro žádnou užitnou hodnotu, ale často se za něj dá získat veliké množství jiného zboží.²⁰ Zákon klesajícího mezního užítku nám totiž říká, že čím více exemplářů určitého statku je k dispozici, tím dokonaleji lze uspokojit potřeby na něj odkázané a tím méně jsou důležité poslední ještě uspokojované potřeby a tím nižší je hodnotu určující mezní užitek. „Tím lze tedy také zcela přirozeným způsobem vysvětlit zprvu tak zarážející jev, že málo užitečné věci, jako perly a diamanty, mají tak vysokou hodnotu, a daleko užitečnější věci, jako chléb a železo, mají mnohem nižší hodnotu, voda a vzduch že nemají hodnotu žádnou. Perel a diamantů je totiž tak málo, že jejich potřeba je nasycena jen v malé míře a mezní užitek, ke kterému až sahá uspokojení, je na relativně vysokém místě, kdežto naštěstí jsou zpravidla chléb a železo, voda a vzduch k dispozici v tak velkých množstvích, že.....na dispozici jednotlivým kusem anebo konkrétním dílčím množstvím buďto závisí jen nepatrné potřeby, anebo nezávisí již vůbec žádné konkrétní potřeby.“²¹

V dosud používaných příkladech se předpokládalo, že mezní užitek spadal vždy „do sféry užítku téhož statku“, neboli že jeden druh statku pokrývá celou škálu různých potřeb. Jak bylo patrné z interpretace Mengerových škál, můžeme také směnit kdykoliv statky jednoho druhu za statky jiného druhu a přesunout tak úbytek, který postihnul jeden druh statku, na jiný. V takovémto případě postihne ztráta statky z těch oblastí, kde je jejich použití nejméně důležité. Statky, které jsou pro nás mimořádně důležité, pak nehodnotíme podle jejich přímé mezní užitečnosti, ale podle „substitučního užítku“ cizích druhů statků, jejichž směnou bychom onen statek mohli získat.

Základní teze teorie mezního užítku je udržitelná, i když je úbytek nějakého statku možno nahradit dodatečnou pracovní činností, kterou nově získáme potřebný náhradní

exemplář. Bylo řečeno, že hodnotu měříme podle významu, který má statek pro náš blahobyt. Má-li statek přímý význam v uspokojení při spotřebě, pak jeho nepřímý význam může být i v tom, že nás vlastnictví tohoto statku ušetří *utrpení* nebo *obtíží*. Hodnota bude v tomto případě odvozena od pracovního utrpení, které bychom museli podstoupit, abychom si opatřili náhradní exemplář.

Každý statek je možno použít buďto pro bezprostřední spotřebu, nebo jej vyměnit za jiné statky. Velikost užité hodnoty se měří velikostí mezního užítka, který nám hodnocený statek při spotřebě přinese. Velikost *subjektivní* směnné hodnoty se měří mezním užítkem statků, které za statek dostaneme směnou.²² Tato velikost pak závisí na dvou okolnostech: na objektivní směnné síle statku, neboť ta rozhoduje, zda za něj můžeme směnou získat hodně nebo málo statků; a na stavu potřeb a jmění majitele, který určuje velikost užité hodnoty statků směnou získaných.

Tím přecházíme k druhému zásadnímu tématu Böhm-Bawerkovy knihy, kterým je formulování *teorie objektivní směnné hodnoty*. Zatímco hodnota v subjektivním smyslu znamenala význam určitého statku pro blahobyt subjektu a zatímco subjektivní směnná hodnota znamenala význam pro blahobyt, jehož nabyt statek pro určitý subjekt svou schopností býti směňován, je směnná hodnota v objektivním smyslu jen schopnost statku opatřit směnou jiné statky. *Objektivní směnná hodnota je směnná síla.*²³ Pojem směnné hodnoty má úzký vztah k ceně, není s ní však totožný. Zatímco směnnou hodnotou rozumíme schopnost dostat směnou kvantum jiných statků, cena je samotné kvantum statků. Jinými slovy cena je protihodnota, jež za statek při směně dostaneme nebo můžeme dostat nebo chceme dostat. Odhad směnné síly určitého statku můžeme získat buďto zkoumáním jeho směnného poměru vůči četným jiným druhům statků, anebo vůči takovému druhu, který platí za obecně známé měřítko – neboli penězům. Směnnou sílu statků proto měříme jejich peněžními cenami.

Böhm-Bawerk formuluje zákon tvorby cen v duchu metodologického monismu rakouské školy tak, že důsledně vychází z již definované subjektivní hodnoty. Začíná, podobně jako fyzik, analýzou jednoduchého základního jevu, kdy se cena tvoří pod vlivem jediného motivu. Tímto základním motivem, rozhodujícím pro chování subjektu, je snaha o dosažení bezprostředního prospěchu ze směny. Teprve potom začleňuje do tohoto základního zákona modifikace, které nastanou, přidruží-li se jiné motivy a okolnosti.²⁴

Směna je uskutečnitelná pouze za jedné podmínky: že totiž proběhne mezi osobami, které hodnotí zboží a cenový statek odchylně, ba protichůdně. Kupující musí hodnotit zboží výš, prodávající jej musí hodnotit níž než cenový statek. Tento rozdíl je dán rozdílem v *subjektivních hodnotách*, které jednotliví účastníci směny statku přikládají. Při izolované směně mezi jedním kupujícím a jedním prodávajícím se cena ustálí uvnitř prostoru, jehož horní hranici tvoří subjektivní hodnocení zboží kupujícím, spodní hranici hodnocení prodávajícím.²⁵ Výklad nejjednoduššího případu izolované směny je postupně doplňována analýzou složitějších typů až k situaci, kdy cena vzniká při oboustranné soutěži kupujících a prodávajících. V takovémto případě je cena omezena a určena výší subjektivních hodnocení tzv. mezních párů. Mezním párem se rozumí ten pár uchazečů, který se nachází na hranici svých „směnných možností“. Jedná se buďto o poslední pár, pro který je ještě směna výhodná, nebo o první pár, který byl již ze směny vyloučen. I tento nejsložitější typ situace je však stále odvoditelný ze základního modelu tvorby subjektivní hodnoty.

2. SIMMEL A TEORIE MEZNÍHO UŽITKU

Viděli jsme, že základní pojem marginalistické teorie, pojem subjektivní hodnoty, je definován jako význam, který má předmět pro blahobyt subjektu. Blahobyt má dva stupně významu, které jsou zároveň dvěma základními podmínkami vzniku hodnoty. Jsou jimi

užitečnost a vzácnost. Pojmy užitečnosti a vzácnosti jsou předmětem přímé Simmelovy kritiky v první kapitole filozofie peněz.

Simmel předně tvrdí, že užitečnost nemůže být postulována jako absolutní část ekonomické hodnoty existující před jakýmkoliv ekonomickým systémem. „Užitečnost jako taková nemůže být příčinou ekonomických procesů, pokud neúští v *poptávku*, což se nestane vždy..... Pokud by měl koncept užitečnosti pojmut vše, co je poptáváno, je logicky nutné přijmout poptávku jako rozhodující faktor ekonomické aktivity, protože jinak ne vše, co je užitečné, je v poptávce.“²⁶ Simmel v této úvaze převádí pojem užitečnosti na pojem poptávky. Ovšem ani v tomto případě se nejedná o absolutní faktor, který by eliminoval relativitu hodnoty. Za prvé jakákoliv poptávka je poptávkou po určité kvalitě, kterou nazýváme předmět a předpokládá tedy *vědomí* předmětu. Nutnou podmínkou vzniku hodnoty je distance mezi žádajícím subjektem a objektem žádosti: předmět je námi poptáván pouze tehdy, „když cena trpělivosti, odřeknutí se jiných činností nebo požitků, postaví objekt jako předmět nazírání, a *žádost* je vyrovnána úsilím tuto *distanci* překonat.“²⁷ Za druhé se „...poptávaný předmět stává hodnotou praktického významu pro ekonomii pouze tehdy, když je poptávka po něm *srovnávána* s poptávkou po jiných věcech; pouze toto srovnání ustavuje měřítko pro poptávku. (P)ouhá poptávka po předmětu ještě nevytváří ekonomickou hodnotu, neboť nezahrnuje požadované měřítko; pouze porovnání poptávek, neboli směnitelnost předmětů, přisuzuje definitivní ekonomickou hodnotu každému z nich.“²⁸

Užitečnost je podle Simmela ekonomicky efektivní jedině tehdy, vede-li k poptávce. Koncept užitečnosti není logickým předpokladem poptávky: poptávka je efektivní pouze tehdy, vznikne-li *distance* mezi subjektem a poptávaným objektem. Směna, ve které *distance* vzniká, přidává k tomuto nutnému předpokladu proces, ve kterém jsou vzájemně vyvažovány dvě intenzity poptávky, dva procesy porovnávání oběti a zisku. Pouhá poptávka po nějakém předmětu ještě nevytváří ekonomickou hodnotu, protože nezahrnuje požadované měřítko;

pouze *porovnání* poptávek, to znamená směnitelnost předmětů, přiřadí definitivní ekonomickou hodnotu každému z nich.

Principem směnitelnosti je vyvrácena také efektivnost faktu vzácnosti pro tvorbu hodnoty. Směnitelnost pro Simmela znamená rovnost (Gleichheit). „Bez kategorie rovnosti by žádná užitečnost ani vzácnost, jakkoliv veliká, nepřinesla ekonomické transakce.“²⁹ Směna musí být předpokládána, aby se vzácnost stala určujícím faktorem hodnoty. Spousta věcí je vzácných, ale nemusí být vzácné v ekonomickém smyslu. Určujícím je zde fakt, že věc musí být poptávána a že tato poptávka v sobě zahrnuje oběť nutnou k získání tohoto předmětu. „... (O)běť nabízená ve směně ... je jediným konstitutivním elementem hodnoty, zatímco vzácnost je pouze jeho vnějším úkazem, jeho objektivací ve formě kvantity.“³⁰ Oběť je v Simmelově filozoficko-psychologickém jazyce jistým ekvivalentem funkce nabídky. Hraje podobnou roli jako pojem vzácnosti v ekonomické teorii. Simmel převádí tuto objektivní ekonomickou funkci na filozoficko-psychologický pojem, nikoliv však ve smyslu vysvětlení tohoto pojmu, nýbrž právě naopak ve smyslu jeho naprostého *popření* jako vysvětlujícího fenoménu.

Tento Simmelův argument obsahuje většinu důležitých pojmů, na kterých zakládá svou teorii hodnoty. Pojem poptávky (Begehrtheit), který staví proti pojmu užitečnosti, je blízký pojmu žádosti (Begehrens), který je jedním z rozhodujících činitelů subjektivního obsahu hodnoty v Simmelově teorii. Poptávka je podmíněna, zcela shodně jako žádost, distancí mezi subjektem a objektem, která vzniká v procesu směny. Pojem oběti, kterým je vyvrácena vysvětlující hodnota vzácnosti, je přítomen v základním výkladu Simmelovy teorie hodnoty. Velmi obecně řečeno, je to právě pojem oběti, který radikálně odlišuje Simmela od ekonomických teorií užitečnosti a vzácnosti a tedy i od teoretiků rakouské školy.

3. SUBJEKTIVNOST A KONZISTENCE SIMMELOVY TEORIE HODNOTY

Viděli jsme v minulé kapitole, že Simmel rozlišuje ve své teorii hodnoty dvě základní kategorie, pomocí kterých jsou řazeny čisté kvalitativní obsahy reality: kategorie bytí a hodnoty. V logice první z těchto kategorií jsou věci kladeny jako přírodní entity; předpokládá se, že rozmanitost jejich kvalit spočívá v jednotném řádu jejich existence. Kategorie hodnoty naopak implikuje, že obecná afinita a universální rovnost přírodního řádu je zcela eliminována. Principem řazení není uniformita, ale rozdílnost. Bylo řečeno, že vztah mezi těmito dvěma kategoriemi *je zcela nahodilý*, že přírodní procesy probíhají způsobem naprosto indiferentním vůči řazení věcí závislém na našem hodnocení. Tyto základní inkluzivní kategorie bytí a hodnoty byly dále odlišeny od světa konceptů, prostřednictvím kterých chápeme věci v jejich objektivní a logické významnosti nezávisle na tom, existují-li v realitě nebo jsou-li hodnotné.

Podobně jako jsme pomocí inkluzivních kategorií hodnoty a bytí vymezili v minulé kapitole Simmelův vztah k Marxovu konceptu užité hodnoty, můžeme na stejné úrovni nalézt také skrytou kritiku Böhm-Bawerkových základních východisek. Viděli jsme, že Böhm-Bawerk rozlišuje objektivní a subjektivní hodnotu. Objektivní hodnota je definována jako „síla anebo schopnost statku přivodit některý objektivní úspěch“³¹. Pokud použijeme Simmelovu terminologii, můžeme říci, že síla jako bytostná kvalita materie spadá do řádu bytí. Podobně pak objektivní zákonitosti vzájemného ovlivňování, které ve světě věcí pozorujeme a vědecky popisujeme, patří do světa konceptů. Hodnotu jako fundamentální kategorii nelze redukovat ani na kategorii bytí, ani na konceptuální reprezentace naší mysli. Böhm-Bawerkův koncept objektivní hodnoty je proto se Simmelovou teorií neslučitelný. To však může být pouze potvrzením Frisbyho teze, že Simmel svoji teorii hodnoty zakládá na

čistě subjektivistických předpokladech. Bude proto třeba obrátit svou pozornost na Simmelův výklad východisek teorie hodnoty.

Tím se dostáváme problému subjektivnosti Simmelovy teorie hodnoty. Zdá se, že Frisbyho označení „subjektivistická teorie hodnoty“ může být chápáno ve dvojitým smyslu: 1) může být myšlena *teorie subjektivní hodnoty*. Tuto možnost lze připustit proto, že Frisby Simmelovu teorii hodnoty přirovnává především k teoriím ekonomů rakouské školy, jako byl Menger nebo Böhm-Bawerk. 2) Může být myšlena *subjektivní teorie hodnoty*. Tento pojem by pak mohl být interpretován v tom smyslu, že subjektivní stavy hrají v obou teoriích určitou roli. V následujícím výkladu se zamyslíme nad obojí možností interpretace.

3.1 Subjektivní obsah hodnoty

Podívejme se ještě jednou stručně na Simmelův výklad subjektivního obsahu, který vstupuje do formativního procesu hodnoty. Viděli jsme, že základním subjektivním aspektem hodnoty je podle Simmela *žádost* jako výsledek diferenciací subjektu a objektu. Je to právě fakt, že Simmel používá pojem *žádosti*, který podle Frisbyho určuje blízkost Simmelovy teorie hodnoty k teorii rakouské školy. Právě tento pojem je základem Frisbyho kritiky.³² Pojem *žádosti* je totiž používán nejen Böhm-Bawerkem, ale i ostatními ekonomy mezního užítku. Například podle W. Jevonse musí být ekonomie „založena na plném a přesném zkoumání podmínek užitečnosti; abychom tyto pochopili, musíme nutně zkoumat potřeby a *žádosti* člověka.“³³

Simmel však, zdá se, chápe *žádost* dvojitým způsobem. Odlišuje „prosté uspokojení *žádosti*“ a *žádost*, jejíž podmínkou je diferencovaný objekt: „.....jestliže nějaký předmět je hodnotou místo toho, aby prostě uspokojoval *žádost*, stojí vůči nám v objektivní distanci,

kteřá je ustavena reálnými překážkami³⁴ Podobně tak hovoří o obsazích, které *jsou* žádostí a užíváním, ale ne ještě *předmětem* žádosti a užívání.

Také Böhm-Bawerk popisuje subjektivní hodnotu jako relaci mezi subjektem a objektem. Říká: „... hodnota (není) nikterak objektivní, statkům inherentní vlastností; právě tak málo je ovšem jevem čistě subjektivním, který se pouze odehrává v nitru člověka; nýbrž je svérázně kvalifikovaným vztahem mezi objektem a subjektem. Jestliže teď pojem, o který jde, přesto označuji jako subjektivní hodnotu per eminentiam, nechci přirozeně popírat výskyt objektivních momentů, ale chci zdůraznit silnou a bezprostřední účast subjektivního momentu; a chci zdůraznit tudíž podstatný rozdíl, který odděluje naši „subjektivní hodnotu“ od čistě objektivní směnné síly a podobných příbuzných hodnotových pojmů.“³⁵ Přes tuto podobnost je však zřejmé, že Böhm-Bawerk používá pojem žádosti v prvním výše uvedeném smyslu, tedy jako „prosté uspokojení žádosti“. Od definování hodnoty jako významu, který má statek pro blahobyt subjektu dospívá k pojmu užitku, který klesá spolu se sukcesívním dílčím uspokojením, které přináší spotřeba určitého druhu statku. Hodnota je definována v pojmech eudaimonistických efektů, které jsou subjektem přímo zakoušeny, nebo (v případech směny) anticipovány. Žádost je bezprostředně vztažena k užívání předmětu, které je pro ně subjektivní mírou jeho užitečnosti.

Pro Simmela naproti tomu spotřeba předmětu, jeho užívání, hodnotu nezakládá. Právě naopak: „Vlastní okamžik zakoušení, kdy je kontrast mezi subjektem a objektem vymazán, spotřebovává hodnotu“.³⁶ Hodnota, pravda, má i v Simmelově teorii svůj původ v nerozděleném stavu užívání předmětu. To je však nutnou, ale nepostačující podmínkou jejího vzniku. Viděli jsme, že hodnota vzniká v procesu *objektivace*, v distanci žádaného objektu odděleného od žádajícího subjektu, přičemž subjekt a objekt jsou dva vzájemně spojené korelativní pojmy: subjekt zakouší objekt jako nezávislou sílu a zároveň zakouší sebe sama jako něco od tohoto objektu odlišného. „Možnost zkušenosti je možností předmětů

zkušenosti“, říká Kant a Simmel parafrázuje: „(M)ožnost žádosti je možností objektu žádosti“. Žádost je, stejně tak jako požitek, příjemnost, slast nebo utrpení, subjektivní stav, který však není odvozený přímo ze spotřeby předmětu, nýbrž souvisí s tenzí způsobenou distancí mezi žádajícím subjektem a objektem uspokojení.

Je tedy zřejmé, že Simmelův přístup k problematice hodnoty je podstatně odlišný od přístupu teoretiků mezního užitku a že tento rozdíl je patrný již při formulování subjektivních předpokladů: zatímco marginalistická teorie směřuje k přímému měření intenzity požitku při spotřebě předmětu, Simmel pracuje s centrálním pojmem *distance* mezi subjektem a objektem žádosti, která dává vzniknout hodnotě v ekonomickém smyslu. Říká-li Frisby, že „Simmelovy analýzy (subjektivních pocitů) ve Filozofii peněz a jinde nejde psychoanalytickým směrem, ale jedná se spíše o sociologii a sociální psychologii emocionálních stavů, osobnostních typů a „morálních sentimentů“ spojovaných s vyspělou peněžní ekonomikou“³⁷, pak je možno říci, že toto odlišné směřování je přítomno již ve Simmelově chápání lidské žádosti. Rozdílnost v přístupu k subjektivním stavům nespočívá pouze, jak říká Frisby, v Simmelově brilantní analýze blazeovaného postoje, extravagance nebo asketismu, ale je znatelný již na základní úrovni emocionálních stavů, stojících v základě formy ekonomické hodnoty.

3.2. Ekvivalence a směnitelnost

Teorie mezní užitečnosti je založena na předpokladu, že je možné podle míry intenzity pocitu uspokojení při spotřebě přisoudit předmětům konkrétní hodnotu ještě předtím, než vstoupí do procesu směny. Aby byly hodnoty směnitelné, musí být ekvivalentní. Ekvivalence je v tomto případě založena na společném základu homogenního pocitu slasti při spotřebě statku.³⁸ Böhm-Bawerk se ve své práci snaží vyvrátit možnou námitku, že totiž veličiny, jako jsou slast nebo utrpení, jsou pro svou iracionalitu neporovnatelné a neměřitelné. Tuto námitku

podle něj vyvrací samotný praktický život. Kdyby nebylo možné vzájemně porovnat intenzitu různých pocitů, ztratili bychom jakýkoliv opěrný bod pro rozhodování, kterým přáním a potřebám máme dát přednost a kterým ne. Mohlo by se nám potom klidně stát, že „... bychom např. umřeli žízní uprostřed nadbytku vody, protože jsme při rozhodování, zda máme použít vodu, kterou máme k dispozici, k uhašení své žízně anebo k zavodnění svých polí, dali naneštěstí posledně jmenované potřebě příliš výhradní přednost.“³⁹ Stejně tak je tomu i v případě měřitelnosti pocitů slasti. V praktický život nás nutí se o jejich měření v absolutním i relativním smyslu alespoň pokoušet, protože takovéto odhady umožňují rozumná praktická rozhodnutí. Podobně Jevons v úvodu své knihy dokazuje možnost měření pocitových veličin. Říká: „V případě téměř všeho, co je dnes přesně měřeno, můžeme jít nazpátek do doby, kdy převažovaly pouze vágní pojmy. Kdo by před Pascalem věřil, že můžeme měřit pochybnost nebo přesvědčení? Kdo by jen pomyslel na to, že zkoumání hrátek náhody povede k vytvoření možná nejvyšší odnože matematické vědy – teorie pravděpodobnosti? Jsou vědy, které se dokonce v paměti dosud žijících lidí staly kvantitativními.“⁴⁰

Výše jsme upozornili na fakt, že, hovoří-li Simmel o lidské subjektivitě, o subjektivním obsahu směny, volí zcela záměrně ony „vágní pojmy“. Užívá je jako symbolická označení popisující kvalitativní a intenzivní procesy – označení, která jsou neporovnatelná a neměřitelná. Tyto kvalitativní a intenzivní procesy získávají kvalitu ekvivalence jedině skrze vztah k jiným podobným procesům, do kterého se dostávají v procesu směny. Porovnatelnost subjektivních hodnocení pro teoretiky mezního užitku naopak implikuje ekvivalenci ve smyslu možnosti přímého převedení kvalit na jednotné kvantitativní kontinuum. Podívejme se ještě jednou do Böhm-Bawerkova výkladu. Autor používá následující příklad, aby dokázal možnost *přímého a absolutního* měření pocitových veličin: „Jejasné, že pro rozhodnutí nevystačí obecný soud, že je požitek jednoho druhu větší než požitek jiného druhu; právě tak málo jako soud, že požitek prvního druhu je značně větší než požitek jiného

druhu. Ale soud se musí striktně zaměřit na to, kolik menších požitků je vyváženo požitkem druhého druhu, jinými slovy, kolikrát převyšuje velikostí jeden požitek druhý. Abychom uvedli jednoduchý případ, představme si chlapce, který chce za svůj malý peníz koupit ovoce. Může za něj dostat buď jedno jablko nebo šest švestek. Samozřejmě bude v duchu srovnávat chuťové požitky spojené s požitím obou druhů ovoce. K tomu, aby si mohl vybrat, nestačí posoudit, zda mu jablka chutnají vůbec lépe než švestky, ale musí svůj soud číselně upřesnit natolik, aby si vyjasnil, zda požitek z jednoho jablka předčí požitek z jedné švestky více anebo méně než šestkrát. Anebo, když příklad pozměníme tak, aby se situace vyhrotila ještě ostřeji, si představme dva chlapce, z nichž jeden vlastní jablko a druhý švestky. Druhý chce získat směnou jablko a nabízí zato prvnímu něco ze svých švestek. Při nabídce sedmi švestek zakolísá, konečně za osm švestek dá jablko. Co jiného se vyjadřuje tímto jednáním než číselně stanovený soud, že požitek ze sněžení jednoho jablka předčí požitek ze sněžení jedné švestky více než sedmkrát, avšak méně než osmkrát?⁴¹

Je paradoxní, že jako důkaz možnosti *přímé* měřitelnosti subjektivní hodnoty volí Böhm-Bawerk klasický případ *směny* mezi dvěma vlastníky předmětů a rozpracovává ho v termínech jejich vzájemné komunikace. První z citovaných příkladů jde ještě dál – do procesu rozhodování zde vstupují peníze, které jsou Simmelovi symbolem nejrozvinutější formy směnné komunikace. Podle Simmela je myšlenka, že „vyrovnávání oběti a výnosu předchází směně a musí ústit v ekvilibrium mezi nimi jednou z oněch racionalistických otřepaných frází, které jsou zcela nep psychologické. To by totiž předpokládalo objektivitu vůči vlastním žádostem. ... (M)yšlenka rovnosti je produktem zkušenosti z mnoha směn uskutečněných bez správného vyvážení výnosu a ztráty.“⁴² Co je základním cílem a předmětem Simmelovy analýzy – tedy proces směny a především fenomén peněz, je v Böhm-Bawerkově teorii zamlčeným předpokladem.

3.3. Konzistence Simmelovy teorie hodnoty

Oba autoři, Simmel i Böhm-Bawerk, se snaží ve své teorii zohlednit subjektivní procesy odehrávající se na individuálně-psychologické úrovni. Podle Böhm-Bawerka je úkolem ekonomie zkoumat a vysvětlovat zákony hospodářského jednání lidí. Aby tak mohla činit, musí vzít v úvahu *základní psychologické instinkty*, které vstupují do rozhodovacích procesů subjektů. Ekonomie však nezkoumá obecné zákony lidské žádostivosti, jako např. existenci a působení instinktu blahobytu; nezkoumá ani původ nějakého pudu, odkud čerpá svoji sílu či proč je silnější než jiné pudy. To je záležitostí psychologie. Cílem ekonomie je ukázat, jakým způsobem se zájem na blahobytu pojí jednou s těmi, jindy s jinými statky, tedy jak se obecný instinkt blahobytu přeměňuje v konkrétní hospodářské zájmy.⁴³ Ekonomie musí počítat s existencí určitého pudu, např. pudu zachování života, jako s něčím daným. Zabývá se teprve tím, jakým způsobem psychologické předpoklady vstupují do ekonomického procesu a ovlivňují jednání subjektů.

Simmel ve svém eseji „Problém sociologie“ formuluje program svého sociologického zkoumání na první pohled v podobných pojmech: říká: „Je nepochybné, že všechny společenské procesy a instinkty mají svůj základ myslích (lidí) a že zespolečenštění je ve svém důsledku psychický fenomén..... Porozumění příčině jakékoliv sociální události by bylo možné, kdyby tato událost mohla být vyvozena ze psychologických tvrzení (propositions) a z průběhu těchto událostí v souladu s „psychologickými zákony“ (jakkoliv problematickým se toto tvrzení může zdát)⁴⁴. Všechny události mohou být v konečném důsledku převedeny na psychologické procesy odehrávající se v myslích jedinců a vysvětleny v termínech psychologických zákonitostí.

Také Simmel sociologický přístup odlišuje od psychologie: „Jevěcí mimořádné metodologické závažnosti – nebo dokonce rozhodujícího významu – pro principy zkoumání

společenských věd, když poznamenejme, že vědecké zacházení s psychickými daty není tímto automaticky záležitostí psychologie. Existuje vždy pouze jedna realita a my jí nemůžeme vědecky zachytit ve své bezprostřednosti a celistvosti, nýbrž o ní můžeme uvažovat pouze z mnoha různých úhlů pohledu a tímto jí přeměnit v pluralitu vzájemně nezávislých předmětů zkoumání.⁴⁵ Psychický fenomén může jako událost být pochopen a vysvětlen psychologicky. „Avšak pokud se díváme na tento fenomén jako na sociologickou formaci, nezajímají nás psychologické procesy, které se odehrávají v každém z individuí, ale jejich zahrnutí pod kategorie spojení a rozporu.“⁴⁶

Simmel i Böhm-Bawerk vycházejí ve svých zkoumáních z psychologicko-subjektivních stavů. Böhm-Bawerk ve své analýze směřuje k formulování teorie subjektivní hodnoty založené na subjektivním zakoušení pocitů slasti nebo nelibosti. Simmel však jde jiným směrem. Jak jsme viděli ve výkladu předchozí kapitoly, tento psychologický materiál je v Simmelově sociologické koncepci pojímán jako *obsah*, který je *formován* v procesu zespolečenštění, tedy v sociální interakci.

Tím se dostáváme k druhému problému formulovanému v úvodu této kapitoly, tedy k problému konzistence Simmelovy teorie hodnoty. Viděli jsme, že obsah a forma jsou Simmelem na metodologické úrovni chápány jako analytické nástroje, kterými lze uchopit jinak nedělitelný fenomén sociální interakce. Obsah je nemyslitelný bez formy stejně tak jako forma bez obsahu. V minulé kapitole jsme se snažili ukázat, že Simmelova teorie hodnoty je formulována právě v pojmech obsahu a formy, že subjektivní předpoklady hodnoty Simmel chápe jako obsah, který je formován v procesu směny. Ve vlastním Simmelově výkladu ve Filozofii peněz jsme nenašli nic, co by domněnku o vnitřní rozdělenosti této teorie zakládalo. „Směna“, říká Simmel, „předpokládá objektivní měření subjektivních hodnocení; nikoliv v tom smyslu, že by byla chronologicky primární, ale v tom smyslu, že oba fenomény vznikají v tom samém aktu.“⁴⁷ Jestliže uznáme Simmelův obecný koncept obsahu a formy

jako konzistentní, pak není důvod, abychom podobným způsobem nehodnotili i jeho teorii hodnoty.

Fráze „subjektivistická teorie hodnoty“ neznamená nic jiného, než že Simmel ve své teorii zohledňuje vnitřní stavy individuí jako obsah, který je formován v procesu interakce. Směna jako typ interakce, jako sociální fenomén *sui generis*, v sobě logicky zahrnuje subjektivní předpoklady hodnoty a přidává rozhodující kvalitu, kterou je fakt *reciprocity*, neboli relativity vzájemného poměrování dvou intenzit poptávky, jako podmínku relativní objektivitě ekonomické hodnoty. Právě svým chápáním směny jako reálného sociálního fenoménu se Simmel radikálně diferencuje od ekonomů rakouské školy.

V té samé knize, ve které kritizuje Simmelovu teorii hodnoty, Frisby vyzvedává Simmelův možný přínos pro sociální psychologii. Říká, že „Simmelova sociologie může být velmi atraktivní pro sociální psychologii, protože poskytuje nereifikovaný rámec pro její vlastní studium.“ Simmel podle něj aplikuje obecný koncept interakce na sociální život, jehož základ tkví v recipročních vztazích mezi „vědomím obdařenými individui, které spolu interagují z nejrůznějších motivů a za nejrůznějším účelem. Toto je zdrojem psychologických předpokladů, které Simmel přijímá do své sociální teorie.“ Tyto předpoklady jsou obsahem, který má svou formu v mezilidské interakci.⁴⁸ Ale Simmelův popis subjektivních stavů zakládajících ekonomickou hodnotu znamená *právě* definování těchto subjektivních předpokladů, které jsou formovány v procesu směny. Vztah subjektivních sentimentů a směny je řešen přesně v intencích Simmelovy obecné metodologie jako vztah obsahu a formy. Je s podivem, že si tohoto faktu Frisby při četbě *Filozofie peněz* nevšiml. Simmelova teorie hodnoty je velmi konzistentní. Je-li něco inkonzistentní, pak je to daleko spíše Frisbyho výklad této teorie.

4. REIFIKACE TEORIÍ MEZNÍHO UŽITKU

Simmel, podobně jako Marx, hovoří o reifikaci na dvou rovinách – na úrovni reálných ekonomických procesů a na úrovni konceptuální reprodukce těchto procesů. Viděli jsme, že zatímco zkušenost směřujícího individua je uvězněna v objektivním fenomenálním světě směny, Simmel se svým metodologickým přístupem snaží proniknout pod její povrch a analyzovat ji jako formu interakce. Simmel se svou metodologií vymezuje také vůči „pouhým konceptuálním generalizacím a abstrakcím“. Pro Simmela jako teoretika je zásadní, aby koncept ekonomické hodnoty převedl z abstraktní sféry na rovinu živých vztahů, do interakce mezi směřujícími individui. Viděli jsme, že živost těchto vztahů spočívá v takovém přístupu, ve kterém sociální skutečnost nabývá zvláštní formu objektivitě a ve které vazby mezi subjektem a světem nejsou zcela zpřetrhány. Subjektivní stavy jsou inkorporovány do formativního procesu intersubjektivní interakce.

V Marxově i Simmelově teorii je patrná snaha o zachování kvalitativní roviny při popisu lidské subjektivity ať již v přímém vztahu k věcem, tak i v samotném pojmu hodnoty. Ukázali jsme výše, že tento fakt kontrastuje chápáním subjektivity v teorii mezního užitku, která stojí na předpokladu přirozené lidské schopnosti přímého kvantitativního měření velikosti pocíťované slasti při spotřebě předmětů. Předpokladem subjektivistických teorií mezního užitku je tedy zcela objektivovaný, řeckým řečeno reifikovaný subjekt. Je to například patrné z následující pasáže: „V mnohých situacích, které jsou mimo hluboko vyjeté koleje každodenního zvyku, jsme však přece jenom nuceni uvažovat hospodářsky a zde nejsou vzácná číselná určení požitků a strádání. Tvrdil bych dokonce, že používáme pro určení tohoto druhu často přímo jakési jednotky míry. Za tu nám slouží velikost požitku, jež si můžeme opatřit peněžní jednotkou, desetikrejcarem, zlatým, desetizlatkovou bankovkou, stozlatkovou bankovkou atd. Domnívám se, že každý z nás má pevnou představu o velikosti

požitku, který si může opatřit danými sumami peněz, a touto velikostí měří v pochybnostech, zde se vyplatí vydat peníze za určitý požitek.⁴⁹ Tento příklad je postaven na množství zamlčených předpokladů. Především jsou to předpoklady existence peněz a sociální zkušenosti ze směny, která, jak jsme viděli, v Simmelově teorii předchází objektivnímu odhadu intenzity požitku. Všimněme si však především toho faktu, že ekonomové mezního užitku jako měřítko subjektivního uspokojení používají stejný prostředek, jako aktér ve společnosti rozvinuté ekonomiky – tedy peníze. Přesné kvantitativní měření v pojmech peněz pak umožňuje ekonomům formulovat objektivní matematické zákony trhu, a v konečném důsledku matematizaci celé ekonomie. Subjektivita hodnoty ekonomů rakouské školy je stejně objektivně-abstraktní jako hodnota Marxova. Nenechme se mýlit pojmem „subjekt“.

Simmel říká: „(v)ědomí vlastní subjektivitě je již objektivací.“⁵⁰

K tomu je možné dodat, že redukování lidské subjektivitě na homogenní peněžní škálu je její reifikací. Zatímco subjektivita je integrální součástí Simmelovy sociální teorie, teorie mezního užitku se zabývá subjektivitou jen proto, aby mohla být z ekonomie jednou provždy vytěsněna.

Je-li jádrem sociální praxe interakce mezi individuem a jádrem ekonomické praxe proces směny, potom peníze jako symbol této formy interakce, jako sociální fenomén par excellence – mohou být vnímány jako *spojovací článek* mezi běžným aktérem a ekonomem. Jsou vodítkem, pomocí kterého se aktér řídí ve svém každodenním životě a zároveň jsou základním prvkem a předpokladem ekonomických generalizací. Zkušenost ekonomů mezního užitku jako běžného aktéra se odráží v jeho ekonomických teoriích. Simmel ve svém metodologickém eseji říká, že sociologie, jako každá věda, spočívá na abstrakci, pomocí které vyčleňuje z totality fenoménů některé její aspekty a řadí je do určitých konceptuálních schémat.⁵¹ Viděli jsme, že Simmelova sociologie se v socio-historické realitě zaměřuje na formy zespočtenštění, na interakce, které analyzuje pomocí konceptu obsahu a formy.

Sociologie je takto vědou mezi dalšími vědami. Simmelova metodologie však umožňuje uchopit jiné vědy jako *předmět* studia a vnímat je tak jako součást sociální praxe. Umožňuje nám tak zachytit sociální praxi ve dvou jejích aspektech: jako přímou sociální zkušenost aktéra a jako teoretickou konceptualizaci této zkušenosti.

5 SHRNU TÍ

Proveďme nyní shrnutí dosavadního výkladu. Mezi Böhm-Bawerkovou teorií hodnoty s teorií Marxovou jsou patrné jisté paralely. Viděli jsme, že pro Marxe směna není možná bez rovnosti a souměřitelnosti. Aby bylo zboží směnitelné, musí skrývat nějakou společnou kvalitu. Marx z fenomenálního světa směny sestupuje k esenci kapitalismu, do procesu výroby a tuto společnou kvalitu nachází v lidské abstraktní práci. Hodnota je dána množstvím vykrytalizované abstraktní práce. Podobně je tomu i u Böhm-Bawerka, který však jde opačným směrem. Jeho pozornost je upřena na ekonomizujícího spotřebitele, který svým jednáním maximalizuje svůj blahoby t. Zatímco pro Marxe je směna pouze mechanický akt realizování hodnoty, která je již předem určena (samozřejmě pouze v ideálním případě, kdy se cena neodlišuje od hodnoty), Böhm-Bawerk ponechává směňujícím individuům přece jenom určitý prostor k vyjednávání. Cena se podle Böhm-Bawerka ustálí uvnitř prostoru, jehož hranice jsou tvořeny subjektivními hodnoceními kupujícího a prodávajícího. Tato subjektivní hodnocení však předchází směně, hranice smlouvání jsou *předem určeny*.

Podobně jako u Marxe, je i v Böhm-Bawerkově teorii směna asymetrický akt. V minulé kapitole jsme upozornili na fakt, že pro Marxe směňující strany (respektive směňované zboží) nehraje ve formě směny stejnou roli. Marx hovoří o relativní formě a ekvivalentu. Podobně, i když s použitím jiných pojmů, je tomu i v Böhm-Bawerkově teorii.

Tento autor hovoří o dualitě „zboží a cenového statku“, stejně tak jako individua účastníci se směny jsou „kupující a prodávající“.⁵²

Böhm-Bawerk podobně jako Marx vidí v nejjednodušší směně přítomnou zárodečnou formu peněz – cenový statek je jednoduchá forma všeobecného ekvivalentu peněz. Pro teoretiky rakouské školy, podobně jako pro Marxe, jsou peníze statek jako každý jiný, s tím rozdílem, že slouží pouze jako všeobecný ekvivalent ve směně.⁵³ Rozdíl mezi Marxem a Böhm-Bawerkem spočívá pouze ve směru, jakým se ve své analýze vydávají, v tom, jakým způsobem abstrahují od směny. Tato asymetričnost - budeme to znovu opakovat - spočívá v neschopnosti těchto autorů pochopit směnu jako sociální fenomén sui generis, jako dvoustranný reciproční akt, který je díky faktu *současného* vzájemného ovlivňování dokonale symetrický.

Ačkoliv se zdá, že Böhm-Bawerkova teorie je v ostrém protikladu k Marxově teorii hodnoty, není to tak docela pravda. Působí daleko spíše jako její doplněk. Dokumentuje to například lehkost, s jakou Vandenberghe konstatuje, že „(d)o té míry, v jaké (Marxova) teorie hodnoty nebere zřetel na vytváření hodnoty mrtvou prací ani na vliv trhu na určování hodnoty, není adekvátní pro kalkulaci cen. Ekonomové jí již neakceptují jako platnou; přehlížejí teorii vykořisťování a nahrazují teorii hodnoty teorií mezní užitečnosti.“⁵⁴ Tyto teorie mohou klidně existovat vedle sebe, aniž by si vážněji konkurovaly. H. Burešová v úvodu do Böhm-Bawerkovy knihy o těchto dvou teoriích říká: „Bylo by chybné zatracovat jednu teorii hodnoty kvůli druhé Jako nebylo správné odmítat teorii hodnoty podle užitku, ... , tak by stejně nebylo správné odmítat teorii hodnoty podle práce, – K oběma teoriím bychom měli zaujmout přístup hodný člověka na konci 20. století. Protože se u těchto teorií jedná o popisy procesů, v nichž premisy jsou naprosto rozdílné (jednou užitek, jednou práce), a protože i postup zkoumání je úplně protikladný (jednou od spotřebitele až k výrobě, jednou od výroby až ke spotřebiteli) a protože jednou představuje teorie hodnoty makroekonomický

přístup (teorie hodnoty podle práce) a jednou představuje přístup mikroekonomický (teorie hodnoty podle užitku), domnívám se, že nic nestojí v cestě, aby se ekonomická realita lidské společnosti zkoumala obojími způsoby.⁵⁵ Böhm-Bawerkův pojem subjektivní hodnoty zůstává Marxovým objektivistickým konceptem nedotčen. Subjekt a objekt přicházejí do směny každý z jiné strany, jeden ze strany nabídky, nabitý podobně jako akumulátor homogenní abstraktní lidskou prací, a druhý ze strany poptávky, nabitý očekáváním homogenní slasti při spotřebě statku.

Bylo by však krajně nesprávné klást Marxovo dílo na roveň Böhm-Bawerkovu. Marxovo dílo se ekonomickou teorií, která je sama o sobě mnohem hlubší a filozoficky fundovanější než Böhm-Bawerkova, zdaleka nevyčerpává. Jak bylo řečeno, je pro Marxe předstupněm, prvním nutným krokem k zásadní kritice kapitalistické společnosti.

5. PENÍZE JAKO SOCIÁLNÍ FENOMÉN

Zazní-li slovní spojení „peníze jako sociální fenomén“, většinou jsou myšleny peníze v jejich sociální funkci. Představíme si jejich vliv na utváření a formalizaci lidských vztahů, na racionalizaci lidského jednání, na lidskou psychiku a osobnost, a na druhé straně jejich roli v makrosociologických procesech modernizace jako jsou dělba práce, rozvoj státu, práva, ekonomiky, vědy, technologie, médií apod.

Všechny tyto procesy Simmel analyzuje ve druhé, syntetické části Filozofie peněz. Jeho vklad do sociologického porozumění těmto procesům je nepopiratelný. Tato práce si však dala za cíl ukázat Simmelovu teorii hodnoty a peněz z druhé strany, snažila se přispět k pochopení jeho přístupu analytickému. Proto i v této kapitole nás peníze nebudou zajímat jako, tak říkajíc, nezávisle proměnná, jako faktor ovlivňující procesy ve společnosti a uvnitř individua, ale naopak jako závisle proměnná, jako koncept, který je sám předmětem Simmelovy analýzy. Viděli jsme, že tato analýza je sociologická do té míry, ve které je založena na Simmelově originálním sociologickém přístupu k socio-historické realitě. Právě tento úhel pohledu umožňuje peníze vidět jako sociální fenomén, jako formu lidské interakce.

Ukázat jakým způsobem jsou peníze spjaty s lidskou interakcí, jakým způsobem se stávají její reifikovanou formou, bylo cílem předcházejících kapitol. Bylo řečeno, že Simmel pojímá sociální realitu jako sumu lidských interakcí; ty tvoří reálný předmět sociologického

zkoumání. Jak však upozorňuje Frisby, takto vnímaná společnost je poněkud prázdnou totalizací, jejíž obsah může být naplněn pouze postupně skrze vyčerpávající zkoumání sumy sociálních interakcí.¹ Představa společnosti jako sumy interakcí nám proto nemůže osvětlit, jak mohou peníze fungovat jako obecný sociální fenomén, jak se mohou stát integračním prvkem celé společnosti. Bude proto třeba zaměřit pozornost na jiné aspekty Simmelovy sociální teorie.

1. SPOLEČNOST JAKO REGULATIVNÍ IDEA

Bylo řečeno, že peníze v Simmelově teorii jako koncept představují abstraktní hodnotu. Jako viditelný předmět jsou potom symbolem této hodnoty. Věta, že „peníze jsou hodnotou věcí bez věcí samotných“ znamená, že se peníze jako předmět svou podstatou vydělují ze světa ostatních předmětů - jako čisté ztělesnění relativity věcí jsou absolutním fenoménem stojícím mimo tyto věci. Jsou-li však peníze svou podstatou takto odlišné od ostatních předmětů, nemají-li kvalitu hodnoty jako ostatní předměty, jak potom mohou měřit hodnotu těchto předmětů? Předmět, který měří délku, musí, aby ji vůbec mohl změřit, mít sám kvalitu délky; předmět, který měří hmotnost musí mít kvalitu váhy. Může předmět, který nemá žádnou vnitřní hodnotu, měřit hodnoty jiných věcí?

Z předchozího výkladu je zřejmé, že by Marx na tuto otázku odpověděl negativně. „Relativní výraz hodnoty zboží“, říká, „je vždy vyjádřením ekvivalentnosti dvou zboží.“² Připouští, že každý jednotlivý druh zboží je složkou sumy cen všech obíhajících zboží. „Ale je naprosto nepochopitelné, jak se mají navzájem nesouměřitelné užité hodnoty en masse (hromadně) směňovat za masu zlata a stříbra, které je v dané zemi.“³ Směna je pro Marxe možná jedině za předpokladu ekvivalentnosti, tedy tehdy, mají-li peníze stejnou podstatu jako všechna ostatní zboží, jsou-li zpředmětněním abstraktní lidské práce.

Simmel odpovídá: „Je vsutku pravda, že kvantity různých předmětů mohou být porovnávány jedině tehdy, když jsou tyto předměty stejné kvality; kdykoliv je měření prováděno přímým srovnáním dvou kvantit, předpokládá identické kvality. Ale kdykoliv má být měřena změna, rozdíl, nebo vztah mezi dvěma kvantitami, potom pro jejich určení stačí, aby poměry měřících předmětů byly reflektovány v poměrech měřených předmětů; nemusí zde potom být žádná kvalitativní identita předmětů. Dva předměty různých kvalit nemohou být srovnány, ale poměry mezi kvalitativně různými věcmi mohou.“⁴ Řekněme, že předmět *a* představuje čtvrtinu *m* a že víme, že předmět *b* je určitou kvalitativní částí *n*. Jestliže existuje vztah mezi *a* a *b* (tedy předmětem, jehož hodnota má být změřena a předmětem, pomocí něhož tuto hodnotu chceme změřit) odpovídající vztahu *m* a *n*, vyplývá z toho, že *b* se rovná čtvrtině *n*. V případě peněz tedy stačí, aby celkové množství peněz mělo obecný vztah k celkovému množství statků a idea přímé porovnatelnosti mezi specifickými kvantitami statků a peněz a tím pádem i požadavek, aby peníze měly hodnotu, se stává neudržitelným.

Je-li problém nutnosti vnitřní hodnoty peněz pro měření jiných hodnot vyřešen, vznikají na druhou stranu předcházející úvahou dva nové problémy: 1) problém vztahu dvou celků a 2) vztahu části k celku. Simmel tento zdánlivě matematický problém řeší specificky sociologickým způsobem. 1) Jestliže předpokládáme, že se celkové množství peněz rovná hodnotě celkového množství zboží na prodej, potom tento vztah nemusí být chápán jako měření jedné kvantitativní předmětů druhou kvantitou. Tyto celkové kvantitativní „(j)sou postaveny do vztahu ekvivalence pouze skrze vztah, který mají oba k *hodnotícímu člověku a jeho praktickým cílům*.“⁵ Co sjednocuje zboží a peníze na nejobecnější rovině je jejich vztah k praktickému životu člověka. Tento vztah existuje jako *efektivní, ale nevědomé a priori*. Jestliže tento vztah předpokládáme, potom se objektivní poměr mezi dvěma částečnými kvantitativními ukáže mimo jejich subjektivní nahodilost.

2) Každý parciální vztah je založen na určitém obecném faktoru, který je jednoduše předpokládán jako samozřejmý. „Praktický život ... vyžaduje všimnout si rozdílů, jednotlivostí a nuancí lidí a okolností, se kterými se setkáváme; zatímco obecné lidské kvality a základ, který je společný všem problematickým podmínkám, se zdá být samozřejmý a nepotřebuje naši zvláštní pozornost.“⁶ Příkladem může být rodina, v níž je veškerá pozornost jejích členů zaměřena na vzájemné specifické kvality a společný základ rodinných vztahů není a nemůže být předmětem nazírání. Ten je přístupný pouze pozorovateli stojícímu vně této komunity. Tento obecný charakter, atmosféra převládající v rodině, je nevědomým základem, na kterém vyrůstají specifické individuální kvality. Stejně tak je tomu i v případě větších skupin. Všechny vztahy mezi lidmi, které se nemohou uskutečnit bez přispění individuí jsou ve skutečnosti ustaveny ve své specifické formě pouze na základě univerzálních lidských fenoménů a podmínek, které jsou společným jmenovatelem všech individuálních rozdílů.⁷

Problém sociálních a priori Simmel později znovu rozpracovává ve svém metodologickém exkurzu „Jak je společnost možná?“, který se objevil jako jediný nový text v jeho *Soziologie* (1908). Simmelova sociologická a priori jsou pokusem odpovědět na otázku, jak může být jednota společnosti realizována přímo individui v jejich vzájemném kontaktu. „Co zcela obecně a a priori stojí v základu, které předpoklady musí působit, aby jednotlivé, konkrétní události v individuálním vědomí byly skutečně procesy zespolečenštění?“⁸ Tato a priori nejsou epistemologické kategorie v pravém slova smyslu, neboť fenomén, který podmiňují a který formují se neskládá z poznání ale z konkrétních procesů a vlastních situací. Nicméně tyto kategorie stojí v základu něčeho kognitivního: stojí v základu vědomí, že jsme aktivními i pasivními elementy v procesu zespolečenštění (sich zu vergesellschafteten oder vergesellschaftet zu sein). „... (S)ubjekt zde nestojí proti objektu, ze kterého je postupně vytvářena teoretická představa, nýbrž vědomí zespolečenštění je bezprostředně nositelem nebo vnitřním významem tohoto zespolečenštění. Jedná se o procesy

interakce, které pro individuum znamenají fakt stávání se společenským – jistě nikoliv abstraktní fakt, ale fakt, který je přístupný abstraktnímu vyjádření.“⁹

Podle D. Frisbyho je v Simmelově výkladu sociologických a priori naznačeno pojetí společnosti jako regulativní ideje. Děje se tak především v rámci výkladu třetího sociologického a priori, které bývá označováno jako a priori struktury (kterou Simmel chápe jako celek vzájemně provázaných prvků, v němž charakter každého z nich ovlivňuje všechny ostatní i podobu tohoto celku) a které Simmel sám označuje jako „obecná hodnota individuality“(Algemeinheitswert der Individualitaet)¹⁰. Simmel zde říká: „sociální život jako takový je založen na předpokladu fundamentální harmonie mezi individuem a společností jako celkem.“ A priori sociální existence individua spočívá v „nepřetržité (durchgehende) korelaci mezi jeho individuálním bytím a společností která ho obklopuje, integrující nutnost jeho specifické, osobním životem určené zvláštnosti (Besonderheit), pro život celku.“¹¹ Veškeré lidské interakce probíhají na základě nevědomého a samozřejmého předpokladu společného základu, společného sociálního prostoru, v němž se vzájemné vztahy mohou rozvinout ve své jedinečnosti. Tento základ funguje jako nevědomé ale efektivní a priori sociálního života.

Viděli jsme, že hodnota v Simmelově teorii vzniká ve směnném procesu jako specifické formě lidské interakce. Hodnota jako objektivní vztah mezi dvěma předměty není kladena do prázdného prostoru. Každá objektivace předpokládá společný sociální svět, ve kterém předměty nabývají významu. Objektivace hodnoty je založena nejen na relativitě sociálního vztahu, ale také na a priori pojmu společnosti jako celku, nevědomého, ale efektivního předpokladu, do kterého je ustavována. Jestliže peníze symbolizují abstraktní hodnotu jako relativní koncept vzniklý ze směnného vztahu, potom automaticky reprezentují i společný základ celé interagující ekonomické komunity. Hodnota je ustavena do jistého světa,

světa konkrétních hodnot této komunity. Peníze jako symbol této hodnoty zároveň symbolizují i tento svět.

2. PENÍZE JAKO SYMBOL

„Vzrůstající vliv principu ekonomizace síly a materiálů,“ říká Simmel, „vede k čím dál tím extenzivnějším experimentům se zprostředkovateli a symboly, které nemají naprosto žádný vztah k tomu, co reprezentují. To samé se děje, když je manipulace s hodnotami prováděna pomocí symbolu, který stále více ztrácí jakýkoliv materiální vztah ke specifickým fenoménům ve své oblasti a stává se pouhým symbolem.“¹² Peníze svou podstatou nemají žádnou vnitřní hodnotu. Jejich význam tkví ve schopnosti vyjádřit hodnotové vztahy mezi jinými předměty. Peníze jsou symbolem abstraktní relativní hodnoty jako vztahu mezi předměty ve směně. Jsou specifickým praktickým fenoménem, který má vliv na ostatní oblasti života. Pro pochopení, jakým způsobem mohou peníze hrát roli v modernizačních procesech, musíme objasnit jejich symbolickou podstatu.

2.1. teorie symbolů

Simmel ve Filozofii peněz, ani nikde jinde, nepodává systematický výklad teorie symbolů. Přesto si však můžeme o jeho pojetí utvořit poměrně jasný obraz. Zkráceně lze říci, že Simmel v kultuře moderní společnosti pozoruje 1) zvyšující roli reprezentací a symbolů v praktickém životě spojenou s daleko větší přímostí interpretace předmětů ve filozofii a 2) nahrazování vágních mytologických symbolismů naivních kultur, které ve vztahu k věcem znamenají mrhání energií, energii šetřícími, přísně účelnými symbolickými systémy.¹³

Peníze v Simmelově terminologii jsou „sekundární symboly“, které kontrastují s naivním symbolismem naivních stavů mysli. „Jak sekundární symboly ... stále více nahrazují přímou substanci věcí a hodnot v praktickém životě, význam intelektu v řízení života se neustále zvětšuje. Jakmile se život již nepohybuje mezi jednotlivými smyslovými dojmy, nýbrž je determinován abstrakcemi, průměry a synoptickými náhledy, potom zvláště ve sféře lidských vztahů rychlejší a přesnější proces abstrakce bude znamenat výhodu.“¹⁴

Naivní mysl má tendenci vnímat věci v jejich kvalitativní jedinečnosti a substanci. Moderní kulturní vývoj tuto jedinečnost zcela smazává. Vše, co se odlišuje svou kvalitou, svým obsahem, může vykazovat shodu v kvantitativním smyslu. Vztahy, charakteristické znaky a posuny v jedné oblasti potom mohou poskytovat validní reprezentaci vztahů v jiné oblasti. „Zvyšující se diference našich reprezentací má ten důsledek, že problém „kolik“ je do značné míry psychologicky oddělen od problému „co“ – bez ohledu na to, jak podivně to může znít z hlediska logiky. Stalo se to poprvé a nejméně úspěšněji v konstrukci čísel extrahováním „tolik a tolik“ z „tolik věcí“ a jeho přetvořením v nezávislé koncepty. Ideální vědění je nakonec vnímáno jako rozpuštění všech kvalitativních kategorií v kategorie čistě kvantitativní.“¹⁵

Simmelovo rozlišení mezi naivními a sekundárními symboly v podstatě odpovídá rozdílu mezi symboly a znaky, jak je chápán I. Muchou. Mucha je ve svém pojetí inspirován především fenomenologickou sociologií. Symboly jako obrazná vyjádření skutečnosti mají podle něj zásadní význam pro naši orientaci ve světě. Neukazují se takové, jaké jsou o sobě a pro sebe, nýbrž se prezentují ve smyslových souvislostech a poukazech, jimž vždy nějak rozumíme. Jsou uvažovány v kontextu našeho předporozumění světu, v němž žijeme a který zakoušíme.¹⁶ Sociální svět, v němž lidé jednají, je polem interpretovatelných skutečností, významů, které platí díky víceméně závazným způsobům interpretace, stále nově probíhajícím. Tyto interpretace se vztahují k určitým uzlovým bodům lidské zkušenosti,

k symbolům, které v proudu vědomí a prožívání jsou jakýmsi „klidovými body“. Tyto symboly mají specifickou povahu tím, že nejsou pouze součástí či výsledkem myšlenkových operací, ale že existují reálně; že nejsou pouze předmětem jazykovědné interpretace, ale mají také mimojazykovou realitu.¹⁷ Tato konstituce významů sociálního světa, vědění o sociálním světě, je intersubjektivní, vzniká v interakci mezi subjekty. Symboly mají bezprostřední vztah k intencionální struktuře lidského myšlení a jednání, tedy k nevědomým strukturám životního světa.

Znaky jsou oproti tomu grafická označení, která ukazují mimo sebe na vlastnosti a vztahy objektivní skutečnosti nebo vědomí. Slouží k jejich označení. „Znaky, jimiž se vypovídá o určitém předmětu, jsou pevně strukturovány ve znakových systémech a mohou jako myšlenkové elementy být skládány tak, že jejich uspořádání vyjadřuje takovou výpověď o světě, která nehledá jinou legitimitu, než je ta, která je obsažena přímo v operacích s nimi.“¹⁸ Rozdíl mezi symboly a znaky by se dal zhruba vymežit na dvou rovinách. Za prvé symboly bezprostředně odkazují k subjektivnímu (nebo intersubjektivnímu) prožívání skutečnosti. Jsou spjaty s naivním předvědeckým a předreflexivním životním světem. Znaky oproti tomu od jakéhokoliv vztahu k subjektu odhlíží. Jejich smyslem je nalezení přesně definovaných vztahů mezi sebou navzájem a vztahů k přesně definovanému sémantickému celku. Za druhé se symboly na rozdíl od znaků vzpírají jakékoliv přesné definici a pochopení v rámci racionálních struktur vědomí. Nejsou vědecky uchopitelné a operacionalizovatelné. Zatímco znakové systémy se pohybují na jedné sémantické rovině, symboly mají vlastnost transcendence. Řečeno slovy Bergera a Luckmanna, symboly odkazují na zkušenosti spojené s vyhraněnými oblastmi významů, odkazují mimo „tady a teď“ každodenního života.¹⁹

Podíváme-li se nyní na fenomén peněz, zjistíme, že se navzdory jejich označení Simmelem jako sekundárního symbolu vymykají přesnému zařazení pod kategorii znaku nebo symbolu. Co hovoří pro jejich chápání jako symbolu je jejich bezprostřední spjatost

s předreflexivním, spontánním, praktickým a reálným životem člověka. Peníze jsou výsledkem spontánního procesu mezilidské interakce a hodnocení. Na druhé straně však svou podstatou vylučují jakýkoliv vztah k lidské subjektivitě, což je řadí mezi znaky. Peníze stojí mezi věcmi, přesně definující jejich vztah, ale zároveň i nad věcmi jako něco, co se těmto vztahům vymyká: svým významem přesahují individuum, nikoliv však individua jako celek. Odkazují mimo „tady a teď“ bezprostředního vztahu, nikoliv však mimo „tady a teď“ všech vztahů. Peníze mají definitivní vztah k sémantickému celku, kterým je však sociální svět, který je přítomný jako nevědomé, ale efektivní a priori.

Peníze jsou jediným znakem, který je zároveň i symbolem a jediným symbolem, který je zároveň i znakem. Jsou nejspontánnějším znakem a nejobektivnějším a nejabstraktnějším symbolem. Hovoří-li se o redukci symbolů kultury na znaky civilizace jako o jednom z nejvarovnějších modernizačních trendů, můžeme v této souvislosti říci, že peníze jsou jediným symbolem kultury, který je bez jakékoliv redukce zároveň i znakem civilizace. Jestliže například hovoříme o krizi legitimacy, o normách zbavených své hodnotové substance, pocítujeme tento fakt jako ztrátu. Peníze jsou však plnohodnotnými penězi nezávisle na substanci, která je reprezentuje. Desubstancializace peněz není jejich redukcí, nýbrž právě naopak projevem jejich pravé substance, jejich pravým naplněním.

2.2. Paradox směny

V Simmeově výkladu procesu směny můžeme nalézt některé na první pohled protichůdné výroky. Porovnejme následující dvě pasáže: 1) „Směna není pouhým přídavkem k dvěma procesům dávání a získávání, ale nový třetí fenomén, ve kterém je každý z těchto dvou procesů zároveň příčinou a následkem. Hodnota, kterou předmět získá skrze odřeknutí se, se tímto stane ekonomickou hodnotou. Obecně řečeno hodnota vzniká v intervalu, který

překážky, odmítání a oběť vloží mezi vůli a její uspokojení. Proces směny spočívá ve vzájemné determinaci získávání a dávání a nezávisí na tom, jestli předmět pro jednotlivý subjekt předtím získal hodnotu. Vše, co je třeba, je provedeno ve vlastním aktu směny.²⁰ 2) „Tím, že podřadíme dvě události nebo změny podmínek, které probíhají v realitě, pod koncept „směny“, může nás to svádět k předpokladu, že se přihodilo něco jiného mimo to, co je zakoušeno smluvními stranami; stejně tak jako koncept „polibku“, který je také „směněn“, nás může svádět k jeho vnímání jako něčeho mimo pohyb a zkušenost dvou párů rtů. Pokud se týká jeho bezprostředního obsahu, směna je pouze kauzálně spojená dvojí událost, ve které jeden subjekt nyní vlastní něco, co předtím neměl a zbavil se něčeho, co dříve vlastnil. ... (V)zájemná směna mezi obětí a přínosem uvnitř individua je základním předpokladem a takřkajíc esenciální substancí směny mezi lidmi. Je velmi důležité redukovat ekonomický proces na to, co se *vsutku* děje v myslích ekonomického subjektu.²¹ Na jedné straně je směna „nový třetí fenomén“, něco, co není pouze získáváním a dáváním, a na straně druhé je plně redukovatelná na subjektivní zkušenost individua uvnitř směny. Neskrývá se v tom protimluv?

Zdá se, že spíše než o logický rozpor v Simmelově myšlení se zde jedná o paradox skrytý v samotném aktu směny. To bude patrné, přihlédneme-li ke kontextu, ve kterém byla tato tvrzení použita. Obě jsou argumenty v obhajobě ztotožnění ekonomické hodnoty se směnnou hodnotou. První z nich je však vyřčeno s ohledem na směnu jako *formu sociální interakce*, druhé s ohledem na *bezprostřední obsah* směny. Výše bylo řečeno, že každá sociální interakce předpokládá jednotný sociální prostor, do kterého jsou její obsahy ustavovány. Tento společný prostor může zároveň být reálným a efektivním jedině skrze proces sociální interakce. Hovoříme-li o směně jako typu sociální interakce, potom nutně implikuje jistý typ předchůdné jednoty, jistý typ světa, ve kterém a skrze který probíhá. Na druhou stranu je však směna zdrojem objektivace jako diferenciacce subjektu a objektu.

Diferencovaný subjekt směnu zakouší jako reflexivní akt, jako kalkul, ve kterém vzájemně poměří svůj zisk a ztrátu.

Každá sociální interakce ustavuje významy, které se vážou k předmětu vnějšího světa a zároveň odkazují k prožívání subjektu. Směna je jediný akt praktického života, ve kterém se subjekt a objekt diferencují ve své čistotě, bez jakýchkoliv dalších odkazů na sebe navzájem. Je jedinou formou interakce, která ve své logice, své vnitřní podstatě, obsahuje čistý racionální kalkul na úrovni individua.

Tento paradox směny stojí v základu výše zmíněného paradoxu peněz, tedy faktu, že peníze jsou zároveň symbolem i znakem. Říká-li Simmel, že směna je nečistší formou interakce, je tomuto výroku možno rozumět na několika úrovních. Za prvé směna představuje sociální fenomén objektivace v nečistší podobě. Čistý subjekt se v ní diferencuje od čistého objektu, aby ho v této čisté objektivitě mohl nazírat. Za druhé směna obsahuje čistě racionální kalkul. Simmel tímto odkrývá ten zásadní fakt, že objektivita uvažování, reflexivita, strategické myšlení, jsou sociálně podmíněné, jsou logickou součástí určitého reálného sociálního procesu. Za třetí je směna jako jediný fenomén lidské praxe schopna ve spontánním procesu vyprodukovat tak čistě objektivní, abstraktní fenomén, kterým jsou peníze.

V Simmelově chápání směny jako formy interakce se skrývá zvláštní dualita, která stojí za pozornost. Tím, že je směna formou sociální interakce, že je podřazena pod širší koncept lidských vztahů, má definitivní vztah k hlubším procesům lidského života. Směna jako fokální bod vzniku ekonomické hodnoty je spřízněna konceptem interakce s těmi formami, ve kterých probíhají mnohem hlubší hodnotící procesy. Takto lze chápat Simmelovo prohlášení z úvodu, že „význam a účel celého díla je odvodit z povrchu ekonomického dění směrnicí, která vede k posledním hodnotám a věcem důležitosti ve všem, co je lidské.“²² Na druhou stranu Simmel říká, že každá interakce musí být nahlížena jako směna.²³ Tuto větu je,

zdá se, možné interpretovat také tak, že každá sociální interakce, každý lidský vztah, může *nabýt* formy směny. Může být vnitřně prožíván jako „kauzální dvojitá událost, v níž vlastním to, co jsem neměl a nemám to, co jsem vlastnil“. Jinými slovy každý sociální vztah je přístupný zvěcnění, každá sociální interakce je reifikovatelná. Lidský vztah je vždy mnohodimenzionální, obsahuje v sobě prvky expresivní, kreativní, imaginativní, ale i instrumentální. Je-li však lidský vztah redukován na směnu, zůstává již jen moment instrumentální a strategický. Tento fakt můžeme vyjádřit také jinak: každá sociální interakce je *zároveň* i směnou. Vstoupí-li do tohoto procesu peníze, stává se pak *pouze* směnou. Simmel říká: „Prohlášení, že hodnota A je 1 marka, očistilo A od všeho, co není ekonomické, tj. co není vztah k B, C, D a E.“²⁴ Peníze, které vstoupí do lidského vztahu, jej právě tak očistí od všeho, co není ekonomické. Vztahy mezi lidmi se stávají vztahy mezi věcmi.

Vrátíme-li se k schématu vztahu praxe a interakce v Simmelově teorii, který jsme naznačili v první kapitole, vidíme, že, pokud naše interpretace byla správná, potom každý vztah člověka ke světu, subjektu k objektu, je nutně zprostředkován sociální interakcí. Aby tento vztah byl vůbec lidský, musí projít procesem mezilidské interakce. Říká-li E. Bloch, že subjekt a objekt tvoří vcelku jeden svět, potom tento svět, aby byl lidským světem, musí být nutně zprostředkován mezilidskou interakcí. Lidský svět je *intersubjektivní svět*. Simmel ve svém metodologickém eseji prohlašuje, že svou metodou vede řez napříč všemi obsahy socio-historické reality. Tento řez je metodologický. Stopa, kterou za sebou nechává, znamená lepší porozumění sociální skutečnosti. Ten skutečný, *reálný* řez, je veden procesem reifikované směny jako normativního modelu lidské interakce. To, co po něm zůstává, je prázdný prostor, ve kterém jsou subjekt a objekt, zcela odříznuti jeden od druhého, vydáni svému osudu. Simmelova metodologie naznačuje možnost, jak tento vztah subtilními prostředky znovu rekonstruovat. Pozice subjektu již není tak beznadějná, jak se zdálo předtím.

Závažnost Simmelovy analýzy, zdá se, spočívá v poukazu na ty procesy každodenního života, které v sobě logicky obsahují racionální a reflexivní prvky charakteristické pro novověké vědecké a filozofické myšlení. Interpretace racionalizace světa jako oktrojování racionálních modelů jednání do přirozeného světa ze strany vědy musí být vzhledem k této Simmelově analýze korigována. Říká-li Patočka, že vědě porozumíme jedině tehdy, pochopíme-li, jak vyrůstá na půdě přirozeného světa²⁵, potom Simmelova analýza ukazuje právě na ty procesy praktického každodenního života člověka, z nichž toto vědecké myšlení vyrůstá. Simmel říká: „Málokdy jsme si vědomi faktu, že z hlediska vědomí náš celý život spočívá v zakoušení a posuzování hodnot, a že získává smysl a význam jedině z toho faktu, že mechanicky se odvíjející elementy reality mají nekonečnou rozmanitost hodnot přesahující jejich objektivní substanci. V každém momentu, kdy naše mysl není jednoduše pasivním zrcadlem reality – což se snad neděje nikdy, neboť dokonce *objektivní percepce může vyrůst pouze z hodnocení* – žijeme ve světě hodnot, který řadí obsahy reality do autonomního řádu.“²⁶ Jsou to právě hodnotící procesy, jmenovitě ekonomické procesy směny, z kterých vyrůstá možnost objektivního nazírání reality. Simmel takto ukazuje, jak každý člověk v každodenním životě je přímo účasten na procesech objektivace světa. Jistě, pouhá analýza procesu směny ještě nevysvětluje, *proč* se veškeré lidské kontakty redukuje na směnný model. Ke slovu musí přijít analýza jiného typu, analýza mocenských a zájmových struktur společnosti. To však přesně odpovídá Simmelovu prohlášení z úvodu Filozofie peněz: „Každá interpretace ideové struktury pomocí struktury ekonomické musí vést k požadavku, aby tyto struktury byly zpětně interpretovány z ideálnější hloubky, zatímco pro tyto hloubky musí být zase hledána obecná ekonomická báze, a tak dále do nekonečna.“²⁷ Simmelova analýza proces racionalizace světa nevysvětluje. Ukazuje však, ve kterých procesech praktického života může mocenská systémová racionalita moderního světa nalézt svou oporu.

ZÁVĚR

Obsah a zaměření teoretických zkoumání bývají dány jedinou základní otázkou. Naše základní otázka se vázala k Simmelově tvrzení, že se svou Filozofií peněz snaží vybudovat „patro pod historickým materialismem“. Mezi nepřeborným množstvím úvah, které v Simmelově obsáhlé práci můžeme nalézt, jsme si vybrali tu teorii, kde, jak jsme očekávali, bude odpověď na naši otázku prezentována v nejsemknutější a nejkoncentrovanější podobě. Byl jí základní koncept Filozofie peněz, teorie hodnoty a peněz. Věřili jsme, že komparace této teorie s podobnou teorií Marxovou bude nejlépe ilustrovat základní myšlenky Simmelovy knihy.

Simmel hovoří o patru pod *historickým materialismem*. Toto pojetí dějin, stejně jako Marxova teorie hodnoty a peněz vyvěrá z jednoho obecně-teoretického základu. Pro nalezení rozhodujícího momentu, který tyto autory jednoznačně diferencuje, bylo tedy nutné Marxova teoretická východiska zkonfrontovat s podobnými východisky Simmelovými. Konstatovali jsme, že tento rozdíl spočívá v odlišném chápání sociální praxis. Následně jsme ukázali, jak se toto odlišné pojetí odráží v konceptu sociálního vztahu těchto autorů. U Marxe se vztah subjekt – subjekt jeví jako derivát základní ontologické kategorie: subjekt – objektového vztahu. Simmel naopak intersubjektivní vztah uchopuje přímo, prostřednictvím svého specifického pojetí interakce (*Wechselwirkung*). Pomocí tohoto pojmu se Simmelovi daří spojit roviny intersubjektivní a subjekt-objektivní do jediného koherentního celku. Oproti Simmelovu dynamickému pojmu interakce se Marxovo chápání vztahu jeví jako statické a arbitrárně postulované.

V následující analýze jsme ukázali, jak se toto základní vymezení odráží v teorii hodnoty a peněz u těchto autorů. Viděli jsme, že Marx nachází substanci hodnoty

v nerozdělené abstraktní lidské práci. Hodnota, která se jeví jako objektivní vlastnost zboží, má svou esenci v práci vložené do jeho výroby. Proces směny zboží je potom jevovou formou hodnoty, vztahem, v němž se hodnota zrcadlí. Simmel přesouvá analýzu pojmu hodnoty do jádra své sociální ontologie, tedy do intersubjektivní interakce (*Wechselwirkung*), v případě ekonomické hodnoty do procesu směny. Hodnota pro Simmela vzniká *přímo* v interakci. Ukázali jsme, že tento fakt má za důsledek rozdílné chápání těchto autorů u celé řady ekonomických konceptů.

Simmelova teorie hodnoty, zdá se, Marxovu přesahuje v jednom podstatném momentu. Fakt, že je Marxova teorie hodnoty založena na práci, na interakci subjektu a objektu, do značné míry redukuje jeho teorii na oblast ekonomickou. Simmel však tím, že hodnotu ontologicky ukotvuje v intersubjektivním procesu, vytváří podmínky pochopení vzniku nejen směnné hodnoty, nýbrž *jakékoliv* hodnoty. Charakter hodnoty je dán *formou* interakce. Tím může být vysvětlen fakt, že na Marxe navazující kritická teorie přebírá především kritické koncepty odcizení, zbožního fetišismu a reifikace a vlastní Marxovu ekonomickou analýzu nechává do značné míry nepovšimnutou.

Simmelova kritika Marxova pojetí odcizení a zbožního fetišismu byla předmětem třetí kapitoly. Pojem zbožního fetišismu popisuje fakt, že se v procesu směny jeví svět zboží jako objektivní, na subjektu nezávislý a vlastními zákony řídicí se systém. Pro Simmela tento proces objektivace vyvěrá přímo z interakce, není tedy funkcí mocenského vytržení individua z procesu výroby v rámci přímých kolektivních vazeb. Simmel ukazuje, že se individua uvnitř a skrze proces směny jako formy interakce stávají „čistými“ individui a realita na sebe bere charakter „čisté“ objektivity. Míra a charakter objektivity individua i reality je u Simmela, podobně jako v případě hodnoty, dána formou interakce.

Simmelova základní teze o „patru pod historickým materialismem“ naznačuje nejen kritické vyrovnání s Marxovou teorií, nýbrž i snahu po zachování její hodnoty pro analýzu

společnosti. Poté, co jsme detailně prozkoumali Simmelu kritiku Marxových základních konceptů, můžeme nyní čistěji a zřetelněji rozpoznat ty aspekty Marxovy teorie, které Simmel nedokáže, a snad ani nechce, překonat. Pro odpověď sáhne do citátu uvedeného v úvodu třetí kapitoly, kde Frisby konstatuje, že Simmel nedokáže umístit svou analýzu do konkrétně historického kontextu. Tímto historickým kontextem je u Marxe především ekonomicko-mocenské uspořádání vztahů. Právě důraz na mocenskou dimenzi vztahů se jeví jako nejsilnější moment Marxovy teorie. Kapitalismus analyzuje jako takové mocenské uspořádání, kde je každý vztah nuceně redukován na proces směny. Z pozice naší analýzy však můžeme říci, že tato mocenská nutnost je rámcem pro procesy probíhající v intencích principů vymezených Simmelem.

První části této práce jsme ukázali, že Simmelovo pojetí interakce jako Wechselwirkung přesahuje rámec dualismu interpretativních a observativních přístupů v sociologii. Simmel nenachází teoretické východisko ani v individuu, jeho jednání, ani ve společnosti a procesech v ní probíhajících. Interakce je v Simmelově teorii vůči individuu a společnosti chápána jako ontologicky primární, je primárním sociálním fenoménem. Individuum a společnost „jsou“ teprve jako její obsahy. Interakce, především však její forma, určují, že člověk a společnost jsou a *jakým způsobem* jsou. Interakci (její formu) lze chápat jako jakýsi kód, zabudovaný v synchronní rovině života společnosti, skrze který jsou permanentně reprodukovány a měněny obsahy našeho života, a který určuje charakter našeho prožívání reality.

V úvodu této práce jsme zkonstatovali, že ve své analýze Simmelovy teorie hodnoty a peněz budeme vycházet z předpokladu, že tato teorie „jako součást Filozofie peněz tvoří spolu s jeho metodologickými eseji *relativně uzavřený autoreferenční celek*; že se jeho metodologie a analýzy provedené ve Filozofii peněz *vzájemně se doplňují a vysvětlují*.“ Tímto analytickým prizmatem jsme se snažili oponovat těm přístupům, které bez větší

diskuze a důkladnější analýzy řadí Simmela mezi idealisty, teoretiky mezního užítku, novokantovce, solipsisty, atd. Cílem byla co možná nejúplnější interpretace této Simmelovy teorie, která nám následně pomohla odpovědět na otázku o smyslu onoho „patra pod historickým materialismem“. Komparace Simmelovy a Marxovy teorie neměla za cíl ukázat, jak by se mohlo zdát, jak povrchní byl Marx myslitel. Naopak, cílem bylo na pozadí myšlení tohoto nesporného velikána sociologie naznačit hloubku Simmelovy teorie. Pokud se nám tyto cíle podařilo naplnit, budeme spokojeni.

Zdá se však, že existují důvody věřit, že tato práce svým obsahem tyto dílčí cíle přesáhla. Tvrdili jsme, že se Simmelova teorie hodnoty a peněz spolu s jeho metodologií *vzájemně* doplňují a vysvětlují. Znamená to, že, pokud je naše analýza správná, bude nově vysvětlena nejen Simmelova teorie hodnoty a peněz, ale také do značné míry i zpětně jeho obecná metodologie. V sociologii 20. století se objevilo několik teorií, které se, podobně jako Simmel, snažily propojit rovinu bezprostředně prožívané skutečnosti s objektivními společenskými strukturami. K nejvýznamnějším patří teorie Bergera s Luckmanem a teorie Habermasova. Tyto dvě teorie jsou do značné míry založeny na pojmu sociální interakce, obě však v tom smyslu, jak jej vytyčil G.H.Mead. Pozorný čtenář si mohl všimnout, že Simmelovo Wechselwirkung je koncept značně odlišný. Pokud se nám podařilo nově osvětlit tento Simmelův centrální pojem, pokud se případná originalita naší práce neodrazila pouze v interpretaci teorie hodnoty a peněz, nýbrž také jeho teoretických východisek, nabízí se otázka, nakolik ob stojí tváří v tvář Simmelovu pojetí výše uvedené teorie, založené na konkurenčních východiscích.

Simmelovy metodologické texty jsou velmi nejednoznačné. Vyvolávají pocit, jako by se autor sám namáhavě prodíral k teoretickému uchopení něčeho, co jen nejasně cítí v dálce. Naplnění cílů této práce, jak věříme, může přispět k zjasnění a přiblížení toho, o co Simmel ve své teorii usiloval a tím přispět k pochopení jeho přínosu pro současnou sociologickou teorii.

Poznámky:

ÚVOD

- 1 viz. Simmel 1990, str. 54
- 2 tamtéž
- 3 tamtéž, str. 56
- 4 tamtéž
- 5 viz např. Rogel, 1997
- 6 všechny údaje v následujícím odstavci vychází z Frisby, 1981, str. 33-67
- 7 tamtéž, str. 22, 26
- 8 tamtéž, str. 4, 36
- 9 tamtéž, str. 23-24
- 10 tamtéž, str. 33
- 11 Simmel, G., The Problem of sociology, ve: Wolff, 1959, str. 326
- 12 Frisby, 1981, str. 13
- 13 tamtéž, str.45, 62
- 14 tamtéž, str. 4

1. KAPITOLA

- 1 viz. Frisby, 1978, str. 24-25)
- 2 tamtéž, str. 25
- 3 tamtéž, str. 11
- 4 viz. tamtéž, str. 26
- 5 Lukács, 1999, str. 94-95
- 6 Marx, Engels, 1952, str. 37; viz. také K.Marx, B. Engels, 1949, str. 83)
- 7 Marx, Engels, 1949, str. 9
- 8 tamtéž
- 9 tamtéž, str. 70
- 10 tamtéž, str. 60
- 11 Marx, Engels, 1952, str. 24
- 12 např. tamtéž, str. 16, 23, 25
- 13 Marx, Engels, 1949, str. 9
- 14 Marx, 1978, str. 113
- 15 Sobotka, 1994, str. 259-260
- 16 Marx, Engels, 1952, str. 88
- 17 Marx, 1978, str. 122
- 18 tamtéž, str. 56
- 19 tamtéž, str. 55-56
- 20 tamtéž, str. 118
- 21 Bottomore, 1998, str. 370
- 22 Frisby, 1992, str. 10
- 23 Simmel, The Problem of Sociology, ve: Wolff, 1959, str. 319
- 24 Frisby, 1981, str. 54
- 25 Frisby, 1992, str. 8
- 26 Simmel, The Problem of Sociology, Wolff, 1959, str. 314
- 27 Frisby, 1981, str. 41
- 28 (tamtéž, str. 40-41, Tomuto problému se zde nemůžeme v plnosti věnovat. Pro detailnější analýzu otázky konceptu sociální interakce a jeho začlenění do celkového konceptu interakce jako universálního regulujícího principu viz. Frisby, 1982, str. 63-65, kde autor zmiňuje názory Becherovy.
- 27 viz. R.C.Tucker, 1978)
- 29 Simmel, 1990, str. 56

30 Frisby, 1992, str. 12-13, Frisby v této své práci zmiňuje další dvě Simmelova pojetí společnosti, a to 3) společnost jako totalita, a 4) společnost jako estetický objekt. Konstatuje, že všechny tyto koncepty společnosti jsou buď přímo založené na, nebo předpokládají koncept interakce (Frisby, 1992, str. 7), aniž by ovšem jejich vzájemné propojení prostřednictvím konceptu interakce specifikoval a aniž by ukázal, jak se tyto různé koncepty společnosti promítají v Simmelově teorii hodnoty a peněz. V této práci budeme s těmito koncepty společnosti nakládat jako s různými úrovněmi analýzy jednotného fenoménu sociální interakce. Ukážeme, jak jsou do Simmelovy teorie hodnoty a peněz integrovány.

31 tamtéž, str. 14

32 tamtéž, str. 7

33 viz. Mucha, 2000, str. 10

34 Marx, Engels, 1952, str. 25-26

35 tamtéž, str. 28

36 tamtéž

37 viz. Vandenberghe, 1997, str. 67-68

38 viz. tamtéž, str. 68-69

39 Sobotka, 1994, str. 256

40 tamtéž

41 Marx, 1978, str. 79

42 tamtéž, str. 80

43 tamtéž, str. 82

44 tamtéž, str. 57, moje zvýraznění

45 Marx, 1978, str. 68, pozn. 18

46 Simmel, 1895, str. 416, moje zvýraznění

47 Simmel, The Problem of Sociology, ve: Wolff, 1959, str. 315, moje zvýraznění

48 tamtéž

2. KAPITOLA

1 viz. Marx, 1978, str. 52

2 tamtéž, str. 53

3 tamtéž, str. 56

4 tamtéž, str. 57

5 tamtéž, str. 59

6 tamtéž, str. 64-65

7 tamtéž, str. 68

8 tamtéž, str. 73-74

9 tamtéž, str. 76

10 tamtéž, str. 82

11 Simmel, 1990, str. 60

12 Marx, 1989, str. 63

13 Simmel, 1990, str. 65

14 viz. Marx, 1961, str. 124

15 Simmel, 1990, str. 66

16 tamtéž, str. 67

17 tamtéž, str. 75

18 tamtéž

19 tamtéž, str. 90, moje zvýraznění

20 tamtéž, str. 81, moje zvýraznění

21 tamtéž, str. 82

22 tamtéž, str. 83

23 tamtéž, str. 83

24 Marx, 1978, str. 74-75

- 25 Simmel, 1990, str. 92-93
- 26 Simmel, 1990, str. 93
- 27 tamtéž, str. 101
- 28 Marx, 1978, str. 72
- 29 Simmel, 1990, str. 115-116
- 30 viz. Marx, 1978, str. 53
- 31 Simmel, 1990, str. 60
- 32 tamtéž, str. 89-90
- 33 viz. např. tamtéž, str. 244-248
- 34 tamtéž, str. 120
- 35 tamtéž, str. 121
- 36 Marx, 1978, str. 187
- 37 tamtéž, str. 107
- 38 Marx, 1978, str. 103-104
- 39 viz tamtéž, str. 104
- 40 Simmel, 1990, str. 127
- 41 Simmel, 1990, str. 417-418
- 42 Vandenberghe, 1997, str. 96
- 43 tamtéž, str. 85

3. KAPITOLA

- 1 viz. Mandel, 1990, str. 41
- 2 viz. Kosík, 1965, str. 127-128
- 3 viz. Frisby, Introduction to the Translation, ve: Simmel, 1990, str. 22 dole
- 4 tamtéž, str. 28
- 5 viz. např. Vandenberghe, podle kterého lze právě pomocí konceptu odcizení systematicky rekonstruovat celé Marxovo dílo. „Teorie odcizení“, říká Vandenberghe, „kterou Marx nejprve rozvíjí v Ekonomicko-filozofických rukopisech, představuje jádro jeho myšlení. ... (M)ohli bychom říci, že celé jeho myšlení, všechny, nebo téměř všechny kategorie Kapitálu se již v náčrtu, v zárodečném stavu a potenci nalézají v tomto geniálním a zakládajícím textu z roku 1844 ... V tomto smyslu můžeme říci, že anatomie Rukopisů vskutku poskytuje klíč k anatomii Kapitálu.“ Vandenberghe, 1997, str. 60
- 6 pojem „vnitřního odcizení“ (aliénation intrinseque) je převzat od Vandenbergha. Vandenberghe tvrdí, že ačkoliv na rovině ideologické představuje Marxovo dílo jednotný celek, na rovině frazeologické dochází uvnitř tohoto díla k posunům. Marxovu teorii odcizení podle něj můžeme chápat jako přechod od antropologické teorie „vnitřního odcizení“ - tj. od odcizení od sebe, od lidské esence, - ke spíše sociologické teorii „vnějšího odcizení“ - k fetišismu a vykořisťování neboli apropriaci pracovní síly a pracovních produktů. Teorie vnitřního odcizení se vztahuje k mladému Marxovi, především k Ekonomicko-filozofickým rukopisům, zatímco teorie vnějšího odcizení je spojena s Kapitálem, který vyšel o více než dvacet let později. (Vandenberghe, 1997, str. 61)
- 7 Marx, 1978, str. 170
- 8 tamtéž, str. 169
- 9 tamtéž, str. 175
- 10 tamtéž, str. 200
- 11 tamtéž, str. 196
- 12 tamtéž, str. 236
- 13 tamtéž, str. 86
- 14 tamtéž, str. 87
- 15 tamtéž, str. 91
- 16 tamtéž, str. 97
- 17 tamtéž, str. 94-95, pozn. 32
- 18 Simmel, 1989, str. 81

19 tamtéž, str. 83

20 tamtéž, str. 565

21 Marx, 1978, str. 522

22 Simmel na některých místech svého výkladu teorie hodnoty říká, že i pracovní proces jako takový je možné chápat jako směnu, tedy jako proces dávání a získávání, který proběhne uvnitř myslí individua (Simmel, 1989, str. 61-62) Simmel zde poněkud posouvá význam pojmu směny, kterou jsme dosud chápali jako formu interakce. Směna zde probíhá uvnitř myslí individua. Je to ostatně tato nedlouhá pasáž v první kapitole Filozofie peněz, která Frisbymu slouží jako základ pro tvrzení o subjektivitě Simmelovy teorie hodnoty. Frisby se odkazuje především na následující citát: „Je mimořádně důležité uskutečnit tuto redukci ekonomického procesu na to, co se skutečně, to znamená v duši každého ekonomického subjektu, odehrává.“ (Simmel, 1989, str. 62) Naše argumentace šla jiným směrem. Soustředila se na ty, podle nás naprosto převládající, pasáže první kapitoly, které ukazují, že Simmel v žádném případě nevychází ze solipsistické ekonomiky, ale naopak, že to co se skutečně v duši ekonomického subjektu odehrává, je subjektivním obsahem specifické formy interakce, tedy směny. Aniž bychom se nadále zabývali tímto problémem, je zřejmé, že v každém případě je hodnota práce nadále subsumována pod obecný pojem směny a práce je tak vyloučena jako nezávislý a fundamentální zdroj hodnoty.

23 Simmel, 1989, str. 82

24 Marx, 1978, str. 114

25 Simmel, 1989, str. 82

26 tamtéž, str. 413. Podobné rozlišení jako Simmel formuluje také mnohem později přední teoretik multikulturalismu, Charles Taylor. Rozlišuje dva typy otázek: otázky ontologické a otázky obhajoby. „Ontologické otázky“, říká Taylor, „se zabývají tím, jaké faktory uznáme za relevantní, máme-li vyložit život společnosti. Nebo, řečeno „formálním způsobem“, týkají se pojmů, které akceptujeme jako nejvyšší v řádu vysvětlování.“ (Taylor, 1997, str. 465) Naproti tomu otázky obhajoby „se týkají morálního stanoviska nebo akceptované politické linie“. (tamtéž, str. 466) Směšování těchto otázek podle Taylora vede k mnoha nedorozuměním a vysloveným zmatkům. Tyto zmatky vyplývají především z nejasností ve vztahu těchto dvou souborů otázek. Taylor soudí, že tyto otázky jsou na jedné straně rozdílné, neboť stanovisko, které zaujmeme k otázce jednoho typu, neimplikuje nutně postoj k otázce druhého typu. Zároveň zde existuje i vzájemná spojitost, která podle něj spočívá v tom, že způsob uchopení problémů v ontologické rovině může tvořit pozadí obhajovaného názoru v tom smyslu, že „ontologický aspekt nám pomůže definovat možnosti volby, které je smysluplné podpořit obhajobou“ (tamtéž, str. 466-468)

27 Marx, 1978, str. 56

28 Frisby, 1981, str. 146, moje zvýraznění

29 Simmel, 1989, str. 36-37

30 tamtéž, str. 52

31 tamtéž, str. 52

32 tamtéž, str. 53

33 tamtéž, str. 91

34 tamtéž, str. 53

35 tamtéž, str. 55

36 tamtéž, str. 55

37 Z tohoto pohledu není úplně správné Marxovu teorii hodnoty označovat za objektivní. Práce je Marxovi především subjektivní podstatou bohatství a soukromého vlastnictví, a tento pohled Marx chápe jako překonání fetišismu vnějšího a předmětného bohatství. (Marx, 1978, str. 71-72) Marxova ekonomická teorie se jeví především jako snaha o odhalení bytostné provázanosti subjektivního aspektu pracovního procesu, který je pravou podstatou a zdrojem hodnoty, a externích objektivovaných procesů ve společnosti. Pochopíme-li tento aspekt Marxova díle, bude dále zřejmá chybnost těch interpretací Marxovy teorie hodnoty, podle kterých je Marxova teorie hodnoty v podstatě kritickým konceptem, v němž abstraktní práce označuje práci odcizenou a konkrétní práce práci rodovou. (viz. Vandenberghe, 1997, str. 96.) Pozornější četba Ekonomicko-filozofických rukopisů, na které tito autoři ve svém argumentu často odkazují, zdá se ukazovat pravý opak: Marx zde například kritizuje fyziokraty za to, že v jejich teorii „práce ještě není pojata ve své obecnosti a abstraktnosti, je ještě vázána na zvláštní přírodní živel jako na svou látku, je tedy také ještě pochopena

jen ve zvláštním přírodně určeném způsobu jsoucna.“(Marx, 1978, str. 72) Je zřejmé, že v Marxově teorii je pojem abstraktní práce výsledkem teoretické abstrakce a že jeho smyslem není bezprostředně označovat reálné fenomény kapitalistické společnosti.)

38 Simmel, 1989, str. 135

39 tamtéž, str. 129

40 Marx, Kapitál, 1978, str. 121

41 Simmel, 1990, str. 121

42 Frisby, 1978, str. 23

43 Böhm-Bawerk, 1991, str. 72-73

44 Simmel, 1990, str. 64

45 Simmel, the Problem of Sociology, viz. Wolff, 1959, str. 313

46 Frisby, 1978, str. 25

47 „Yet if we turn to Simmel's critique – which is located somewhat uneasily at the end of the fifth chapter of *The Philosophy of Money* instead of within the second where Simmel expounds his own theory of value – we find that, in many respects, it fails to come to terms with Marx's theory.” Frisby, 1981, str. 118

48 Simmel, 1989, str. 563

49 tamtéž, str. 568

50 tamtéž, str. 574-575

4. KAPITOLA

1 Například David Frisby v předmluvě k prvnímu vydání *Filozofie peněz* z roku 1978 tvrdí, že se Simmel svým relativismem a specifitěji svou teorií hodnoty snaží najít protiklad k substanciálním pojetí hodnoty a zvláště pak k objektivistické teorii hodnoty historického materialismu. Tato snaha se prý nejvíce projevuje v Simmelově kritice pracovní teorie hodnoty v poslední části páté kapitoly *Filozofie peněz*. Frisby Simmelovy argumenty odmítá jako v podstatě neúčinné, neboť podle něj vůbec nesouhlasí s teorií Marxovou. (Frisby, 1978, str. 25) Simmel prý zatemňuje rozdíl užité a směnné hodnoty ve vztahu k pracovní síle a jeho kritika založená na příkladech konkrétní práce nebere v úvahu Marxovo rozlišení mezi konkrétní a abstraktní prací.

2 Frisby, 1978, str. 26

3 viz. D. Frisby, 1992, str. 88

4 tamtéž, str. 97

5 viz. Frisby, Preface to the second edition, ve: Simmel, 1990, str.xxii, dále též Frisby, 1992

6 Simmel, 1990, str. 54

7 Sojka, 1999, str. 43

8 Holman, 1999, str. 153-154

9 tamtéž, str. 246

10 Sojka, 1999, str. 43-44

11 viz. Kvasničková, 1999, str. 49

12 Böhm-Bawerk, 1991, str. 22

13 tamtéž, str. 25

14 tamtéž, str. 26

15 tamtéž, str. 34

16 tamtéž, str. 35

17 tamtéž, str. 44

18 tamtéž, str. 46

19 tamtéž, str. 51

20 Adam Smith, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, SNPL, Praha 1958, str. 49-50, citováno z: Kvasničková, 1999, str. 47

21 Böhm-Bawerk, 1991, str. 54

22 tamtéž, str. 77-78

23 viz. tamtéž, str. 109

- 24 viz. tamtéž, str. 117-119
 25 viz. tamtéž, str. 125
 26 Simmel, 1990, str. 91, moje zvýraznění
 27 tamtéž, str. 91
 28 tamtéž, str. 91-92, moje zvýraznění
 29 tamtéž, str. 92
 30 tamtéž, str. 100
 31 viz. tamtéž, str. 135
 32 viz. Frisby, 1992, str. 88
 33 Jevons, 1911, str. 39, moje zvýraznění
 34 Simmel, 1990, str. 77
 35 Böhm-Bawerk, 1991, str. 35
 36 Simmel, 1990, str. 66
 37 Frisby, 1992, str. 97
 38 Zde používáme pojem ekvivalence ve smyslu Marxově, tedy jako „rovnost podstaty“, kvalitativní rovnost (viz. Marx, 1978, str. 74). Böhm-Bawerk ve svém textu používá pojem rovnosti v běžnějším významu kvantitativní rovnosti.
 39 Böhm-Bawerk, 1991, str. 71
 40 Jevons, 1911, str. 8
 41 Böhm-Bawerk, 1991, str. 72
 42 Simmel, 1990, str. 94
 43 Böhm-Bawerk, 1991, str. 105
 44 Simmel, The Problem of Sociology, ve: Wolff, 1959, str. 330
 45 tamtéž
 46 tamtéž, str. 331-332
 47 Simmel, 1990, str. 81
 48 viz. Frisby, 1992, str. 40
 49 Böhm-Bawerk, 1991, str. 72-73
 50 Simmel, 1990, str. 64
 51 Simmel, the Problem of Sociology, viz. Wolff, 1959, str. 313
 52 Böhm-Bawerk, 1991, str. 122, pozn. 1.
 53 viz. Holman, 1999, oddíl 11.3.5 – Mengerova teorie peněz. O teorii peněz rakouské školy se zde nezmiňují proto, že byla systematicky rozvedena až ve 20. letech 20. století, tedy dávno po vydání Filozofie peněz, především Ludwigem von Misesem.
 54 Vandenberghe, str. 87, pozn. 56
 55 Burešová, H., Předmluva, ve: Böhm-Bawerk, 1991, str. 19-20

5. KAPITOLA

- 1 Frisby, 1992, str. 10
 2 Marx, Kapitál, 1978, str. 113
 3 tamtéž, str. 134
 4 Simmel, 1990, str. 132-133
 5 Simmel, 1990, str. 134, moje zvýraznění
 6 tamtéž
 7 Toto Simmelovo pojetí společnosti jako nevědomého, ale efektivního a priori vykazuje pozoruhodnou shodu s Patočkovým pojmem „předchůdného celku“. Patočka říká: „... chceme-li opravdu zachytit tuto předchůdnou danost světa, nestačí v tomto světě naivně žít, do něho se vnořit; prafakt praktického života je právě ten, že pro stromy nevidíme les, pro jednoduše a složky předchůdný celek, z něhož se tyto jednotliviny vynořují jako jeho „explikáty“, tj. v originále přítomné složky něčeho, co nikdy nelze učinit v jeho totalitě přítomným v originále. Nicméně je každá jednotlivá skutečnost skutečnou jen v tom celku ... v každém vněmu, tj. v daném aspektu jednotliviny,

který pretenduje na to, být indexem skutečnosti, je tedy anticipován a implikován svět v celku, a lze říci, že je to svět jako stálý horizont totality všeho, co jest, který v tomto smyslu umožňuje smysl „reálná věc daná v originále“, tedy i přístup k reálním situacím a zájmům našeho denního života.“

Patočka, 1993, str. 176

8 Simmel, 1992, str. 46

9 tamtéž, str. 47

10 tamtéž, str. 59

11 tamtéž, str. 59

12 Simmel, 1990, str. 151

13 tamtéž, str. 149

14 tamtéž, str. 151

15 tamtéž, str. 150

16 Mucha, 2000, str. 62

17 tamtéž, str. 60

18 tamtéž, str. 87

19 Berger, Luckman, 1999, str. 45

20 Simmel, 1990, str. 90

21 tamtéž, str. 83-84

22 tamtéž, str. 55

23 tamtéž, str. 82

24 tamtéž, str. 121

25 Patočka, 1993, str. 175

26 Simmel, 1990, str. 60, moje zvýraznění

27 tamtéž, str. 56

Příloha: Seznam literatury

- Berger, P.L., Luckmann, T., Sociální konstrukce reality, Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 1999
- Böhm-Bawerk, Eugen von, Základy teorie hospodářské hodnoty statků, Akademia, Praha 1991, první vydání německého originálu r. 1886
- Bottomore, T. (ed.) A Dictionary of Marxist Thought, Blackwell Publisher Ltd., Oxford 1998, první vydání r. 1983
- Frisby, David, Sociological Impressionism. A Reassessment of Georg Simmel's Social Theory, Heinemann, London 1981
- Frisby, David, Fragments of Modernity, Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1986
- Frisby, David, Introduction, v: Simmel, Georg, The Philosophy of Money, Routledge, London 1990, První vydání 1978
- Frisby, David, Simmel and Since, Essays on Georg Simmel's Social Theory, Routledge, London and New York 1992
- Holman, Robert a kol., Dějiny ekonomického myšlení, C. H. Beck, Praha 1999
- Jevons, W. Stanley, The Theory of Political Economy, Macmillan and co., Ltd., London 1911, první vydání 1871
- Kadeřábková, Božena, Kapitoly z dějin ekonomických teorií, Vydavatelství ČVUT, Praha 1994
- Kaern, Michael, Bernard S. Phillips and Robert S. Cohen, Georg Simmel and Contemporary Sociology, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1990
- Kosík, Karel, Dialektika konkrétního, Československá akademie věd, Praha 1965
- Kvasničková, Alžběta a kol., Vybrané kapitoly z dějin ekonomie, Rego, Praha 1999

- Lukács, Georg, History and Class Consciousness, Studies in Marxist Dialectics, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1999, První vydání překladu 1971
- Mandel, Ernest, Introduction, v: Marx, Karl, Capital, vol. 1, Penguin Books, London 1990, první vydání této edice 1976
- Marx, Karel; Engels, Bedřich, O historickém materialismu, Svoboda, Praha 1949
- Marx, Karel; Engels, Bedřich, Německá ideologie, Svoboda, Praha 1952
- Marx, Karel, Ekonomicko-filozofické rukopisy, Státní Nakladatelství Politické Literatury, Praha 1961
- Marx, Karel, Ekonomicko-filozofické rukopisy, Svoboda, Praha 1978
- Marx, Karel, Kapitál I, Svoboda, Praha 1978
- Marx, Karel; Engels, Bedřich, O Feuerbachovi, Svoboda, Praha 1983
- Marx, Das Kapital, Kritik der Politischen Oekonomie, Ester Band, Berlin 1989
- Marx, Karl, Capital, vol. 1, Penguin Books, London 1990, první vydání této edice 1976
- Mucha, I.: *Může se stát Georg Simmel miláčkem postmoderny?*, in: AUC, Philosophica et Historica, Praha 1993
- Mucha, I.: Symboly v jednání, Nakladatelství Karolinum, Praha 2000
- Patočka, J., Husserlova fenomenologie, fenomenologická sociologie a „Karteziánské meditace“, v: Husserl E., Karteziánské meditace, Nakladatelství Svoboda, Praha 1993
- Rammstedt, O., Watier, P., (ed.), G.Simmel et les sciences humaines, Méridiens Klincksieck, Paris 1992
- Rogel, Thierry, *Georg Simmel (1858-1918), Philosophie de l'argent*, v: Sciences Humaines, No. 68, Janvier 1997
- Simmel, Georg, „The Problem of Sociology“, v: Annals of the American Academy, vol. VI., July-December, 1895

- Simmel, Georg, Philosophie des Geldes, Verlag von Duncker & Humblot, München 1922,
První vydání německého originálu 1900
- Simmel, Georg, Philosophie des Geldes, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989
- Simmel, Georg, The Philosophy of Money, Routledge, London 1990, První vydání 1978
- Simmel, Georg, Sociologie, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1992
- Simmel, Georg, Peníze v moderní kultuře a jiné eseje, Sociologické nakladatelství, Praha
1997
- Sobotka, M., Dějiny novověké filozofie od Descarta po Hegela, Filosofia, Praha 1994
- Sojka, Milan a kol., Dějiny ekonomických teorií, Nakladatelství Karolinum, Praha 1999
- Taylor, Charles, Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy, v: Současná
politická filosofie: sborník textů anglosaských autorů 20. století, Oikomenh, Praha 1997
- Tucker, R.C., Marx-Engels Reader, W.W. Norton & Company, New York, 1978
- Vandenberghe, Frédéric, Une histoire critique de la sociologie allemande, Aliénation et
réification, Tome I: Marx, Simmel, Weber, Lukács, La Découverte, Paris 1997
- Wolff, Kurt H. ed., Georg Simmel, 1858-1918, A Collection of Essays, with Translation
and a Bibliography, The Ohio State University Press, Columbus 1959